

การศึกษาวิเคราะห์มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา
AN ANALYTICAL STUDY OF PERFECTED HUMAN BEING
BASED ON BUDDHIST PHILOSOPHY

พระมหาพยุงศักดิ์ ธรรมวิสุทธิเมธี (โสภาสาย)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษาวิเคราะห์มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา

พระมหาพยุงศักดิ์ ธรรมวิสุทธิเมธี (โสภาสาย)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

AN ANALYTICAL STUDY OF PERFECTED HUMAN BEING
BASED ON BUDDHIST PHILOSOPHY

Phramaha Payungsak Dhammavisutdhimati (Sopasay)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts

(Philosophy)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาพรชัย สิริวโร, ดร.)

กรรมการ

(พระครูสังฆวาริรักษ์, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร. สุรพงษ์ คงสัตย์)

กรรมการ

(ดร. ยุทธนา พูนเกิดมะเริง)

กรรมการ

(ผศ.ดร. เกียรติศักดิ์ นาคประสิทธิ์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระครูสังฆวาริรักษ์, ดร.

ประธานกรรมการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรพงษ์ คงสัตย์

กรรมการ

ดร. ยุทธนา พูนเกิดมะเริง

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์	:	การศึกษาวิเคราะห์มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา
ผู้วิจัย	:	พระมหาพยุงค์ศักดิ์ ธมฺมวิสุทธิเมธี (โสภาสาย)
ปริญญา	:	พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	:	พระครูสังวรวิรักษ์ พธ.บ., M.A., Ph.D.
	:	ผศ. ดร. สุรพงษ์ คงสัตย์ ป.ธ.๔, ปว.ค, พธ.บ., M.A., ป.ร.ด.
	:	ดร. ยุทธนา พูนเกิดมะเริง ป.ธ. ๔, พธ.บ., M.A., Ph.D.
วันสำเร็จการศึกษา	:	๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา (๒) เพื่อศึกษามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา (๓) เพื่อวิเคราะห์วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดเรื่องมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา พบว่า มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญานั้นจะต้องรู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ มีความรู้สึกนึกคิดเป็นศูนย์รวมของสสารและจิต รู้จักคิดอย่างมีเหตุผล รู้จักการตัดสินใจ รู้จักเลือกในสิ่งที่เป็นประโยชน์ รู้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นสาระให้เป็นสาระ และรู้จักปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดี เป็นคนดี ชีวิตของมนุษย์ผู้นั้นก็จะสมบูรณ์ มนุษย์ในฐานะสัตว์ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองได้จะต้องฝึกฝนพัฒนาด้านความประพฤติทางกายแล ะวาจา ฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ และ ฝึกฝนพัฒนาด้านปัญญาเพื่อให้ถึงธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตมนุษย์นั่นก็คือ การถึง “ภาวะพิเศษของมนุษย์” ได้แก่ การบรรลุธรรม การตรัสรู้ การรู้แจ้งแห่งสัจธรรม

มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญานั้น พบว่า มนุษย์จะต้องเป็นผู้ที่มีความสมบูรณ์ทางจิตใจ โดยมุ่งเน้นถึงความเป็นผู้มีใจสูง เป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติตามที่กำหนดในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่รู้จักการงดเว้นจากการทำความชั่ว ทำความดีให้เกิดขึ้น เป็นผู้ที่มีจิตใจสูงรู้จักทำสิ่งที่มีประโยชน์ให้แก่ตนและสังคม มีความเห็นที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม สามารถปฏิบัติตนให้เป็นอยู่อย่างมีความสุขทั้งทางกาย ทางจิตใจ มีสติปัญญา และแก้ปัญหาของสังคมให้มีความสงบสุขได้ จะต้องรู้จักกอบร มใจของตนเองในเรื่องของการกระทำอันสำเร็จแล้วแต่ใจ เป็นผู้ที่อยู่เหนือปัญหาทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นมนุษย์ที่เต็มเปี่ยมแห่งความเป็น

มนุษย์ หมายความว่า เป็นมนุษย์ที่ไม่มีปัญหา มีความเยือกเย็น ทั้งในแง่ของวัตถุในแง่ของร่างกาย ในแง่ของจิตใจ และมีการสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์

วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น พบว่า วิธีการที่จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ในแต่ละระดับจนถึงขั้นสูงสุดนั้นจะต้องฝึกฝนส่งเสริมและพัฒนาขึ้นไปตามลำดับ ก่อนอื่นนั้นจะต้องรู้จักหลักการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ก่อน ซึ่งก็คือ การทำให้มนุษย์มีความเจริญทำสิ่งที่ยังไม่มีให้เกิดขึ้น เพื่อพัฒนาตนเองโดยอยู่บนหลักของการพัฒนาทางด้านศีลธรรม จิตใจ และปัญญา เพื่อให้เกิดคุณประโยชน์สูงสุดแก่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยอาศัยหลักธรรม เช่น เบญจศีลเบญจธรรม กุศลกรรมบถ และอริย มรรค ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นต้น ขั้นกลาง จนถึงการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูง

วิธีการปฏิบัติตามหลักสำคัญในการส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ สรุปหลักสำคัญในการปฏิบัติได้ ๖ ประการ ได้แก่ (๑) ต้องศึกษาหลักธรรมแต่ละข้อให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ (๒) ต้องนำเอาหลักธรรมแต่ละข้อที่ศึกษาเข้าใจดีแล้วมาระลึกไว้ในใจเสมอ (๓) ต้องนำหลักธรรมแต่ละหัวข้อมาพิจารณาในการนำมาปฏิบัติตามให้ถูกต้อง (๔) ต้องมีความอดทน อุตสาหะ พยายาม และบากบั่นในการประพฤติตามหลักธรรมแต่ละข้อเนืองๆ (๕) ต้องหมั่นสร้างความคิดอันเป็นกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และหมั่นรักษาความคิดที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ และ (๖) ต้องหมั่นเพียรละบาปอันเป็นอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป และไม่ให้บาปอันเป็นอกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เมื่อทำได้เช่นนี้แล้ว มนุษย์ก็จะกลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้

Thesis title : An Analitical study perfected human being based
 on Buddhist philosophy
Researcher : Phramaha payungsak Dhammavisutdhimati (Sopasay)
Degree : Master of Arts (Philosophy)
Thesis Supervisory Committee
 : Phra Khrusangvaraphirak B.A., M.A., Ph.D.
 : Assist. Prof. Dr. Surapong Kongsat Pali IV, B.A., M.A.,
 Ph.D.
 : Dr. Yutthana Poonkirtmaring Pali IV, B.A., M.A.,
 Ph.D.
Date of Graduation
 : 9 February 2555

ABSTRACT

This qualitative research aims to (1) study the perfect human in philosophy, (2) study the perfect human in Buddhist philosophy, and (3) analyze how to practice for the perfect human.

The results are found as follows:

The perfect human being according to philosophy has to know both the useful things and the useless things, be conscious, think reasonably, know how to make a right decision, know how to choose both less substance, and substance, and know how to make their duty well. Thus, those who behave as mentioned above will become the perfect human being. Human being as a trainable animal has to train physical, verbal, mental, and intelligent behavior for achieving the special state of human, that is, enlightenment.

The perfect human being according to Buddhist philosophy refers to the person with perfect heart, with high spirit, with the complete characteristics specified in Buddhism, with knowledge to abstain from doing bad things, but to make the good things. Moreover, the perfect human being means a person who knows how to make

useful things to themselves and the society as whole, to behave well according to Dhamma principles, to behave happily by the way of physics, mind, and wisdom, to solve the social problems for a happy life, to train their minds for a completion with mind, to live above the problems of world and Dhamma, and to be human without problems, that is, a life of happiness.

How to achieve the perfect human being is found that each step of perfect human being from the lowest to the highest needs support and development continuously. The first step of perfect human being is making what has not happened to happen for developing themselves on the theory of developing themselves according to moral, mind, and wisdom for the best benefit of the perfect human being using Dhamma principles to support and develop human to the perfect level. Five precepts (Panca-sila), five ennobling virtues (Panca-dhamma), wholesome course of action (Kusala-kamma-patha), noble path (Ariya-magga) are Dhamma principles to support and develop human perfectly from the beginning to the highest level.

There are six ways to support and develop human to the perfect state. They are (1) studying each sutra of Dhamma principles comprehensively, (2) keeping each sutra of well understood Dhamma principles in their minds, (3) applying each of Dhamma principles for the real practice properly, (4) enduring, working hard, attempting, and persevering to behave themselves according to each sutra of Dhamma continuously, (5) trying to make the good action which has not happened to happen, and keeping the already happened good things forever, and (6) attempting to abstain from the happened bad things, and forbidding the bad things which has not happened to happen. After following the above mentioned process, the human will become completely perfect.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะสำเร็จลงได้ก็ด้วยผู้ศึกษาได้รับความเมตตาจากบุคคลหลายท่านหลายฝ่ายที่ให้คำปรึกษาแนะแนวทางการเขียนวิทยานิพนธ์ และให้กำลังใจให้ความอุปถัมภ์ด้วยดีเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณพระครูสังวรวิริรักษ์ รองผู้อำนวยการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา ที่ได้รับเป็นประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และขอเจริญพรขอบคุณ ผศ.ดร. สุรพงษ์ คงสัตย์ และ ดร. ยุทธนา พูนเกิดมะเจิง ที่ได้รับเป็นกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

สุดท้ายนี้ผู้ศึกษาขอกราบขอบพระคุณพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ บิดามารดา และผู้มีพระคุณทุกท่าน ตลอดจนทั้งญาติโยมผู้ที่คอยให้ความอุปถัมภ์ทุกท่านที่มีพระคุณให้กำลังใจ กำลังใจ จึงทำให้ผู้ศึกษามีกำลังใจในการเขียนวิทยานิพนธ์จนสำเร็จลงได้

พระมหาพยุงค์ศักดิ์ ธมฺมวิสุตฺติเมธี (โสภาสาย)

๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญแผนภาพ	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา	๑๐
๒.๑ ความหมายของมนุษย์	๑๐
๒.๒ ประเภทของมนุษย์	๑๓
๒.๓ องค์ประกอบของมนุษย์	๑๓
๒.๔ มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา	๑๔
๒.๕ ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตมนุษย์	๑๕
๒.๖ สรุปมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา	๑๘

บทที่ ๓ มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา	๒๐
๓.๑ ธรรมชาติของมนุษย์	๒๐
๓.๒ กำเนิดมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญา	๒๓
๓.๓ ประเภทของมนุษย์	๓๐
๓.๔ หน้าที่ของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญา	๓๔
๓.๕ มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา	๓๗
๓.๖ ประโยชน์ของมนุษย์ที่สมบูรณ์	๔๑
๓.๗ สรุปแนวคิดเรื่องมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา	๔๔
บทที่ ๔ วิเคราะห์วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์	๔๖
๔.๑ หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นต้น	๔๖
๔.๒ หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลาง	๕๕
๔.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูง	๕๗
๔.๔ สรุป	๖๕
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๖๙
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๖๙
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๗๑
บรรณานุกรม	๗๓
ประวัติผู้วิจัย	๗๖

สารบัญแผนภาพ

	หน้า
แผนภาพที่ ๑ การปฏิบัติตามเบญจศีลเบญจธรรม	๖๖
แผนภาพที่ ๒ การปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ ๑๐	๖๗
แผนภาพที่ ๓ การปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘	๖๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อของคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม /ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๙๖/๑๕๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๖/๒๑๐. หมายถึง วินัยปิฎก มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๑๙๖ หน้า ๑๕๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ และวินัยปิฎก มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑ ข้อ ๑๙๖ หน้า ๒๑๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

สำหรับอรรถกถา อ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม /ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๕๐-๕๑ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคคฤกฏ จ เล่ม ๑ หน้า ๕๐-๕๑ ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๖ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา เล่ม ๑ ข้อ ๑ หน้า ๑๕๖ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิมังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกาวคคูปาลี	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวคคูปาลี	(ภาษาบาลี)
สั.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถาวรรค	(ภาษาไทย)
สั.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
อจ. ทุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. ฉกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)

อ.จ. อภิสิทธิ์. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคตตรนิกาย	อัฐฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ. ตีก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคตตรนิกาย	ตีกกนิบาต	(ภาษาไทย)
ช. ๕. (บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ชุตทุกนิกาย	ธมมปทปาลี	(ภาษาบาลี)
ช. ๕. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุตทุกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ช. ป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุตทุกนิกาย	ปฏิสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อ.ภ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
---------------	---	-------------	---------	-----------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

บรรดาสัตว์โลกทั้งหลาย มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีสมอง มีสติปัญญา สามารถคิดและไตร่ตรองได้ แต่การจะเข้าใจสิ่งใดได้นั้นมีมากน้อยแตกต่างกันไป และความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ก็ยิ่งแตกต่างกันออกไปอีก มนุษย์บางคนเป็นเวไนยสัตว์ เพราะเป็นผู้ที่สามารถฟังธรรมะในพระพุทธศาสนาแล้วนำไปปฏิบัติฝึกอบรมตนตามธรรมะนั้นได้ แต่บางคนไม่อาจเรียกว่าเวไนยสัตว์ได้เพราะไม่สามารถเช่นนั้น เวไนยสัตว์ หมายถึง ผู้ที่พอจะแนะนำสั่งสอนได้ ผู้ที่สามารถตัดได้สอนได้ สามารถบรรลุดูธรรมหรือได้รับศรัทธาสำเร็จได้ เป็นคำเรียกคนที่มีกิเลสเบาบางซึ่งอาจบรรลุดูธรรมได้เมื่อได้ฟังธรรมบ่อยๆ เหมือนดอกบัวที่อยู่ในน้ำ เมื่อได้รับแสงอาทิตย์หลายวันเข้าก็จะโผล่พ้นน้ำขึ้นมาบานได้ การถือกำเนิดของมนุษย์มีปรากฏการณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งเกี่ยวกับมนุษย์ กล่าวคือ การถือกำเนิดนั้นทางศาสนาเราเชื่อกันว่ามีหลักฐานยืนยันว่าถือกำเนิดขึ้นเมื่อใด กล่าวอย่างกว้างๆ ศาสนาเป็นปรากฏการณ์เก่าแก่ประการหนึ่งในบรรดาปรากฏการณ์ทางความคิดและความเชื่อทั้งหลายของมนุษย์ที่ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ แม้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะเกิดขึ้นภายหลังก็ตาม แต่ศาสนาก็ยังมีหลักฐานมากพอสมควรที่จะระบุว่าเกิดมายาวนานซึ่งอาจจะนานพอกับประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ เมื่อมนุษย์เกิดมาแล้วก็ดำรงอยู่ตามธรรมชาติ

ธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ คือ เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกได้ การที่มนุษย์ต้องมีชีวิตที่ดีงาม ต้องศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นไปในระบบการดำเนินชีวิตซึ่งประกอบด้วยพฤติกรรมจิตใจ และปัญญา เมื่อฝึกฝนพัฒนามีการศึกษา ก็ทำให้การดำเนินชีวิตดีขึ้น แต่ถ้าไม่เรียนรู้ไม่ฝึก การเป็นมนุษย์นั้นก็ดำเนินชีวิตไม่ดีไม่ถูกต้อง ทั้งนี้เพราะมนุษย์อยู่ด้วยสัญชาตญาณอย่างเดียวไม่พอ^๑

“มนุษย์” ตามนิยามของพระพุทธศาสนา มิได้มองมนุษย์เพียงรูปลักษณ์ หรือองค์ประกอบที่เป็นมนุษย์เท่านั้น ยังแสดงถึงความเป็นมนุษย์ตามนิยามของหลักพุทธธรรม ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจในสภาวะของมนุษย์ตามกฎของธรรมชาติอีกด้วย ในอัครคัมภีร์สุตตร ได้กล่าวถึง

^๑ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), *ถึงเวลาพัฒนาคนกันใหม่*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๓๐.

มนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก และธรรมชาติแวดล้อม เช่น ทำให้เกิดระบบสุริยะ การโคจรของดวงดาว วันเวลาและฤดูกาล มนุษย์ในฐานะเป็น “สัตว์” หรือผู้ที่ยังข้งอยู่ หรือติดอยู่ในสังสารวัฏ มนุษย์ในพระพุทธศาสนามีได้มีฐานะเริ่มต้นจากสัตว์สัง คม เพราะความเป็นมนุษย์เริ่มจากปัจเจกชีวิต มิใช่มวลชนหรือหมู่แห่งชีวิต^๒ จุดกำเนิดของมนุษย์นั้น ในอัครคัมภีร์สูตตรได้กล่าวว่า การถือกำเนิดชีวิตของสัตว์โลกว่า มี ๔ ประเภท^๓ สรุปได้ดังนี้ คือ ชีวิตสัตว์เกิดในครรภ์คลอดออกมา ชีวิตสัตว์เกิดในไข่ฟักออกมา ชี วิตสัตว์เกิดในโคลของเน่าเปื่อย และชีวิตสัตว์ผุดขึ้นโตเต็มตัวทันที บรรดากำเนิดของสัตว์โลก ๔ ประเภทดังกล่าวนี้ มนุษย์เรานั้นเกิดในประเภทชลาพุชะ คือ เกิดในครรภ์คลอดออกเป็นตัว และมีการวิวัฒนาการของชีวิตมนุษย์ เริ่มต้นจากกกละก่อน จากกกละเป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเป็น เปลี จากเปลี บังเกิดเป็นขณะ จากขณะเป็นปัญญาสาขา ต่อจากนั้นมี ผม ขน เล็บ เป็นต้นเกิดมีขึ้น มารดาของเด็กนั้นบริโภคข้าว น้ำ โภชนะ อย่างใดอย่างหนึ่ง เด็กที่อยู่ในครรภ์ก็ยังมีอวัยวะให้เป็นไปในครรภ์ด้วยอาหารนั้น ซึ่งจะมีการพัฒนาขึ้นไปตามลำดับแต่ละชั้นอย่างละสืบดาห์เป็นอย่างต่ำ ซึ่งการเกิดเป็นมนุษย์นั้นจึงถือว่าเป็นการหาได้ยาก เพราะต้องอาศัยพลังกุศลกรรมอย่างมากจึงจะเกิดได้ ดังพุทธภาษิตในธรรมบทว่า

กิญโณ มนุสฺสสฺสปฏิลาโ

กิญจํ มจฺจาน ชีวิตํ

กิญจํ สทฺธมฺมสฺวนํ

กิญโณ พุทฺธานมฺบุปฺปาโท^๔

ความว่า การได้ความเป็นมนุษย์ เป็นของยาก การดำรงชีวิตของผู้ที่ต้องตายเป็นสภาพ เป็นของยาก การได้ฟังพระสัทธรรม เป็นของยาก การเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า เป็นของยาก อรรถกถาอธิบายว่า การได้ชีวิตมนุษย์ ที่ได้ยากเพราะต้องได้ด้วยความพยายามมาก และด้วยกุศลกรรมบถ ผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ต้องมีความพยายามในการทำกุศลอยู่ในระดับสูงพอจะส่งผลให้มาเกิดเป็นมนุษย์ได้ และด้วยกุศลมากหรือยิ่งใหญ่ ในภาษาอภิธรรมบอกว่า ผู้จะมาเกิดเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ต้องอาศัยมหาวิบากจิต ๘ ดวง เป็นผลของกุศลจิต ๘ ชนิด ส่วนผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์พิกลพิการก็มาด้วยเศษของกุศลที่มีกำลังอ่อน แต่ที่มากเกิดในทุคติภูมิ เช่น สัตว์ดิรัจฉาน

^๒ สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล , เศรษฐศาสตร์แนวพุทธกับวิถีทางการพัฒนาของไทย , **วิทยานิพนธ์ เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔) หน้า ๒๗.

^๓ ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๐๔-๒๐๕.

^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส , **ธมฺมปทฺฐกฺกา ฉฺญฺโฐ ภาโค (บาลี)**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๙๙.

ถือว่ามาด้วยพลังออกศลงอย่างเดียว^๕ การเกิดและการมีชีวิตอยู่เป็นของมีค่าหาได้ยาก ทำอย่างไร จึงจะให้สมกับค่าหรือราคาที่สูงที่ได้เกิดมาแล้ว

อย่างไรก็ตาม อาริสโตเติล^๖ ได้กล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม วิชาสังคมวิทยาสัมัย นี้กล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม เมื่อมนุษย์มีการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคมแล้วย่อมมีการตั้ง กฎเกณฑ์ทางสังคมเพื่อเป็นหลักในการยึดถือปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข โดย กฎเกณฑ์นี้ไม่จำเป็นต้องเป็นข้อความทางกฎหมายอย่างเดียว แต่หากเป็นคุณธรรมและจริยธรรม ที่มนุษย์เข้ามาอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคมแล้วก็ควรที่จะยึดถือเป็นหลักปฏิบัติเพื่ออยู่ร่วมกับ ผู้อื่นในสังคมให้เกิดความรัก ความสามัคคี ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเห็นอกเห็นใจกัน ความนับถือกัน เป็นต้น ซึ่งทำให้มนุษย์มองว่า คุณธรรมและจริยธรรมเหล่านี้เป็นธรรมสำหรับทำ ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เมื่อมนุษย์ต้องการคุณธรรม และจริยธรรม มนุษย์ก็ย่อมที่จะมองหาหลัก คุณธรรมและจริยธรรมอันหนึ่งอันใดเป็นแนวทางปฏิบัติตาม คุณธรรมและจริยธรรมเหล่านั้นก็คือ หลักธรรมทางศาสนานั้นเอง

มนุษย์เราเกิดมาโดยสัญชาตญาณแล้วย่อมต้องการเข้าสังคม ต้องการคบหา สماعคมกับบุคคลทั่วไป เป็นที่ยอมรับนับถือของสังคม ต้องการเพื่อนคอยช่วยเหลือเกื้อหนุน คอย ให้คำปรึกษาหรือปรับทุกข์ ปลูกมิตร ต้องการเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติที่สังคมยอมรับนับถือ การคบหาสมาคมที่มีสัมพันธภาพราบรื่นแจ่มใส ย่อมเปรียบประดุจธารน้ำอมฤตอันศักดิ์สิทธิ์ที่จะไหลมา ซดโลมร่างกายและจิตใจของมนุษย์ให้ชุ่มชื้น ชื่นฉ่ำ มีชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างผาสุกสันติ อันจะยังผล ไปถึงความร่วมมือสนับสนุน ความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งการงานในสังคมให้ราบรื่นยิ่งขึ้นอีก ด้วย แต่ในขณะที่มีชีวิตอยู่ในโลก มนุษย์ต้องเผชิญกับสิ่งแวดล้อมต่างๆ จึงเกิดประสบการณ์จาก สิ่งแวดล้อม และการเรียนรู้ เพราะโดยทั่วไปธรรมชาติของมนุษย์นั้น ชอบเรียนรู้ อยากรู้ อยากดู อยากเห็น ชอบที่จะเรียนรู้เรื่องของคนอื่นมากกว่าเรื่องของตนเอง^๗ นอกจากนั้น โดยธรรมชาติ ของมนุษย์แล้ว ชีวิตของมนุษย์ในสังคมปัจจุบันนั้น มีการแข่งขันกันทางสังคมไม่ว่าจะเป็นเรื่อง งาน เรื่องเงิน และเรื่องต่างๆ ที่จะทำให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดในสังคมปัจจุบัน และ

^๕ จ้างง คันธิก (ร.ศ.), **พุทธปรัชญาในพระสูตรตันตปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอเดียนส ไตร, ๒๕๕๒), หน้าที่ ๔๒.

^๖ สมภาร พรหมทา, **มนุษย์กับศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๖), หน้า ๓๐.

^๗ พระมหาชุตินันท์ อภินนุโ, (แหลมทอง), “มนุษย์สัมพันธ์ในพระสูตรตันต ปิฎก” **วิทยานิพนธ์ พุทธ ศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

มนุษย์ยังเป็นปลุชนที่ยังมีความต้องการหรือความอยากที่เรียกว่าตัณหา มีอยู่สามประการคือ กามตัณหา ความอยากทางกาม ภวตัณหา ความอยากมีอยากเป็น และวิภวตัณหา ความไม่ยอมให้มีไม่ยอมเป็น ซึ่งความอยากเหล่านี้มีอยู่กับมนุษย์ทุกคนที่ยังไม่ได้บรรลุความเป็นอริยะจึงทำให้มนุษย์นั้นทำผิดในหลายๆ ประเด็นทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ จนเป็นผลก่อให้เกิดปัญหาแก่สังคมของมนุษย์ หมายความว่า ทางกาย ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน การลักทรัพย์ ทูจริต ข้อโกง การประพฤติดีในกาม เป็นต้น ทางวาจา ได้แก่ การพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เป็นต้น ทางใจ ได้แก่ ความโลภอยากได้ของเขา ความพยาบาทปองร้ายเขา ความเห็นผิดจากคลองธรรม เป็นต้น ดังนั้นปัญหาดังกล่าว มนุษย์จึงจำเป็นต้องพึ่งหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่จะเข้ามาต่อเติมในส่วนที่ขาดตกบกพร่องและขาดหายในชีวิตที่ยังทำให้ชีวิตไม่สมบูรณ์ ทำให้ชีวิตมีความยุ่งเหยิงและก่อให้เกิดปัญหาแก่สังคม เหล่านี้ ก็เพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน ครอบครัว ชุมชน และสังคมเพื่อก่อให้เกิดความสงบสุข ความสามัคคีต่อมวลมนุษยโลกอย่างมั่นคง ยั่งยืน และเพื่อให้เกิดเสถียรภาพที่ดีในการดำรงชีวิตอยู่บนโลกนี้ การศึกษาแนวคิดเรื่องมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญานั้น พระพุทธศาสนาเป็นระบบปรัชญาที่ว่าด้วยเรื่องชีวิตของมนุษย์ มีวิถีทางการดำเนินชีวิต การแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตเพื่อความพ้นทุกข์ และเพื่อความสมบูรณ์ในชีวิตของมนุษย์ คำสอนของพุทธศาสนาจึงเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตให้ประสบผลสำเร็จ มีความสงบสุขและบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิต นั่นก็คือ การบรรลุ “นิพพาน” อันเป็นความสุขอันสูงสุด

ดังนั้น การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัย จึงมุ่งที่จะศึกษามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา และวิเคราะห์วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ซึ่งจะเป็นการสร้างชีวิตที่สมบูรณ์ที่สังคมให้ความยอมรับนับถือ และเป็นการสร้างทางสวรรค์ให้ เป็นไปในเบื้องหน้าเพื่อมนุษย์ทุกๆ คนที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนานี้สืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญามีลักษณะอย่างไร
- ๑.๓.๒ มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญามีลักษณะอย่างไร
- ๑.๓.๓ วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์คืออย่างไร

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ซึ่งมีขอบเขตการวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหามุ่งศึกษาตามกรอบวัตถุประสงค์ คือ ศึกษามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา ศึกษามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา และวิเคราะห์วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร ผู้วิจัยจะศึกษาสืบค้นเอกสาร ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา หนังสือวิชาการ ตำรา บทความ วิทยานิพนธ์ เอกสารที่ปรากฏบนสื่อออนไลน์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

มนุษย์ หมายถึง บุคคลผู้มีใจสูงสามารถฝึกตนได้ พัฒนาตนได้ และรู้จักคิดอย่างมีเหตุผล

มนุษย์ที่สมบูรณ์ หมายถึง บุคคลผู้มีใจสูงซึ่งมีคุณสมบัติสมบูรณ์ตามที่กำหนดในพระพุทธศาสนา สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นสุข

หลักธรรม หมายถึง หลักคำสอนที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

ปรัชญา หมายถึง องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับมนุษย์ และพัฒนามนุษย์

พุทธปรัชญา หมายถึง ระบบความคิดทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นวิพากษ์วิจารณ์ วิเคราะห์ เพื่อค้นหาสาระที่แท้จริงของสรรพสิ่ง โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบคำสอนในส่วนที่เป็นหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

วิธีการปฏิบัติ หมายถึง วิธีการที่วางไว้เป็นแนวทางในการปฏิบัติประจำหลักคำสอนที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ก. บทความและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า คนสมบุรณ์แบบหรือมนุษย์โดยสมบุรณ์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าอย่างแท้จริงของมนุษยชาติ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นคนเต็มคน ผู้สามารถนำหมู่ชนและสังคมไปสู่สันติสุขและความสวัสดิ มีธรรมหรือคุณธรรม ๗ ประการดังต่อไปนี้

๑. อัมมัญญุตตา รู้หลักและรู้จักเหตุ
๒. อัตถัญญุตตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล
๓. อัตตัญญุตตา รู้ตน
๔. มัตตัญญุตตา รู้จักประมาณ
๕. กาลัญญุตตา รู้กาล
๖. ปริสัจญุตตา รู้จักชุมชน
๗. ปุคคัลัญญุตตา รู้จักบุคคล

ธรรม ๗ ข้อนี้ เรียกว่า สปัริสธรรม แปลว่า ธรรมของสปัริสชน คือคนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีคุณสมบัติของความเป็นคนที่สมบุรณ์^๕

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต ป .ธ.๙) ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กล่าวว่า พระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์ต่างเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรม ชาวพุทธเปรียบเทียบกับคนที่มีความรู้สองด้านเหมือนคนที่มีดวงตาสองข้าง (ทวิจักขุ) ดวงตาข้างหนึ่งคือความรู้ด้านศาสนา ส่วนดวงตาอีกข้างหนึ่งคือความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และความรู้ที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพ คนที่มีความรู้ทั้งสองด้านเช่นนี้จัดเป็น มนุษย์ที่สมบุรณ์^๖

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมบัญญัติ พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๓.

^๖ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์สร้างสรรค์วัฒนธรรมแห่งปัญญา**, ใน**สารนิพนธ์พุทธศาสตร์บัณฑิต**, รวบรวมโดยคณะบรรณานุกรมมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : นวสารการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐.

พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) กล่าวว่า ชีวิตมนุษย์ที่สมบูรณ์จะต้องประกอบด้วยธรรมะ มีศิลปะในหลายๆ ประการ คือ ศิลปะแห่งการดำเนินชีวิต ศิลปะแห่งการครองใจคน ศิลปะแห่งการทำงาน ศิลปะแห่งการคบมิตร ศิลปะแห่งการครองเรือน ศิลปะแห่งความเป็นพ่อ ศิลปะแห่งความเป็นแม่ ศิลปะแห่งความเป็นลูก ศิลปะแห่งความเป็นผู้นำ ศิลปะแห่งความเป็นข้าราชการ ศิลปะแห่งการสร้างความคิด ศิลปะแห่งการสร้างความสุข ศิลปะแห่งการสร้างความสงบ และศิลปะสูงสุดคือพุทธธรรม^{๑๐}

ส. ศิวรักษ์ ได้ให้ความหมายมนุษย์ที่แท้ซึ่งเป็นคุณสมบัติพื้นฐานสรุปได้ ๔ ประการ คือ

๑. Jen (เยน) ต้องมีความเมตตา

๒. Yi (หยี่) ความยุติธรรม ทำให้รับผิดชอบ รู้จักหน้าที่ที่จะพึงปฏิบัติ

๓. Li (หลี่) ไม่เป็นแต่เพียงการถือพิธีกรรมภายนอกอย่างถูกต้องเท่านั้น หากหมายถึงความสามารถที่จะให้พิธีกรรมและการแสดงออกภายนอก ส่อให้เห็นถึงความรักและหน้าที่ที่ตนมีต่อผู้อื่นด้วย เป็นหลักการแสดงออกซึ่งความรัก และความเคารพ

๔. Chi (ฉี) สติปัญญาซึ่งครอบคลุมคุณสมบัติอย่างอื่นหมด เพราะเป็นความเข้าใจในทางศาสนาอย่างลึกซึ้ง ที่จะช่วยให้คุณธรรมอื่นๆ ได้ดำรงอยู่อย่างเต็มที่^{๑๑}

คุณ โทษณ์ (ร.ศ.) กล่าวว่า ชีวิตของคนจะสมบูรณ์แบบได้นั้น มนุษย์ต้องมี สัมบุริสธรรม ๗ จะมีชีวิตที่เลิศล้ำสมบูรณ์ได้ต้องมีอิฐฐานธรรม ๔ มีพลธรรม ๔ มีทิวฐิธรรม ๔ จะมีชีวิตไม่ถลำลั้งพลาด ก็ต้องรู้ทันโลกธรรม ๘ ไม่มองข้ามเทวทูต ๔ ต้องคำนึงสูตรแห่งชีวิต (อภินหปัจจเวกขณัม) ๕ จะมีชีวิตที่ก้าวหน้าและสำเร็จก็ต้องปฏิบัติตามหลักธรรม คือ จักร ๔ และอิทธิบาท ๔ จะมีชีวิตที่เป็นหลักฐาน ก็ต้องปฏิบัติตามหลักทิวฐิธัมมิกัตถะ (หัวใจเศรษฐี) ๔ โภควิภาค ๔ และโภคอาทียะ ๕ จะมีชีวิตเป็นยอดนิยมชมชอบของคนทั่วไปได้ก็ต้องมีหลักสังคหวัตถุ ๔ เป็นต้น^{๑๒}

^{๑๐} พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), **งามธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘.

^{๑๑} ส. ศิวรักษ์ แปลและเรียบเรียง, **มนุษย์ที่แท้**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๓๓), หน้า ๘๔.

^{๑๒} คุณ โทษณ์ (ร.ศ.), **พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๙-๑๐.

ข. งานวิทยานิพนธ์

ตีรภรณ์ บัณฑิตชน ได้ศึกษาเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ สรุปได้ว่าการฝึกตนเองให้ถึงพร้อมด้วยสติ และสัมปชัญญะ มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการมีชีวิตแบบเลื่อนชั้นตัวเอง มี ๓ ขั้นตอน คือ

๑. ทำตนเป็นคนดี ประกอบบุญและกุศล (การไม่ทำบาปทั้งปวง)
๒. ทำตนเป็นคนเห็นแก่ตัวน้อยลง (การทำกุศลให้ถึงพร้อม)
๓. ถอนความเห็นเป็นตัวกู - ของกู (การชำระจิตใจของตนให้ขาวรอบ)

เมื่อถอนความยึดมั่นถือมั่น คงเหลืออยู่เพียงแต่การกระทำหรือกิจการล้วนๆ ไม่มีพิษไม่มีภัยจากสิ่งที่เคยติดเพราะหักในวัฏฏะได้แล้ว เรียกได้ว่า มีความเป็นมนุษย์เต็มเปี่ยม ได้ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ ความลับของชีวิตอยู่ที่การรู้จักทำจิตให้เกลี้ยงเป็นอิสระ อยู่เหนือปัญหาหรือสิ่งเบียดเบียนจิต มีชีวิตไม่ขัดเกลาเจ้าของโดยประการทั้งปวง^{๑๓}

อุทัย ฐิริเมธี , พระมหา (ชะกิจ) ได้ศึกษาคุณค่าของการเกิดเป็นมนุษย์ในพระพุทธศาสนา กล่าวว่า ในการเกิดเป็นมนุษย์เพื่อสร้างคุณค่าเพิ่มให้ความเป็นมนุษย์ ตัวศีลเป็นความงามอันเป็นพื้นฐานเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งปวง เป็นธรรมที่ทำให้คนเป็นมนุษย์สมบูรณ์ คือเป็นมนุษย์ได้ทั้งร่างกายและจิตใจ ซึ่งจัดเป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่ทำให้คนให้เป็นมนุษย์ได้โดยสมบูรณ์ด้วยการพัฒนาพฤติกรรมทางกาย วาจา ให้สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง^{๑๔}

ชุตติภัก อภินนุโท, พระมหา (แหลมทอง) ได้ศึกษาเรื่องมนุษย์สัมพันธ์ในพระสูตรต้นตปิฎก กล่าวว่า เนื่องจากพระพุทธศาสนามีความต้องการที่จะทำให้คนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ เพื่อให้เกิดการพัฒนาตนไปตามความรู้ ความสามารถ และบารมีของแต่ละบุคคล ดังคำพูดที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถฝึกและพัฒนาได้ พระพุทธศาสนามีความต้องการที่จะให้พุทธศาสนิกชนได้มีการพัฒนาตนทั้งร่างกายและจิตใจเป็นขั้นตอนและระบบ ดังนั้นจึงมีหลักจริยธรรมเพื่อเป็นเครื่องมือ นำไปปฏิบัติกับชีวิตของตนได้ตามกำลังความรู้ ความสามารถ สติปัญญา และความเบาบางแห่งกิเลสในแต่ละบุคคล^{๑๕}

^{๑๓} ตีรภรณ์ บัณฑิตชน, “แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ” วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), หน้า ๕.

^{๑๔} พระมหา อุทัย ฐิริเมธี , (ชะกิจ), “ศึกษาคุณค่าของการเกิดเป็นมนุษย์ในพระพุทธศาสนา” วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๕๒), หน้า ๑๙๒.

^{๑๕} พระมหาชุตติภัก อภินนุโท, (แหลมทอง), “มนุษย์สัมพันธ์ในพระสูตรต้นตปิฎก”, หน้า ๖๐ – ๖๑.

จากการศึกษาวิเคราะห์มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญานี้ ทำให้ทราบว่า การที่จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบได้นั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีจิตใจสูงส่ง และเป็นผู้ที่บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมตามที่พุทธศาสนาได้กำหนดไว้ ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัยที่ได้ศึกษามาโดยสรุปความได้ว่า มนุษย์ที่สมบูรณ์แบบนั้นจะต้องเป็นคนดี รู้จักคุณค่าของการเกิดมาเป็นมนุษย์ มีการพัฒนาตนไปตามความรู้ ความสามารถ และบารมีของแต่ละบุคคล และจะต้องปฏิบัติตามให้ถูกต้องตามหลักการ ลำดับการ และวิธีการ ดังคำที่พูดไว้ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถฝึกและพัฒนาได้

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยใช้ข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) และชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ดังนี้

๑.๗.๑ **ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources)** ศึกษาจากเอกสาร ได้แก่

ก. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

๑.๗.๒ **ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)** รวบรวมข้อมูลจากอรรถกถาฎีกา อรรถกถา หนังสือและเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นผลงานที่ท่านผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาได้ศึกษา ค้นคว้า วิเคราะห์มาแล้วอันเป็นที่ยอมรับกันในวงการณ์วิชาการและผู้ทรงความรู้โดยทั่วไป

๑.๗.๓ วิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๗.๔ เสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ผลการวิจัยคาดว่าจะทำให้ทราบและเกิดความเข้าใจมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบตามแนวปรัชญา

๑.๘.๒ ผลการวิจัยคาดว่าจะทำให้ทราบและเกิดความเข้าใจมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบตามแนวพุทธปรัชญา

๑.๘.๓ ผลการวิจัยคาดว่าจะทำให้ทราบและเกิดความเข้าใจวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ

บทที่ ๒ มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา

มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญาในบทนี้เป็นการพูดถึงมนุษย์ที่มีความสมบูรณ์ตามแนวคิดปรัชญาที่ผู้วิจัยมุ่งศึกษา ซึ่งในบทนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอ ๕ หัวข้อ คือ (๑) ความหมายของมนุษย์ (๒) ประเภทของมนุษย์ (๓) องค์ประกอบของมนุษย์ (๔) มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา และ (๕) ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตมนุษย์ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของมนุษย์

ความหมายของ “มนุษย์” หมายถึง จิตดวงแรกที่ปรากฏขึ้นในครรภ์มารดาจนถึงตาย^{๑๖} หมายความว่า ตั้งแต่จิตถือปฏิสนธิ ในครรภ์มารดาจนเติบโต กระทั่งคลอดออกมาเป็นทารก เติบโตเป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ และแก่ ตาย ไปจากโลกนี้ คือ มนุษย์^{๑๗}

ลัทธิไถยนิยม (Gnosticism) ได้กล่าวว่า โลกสถาปนิกสร้างมนุษย์หลังจากสิ่งอื่นทั้งหมด โดยสร้างให้มีองค์ประกอบ ๒ ส่วน คือ วิญญาณและร่างกาย มนุษย์ที่สำเร็จจากน้ำมือของโลกสถาปนิกนี้เต็มไปด้วยความทุกข์โศกและกิเลสต่างๆ แต่แล้วก็มีจิตใจ (Pneuma, Spirit) แทรกเข้ามา จิตใจเป็นพลังย่อยๆ ที่กระจายออกจากเทพปรีชาญาณ เช่นเดียวกับโลกสถาปนิกและน้องทั้ง ๖ แต่เป็นพลังย่อยที่มีฤทธิ์ด้อยกว่ามาก พี่ๆ ต้องการกักขังไว้เป็นสมุน^{๑๘}

Justin the Martyr ได้กล่าวว่า จุดหมายของมนุษย์คือรู้ความจริง แต่เสริมด้วยคำสอนของคริสต์ศาสนาว่าความจริงสูงสุดคือพระเป็นเจ้า การรู้ความจริงด้วยวิธีที่เพลโตเสนอไว้ นั้นเป็นความรู้นามธรรม ไม่ชัดเจน ไม่ให้ความมั่นใจแก่ผู้รู้ มนุษย์จึงต้องมีวิวัฒนาการจากพระเป็นเจ้าเพื่ออุดช่องโหว่ดังกล่าว คริสต์ศาสนาสอนเรื่องพระเป็นเจ้าอย่างเป็นทางการ ชัดเจน และให้ความมั่นใจแก่ผู้รู้ การประนีประนอมความรู้จาก ๒ ทางนี้เข้าด้วยกันจะช่วยให้ได้ความรู้สมบูรณ์ ซึ่งเป็นเงื่อนไขของความสุกอันแท้จริงสำหรับมนุษย์ เพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าว มนุษย์มีปัญญา (Intellect) สำหรับเข้าใจทางที่พึงปฏิบัติ และมีเจ้านงเสรี (Free will) สำหรับตัดสินใจเลือก

^{๑๖} วิ. มหา. (ไทย) ๑/๑๗๒/๑๔๑.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน ที. ม. (ไทย) ๑๐/๑๑๕/๖๕ - ๖๖.

^{๑๘} ศาสตราจารย์เกียรติ บัญเจือ, แก่นปรัชญายุคกลาง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕.

ปฏิบัติตามหรือไม่ได้ ถ้าตัดสิ้นใจปฏิบัติตามทางที่ปัญญาเห็นควรก็เรียกว่าทำความดี อุปสรรคแห่งการประพฤติดีคือปีศาจ ซึ่งชักชวนให้เลือกเอาประโยชน์เฉพาะหน้าแทนที่จะมุ่งหน้าสู่เป้าหมายสุดท้ายของชีวิต^{๑๙}

Gregory of Nyssa ได้กล่าวว่า มนุษย์ มีมนุษย์แห่งมโนคติ (Ideal Man) อยู่หนึ่งหน่วยและหน่วยเดียวในพระปัญญาของพระเป็นเจ้า แสดงออกเป็นปัจเจกมนุษย์แห่งประสบการณ์มากมาย พระเป็นเจ้าเป็นผู้ทรงสร้างปัจเจกมนุษย์โดยเลียนแบบมนุษย์แห่งมโนคติให้มนุษย์แต่ละคนมีเสรีภาพในการตัดสินใจเลือกวิถีชีวิต ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว โดยไม่มีทางเลือกจากประสบการณ์แห่งความชั่ว มนุษย์จะเข็ดหลาบ และในที่สุด ทุกคนจะทำดีอย่างเพียบพร้อมจนได้ขึ้นสวรรค์กันหมด แม้กระทั่งปีศาจทั้งหลายภายหน้าจะสำนึกผิดและทำดีจนได้เป็นทูตสวรรค์ตามเดิม^{๒๐}

John of Damascus ได้กล่าวว่า มนุษย์เป็นเอกภพน้อย (Microcosm) ทั้งนี้ก็เพราะว่ามนุษย์เป็นศูนย์รวมของสสารและจิต เพราะมนุษย์ประกอบด้วยวิญญาณและ ร่างกาย วิญญาณของมนุษย์มีวิญญาณและเจตจำนงเหมือนจิตอื่นๆ ทั้งหมด ส่วนร่างกายก็ประกอบด้วยธาตุ ๔ เหมือนสิ่งอื่นๆ ในเอกภพ ร่างกายของมนุษย์จึงกล่าวได้ว่าเป็นตัวแทนของเอกภพหรือเป็นเอกภพน้อยนั่นเอง พระเป็นเจ้าทรงสร้างวิญญาณของมนุษย์แต่ละดวงโดยเฉพาะในขณะปฏิสนธิ วิญญาณใช้ร่างกายในฐานะเครื่องมือ มันสมองเป็นอวัยวะที่จิตทำงานติดต่อกับร่างกาย จิตใช้มันสมองส่วนหน้าสำหรับจินตนาการ ส่วนกลางสำหรับคิดและหาเหตุผล และส่วนหลังสำหรับความจำ^{๒๑}

Gregory the Great ได้กล่าวว่า มนุษย์ พระเป็นเจ้าทรงสร้างมนุษย์มาสำหรับพระองค์ เราจึงต้องกลัวเกรงและสนใจในกิจการของพระองค์ตลอดเวลา ชีวิตนักพรตที่เคร่งครัดเป็นชีวิตที่ดีที่สุดเพราะนำไปสู่ความรอดได้แน่นอนที่สุด อย่างไรก็ตาม トラบาโตที่ยังมีชีวิตอยู่จะต้องกลัวตกนรกอยู่ตลอดเวลา เพื่อจะได้ไม่ล้มตัวและไม่ทะนงตัว^{๒๒} สิ่งนี้เรียกว่า “**มนุษย์**” เป็นใจกลางของปัญหาทั้งปวง ทำไมมนุษย์จึงมีความรู้สึกนึกคิดแตกต่างไปจากสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ทำไมมนุษย์จึงมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และทำลายติดตัวมาด้วย อะไรคือความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน นักปรัชญาตะวันออกได้ให้พรคนะไว้ว่า “**มนุษย์**” คือ สัตว์ที่มีใจสูง

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๘.

(มน - ใจ + อุดม - สูง) โดยให้อรรถาธิบายว่า เป็นเพราะมนุษย์มีร่างกายที่คล้ายสัตว์ทั้งหลาย แต่มีจิตใจที่ประกอบด้วยสติปัญญาสามารถเรียนรู้ได้ มีศาสนา มีศีลธรรม และสามารถเข้าถึงคุณลักษณะแห่งสุนทรียะของธรรมชาติได้

นักคิดชาวกรีก คือ **อริสโตเติล** ศิษย์เอกของเพลโต ได้ให้นิยาม “มนุษย์” ไว้ว่า **“มนุษย์คือสัตว์ที่มีเหตุผล”** (Man is the Rational Animal.) โดยอธิบายว่า ลักษณะของมนุษย์ นอกจากการมีร่างกายอย่างสัตว์ (Animality) แล้วส่วนที่สัตว์อื่นไม่มี แต่มนุษย์มี คือ ความสามารถคิดด้วยเหตุผล (Rationality) นั่นก็คือ ลักษณะแก่นแท้ หรือธาตุแท้ของมนุษย์ คือ เหตุผล อริสโตเติล ได้วางทฤษฎีการเข้าถึงธรรมชาติแท้จริงของมนุษย์ด้วย **วิธีการคิดทอน** (Abstraction) ๓ ขั้นคือ **การวิเคราะห์** (Analysis) **การคัดออก** (Elimination) และ **การสังเคราะห์** (Synthesis) ที่จะนำไปสู่ขั้นการค้นพบความเป็นมนุษย์สากล (Animality+Rationality = Universal Man) แต่มนุษย์เรามักจะไม่สามารถเข้าใจถึงธาตุแท้ของตนเองได้ เพราะถูกความเปลี่ยนแปลงและความคงที่เข้าครอบงำ ดังนั้น การใช้กระบวนการคิดทอน ๓ ขั้นที่กล่าวมา จึงช่วยให้มนุษย์สามารถเข้าถึงธรรมชาติที่แท้ของตนได้

แนวคิดปรัชญาต่างๆ เกี่ยวกับ **“มนุษย์”** มีหลายทัศนะ ได้แก่ (๑) **ลัทธิจิตนิยม** (Idealism) เช่น เพลโต โพลติอัส และเซนตออกลุสตีนิ รวมทั้งนักคิดที่เป็นนักศาสนาต่างๆ ซึ่งในที่สุดมักจะให้ทัศนะว่า มนุษย์ คือ จิตหรือวิญญาณที่มีทั้งกิจกรรมการเรียนรู้ มีสภาพที่รู้สึกชัดแย้งระหว่างตัณหา อารมณ์ น้ำใจ และปัญญา (๒) **ลัทธิสสารนิยม** (Materialism) มนุษย์ คือ มวลสารต่างๆ ที่มีส่วนย่อยที่สุดคือ **อะตอม** ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า “จิต” มีแต่กิจกรรมของร่างกายที่เป็นส่วน **“สมอง”** ร่างกายของมนุษย์เป็นเครื่องจักรกลไกที่เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มอะตอม การมีชีวิต คือ การรวมตัวของอะตอม และการตายคือ การสลายมวลสารในอะตอม นักคิดกลุ่มนี้ได้แก่ เดโมครีตัส โทมัส ฮ็อบส์ คาร์ล มาร์กซ (๓) **ลัทธิพฤติกรรมนิยม** (Behaviorism) มีความเห็นว่า มนุษย์คือ กลไกของพฤติกรรมของร่างกาย (๔) **ลัทธิธรรมชาตินิยม** (Naturalism) อธิบายว่า “มนุษย์” เป็น**ผลผลิตของวิวัฒนาการ**อันเป็นกระบวนการที่ได้ก่อให้เกิดสิ่งใหม่ๆ ขึ้นในจักรวาล (๕) **มนุษยนิยม** (Humanism) มนุษย์ คือ สิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะเป็น**ปัจเจกภาพ** (Individuality) แบบฉบับใคร แบบฉบับเฉพาะ นักคิดกลุ่มอรรถิภาวะนิยมเน้นภาวะปัจเจกภาพของทุกชีวิตเป็นพิเศษ มนุษย์ไม่ใช่ “ก้อนหิน” หรือ “เครื่องจักร” เพราะมนุษย์รู้จัก “การตัดสินใจ” และ “การเลือก”

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า มนุษย์ คือผู้ที่มีใจสูง รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ มีความรู้สึกนึกคิด เป็นศูนย์รวมของสสารและจิต รู้จักคิดอย่างมีเหตุผล รู้จักการตัดสินใจ และ

รู้จักเลือกในสิ่งที่เป็นประโยชน์

๒.๒ ประเภทของมนุษย์

ประเภทของมนุษย์ตามแนวปรัชญานี้ มนุษย์เป็นทั้งสัตว์และไม่ใช่สัตว์ เพราะในมนุษย์มีทั้งวิญญาณสัตว์ (Animal soul) และวิญญาณเหตุผล (Rational Soul) อริสโตเติลจึงนิยามคนไว้ว่า “สัตว์ที่มีเหตุผล” (Zoon logon Echon) มนุษย์นิยามได้และไม่ได้ นิยามได้ว่าเป็นสัตว์ที่มีเหตุผล แต่การมีเหตุผลนั้นมีอย่างไร มีถึงไหน เราไม่อาจจะรู้ เพราะเป็นผลของวิญญาณเหตุผลซึ่งเป็นพระฉายาของพระเป็นเจ้า (Image of God) เราเข้าใจพระเป็นเจ้าไม่ได้ เราก็เข้าใจพระฉายาของพระองค์ไม่ได้เช่นกัน

มนุษย์ตามแนวปรัชญานี้ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ประเภทย่อย คือ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสัตว์ (๒) ประเภทใหญ่ คือ มนุษย์รวมอยู่ในทุกอย่างของเอกภพในตัว มนุษย์ มีทั้งสสาร ชีวิต ความรู้สึกและปัญญา มนุษย์เป็นสะพานเชื่อมระหว่างสสารกับจิต

เพราะเหตุดังกล่าวนี้ John Scotus Eriugena จึงเห็นเหตุผลสำหรับยืนยันข้อความเชื่อของคริสต์ศาสนาเรื่องการคืนชีพของร่างกายว่า เป็นเรื่องที่ต้องเป็นจริงอย่างยิ่ง เพื่อให้สสารอย่างน้อยสักส่วนหนึ่งกลับคืนสู่พระเป็นเจ้าโดยอาศัยมนุษย์ในฐานะเป็นอนุจักรวาล หากจะถาม John Scotus Eriugena ว่า การฟื้นคืนชีพของร่างกายเป็นเรื่องระดับธรรมชาติหรือเหนือธรรมชาติ Eriugena ก็แยกประเด็นตอบว่าการฟื้นคืนชีพของร่างกายเป็นเรื่องในระดับธรรมชาติ เรื่องการมีเพศ Eriugena มีความเห็นว่าเป็นผลของบาป ดังนั้นอาดัมและเอวาทำบาปจึงยังไม่มีเพศ และผู้ที่ฟื้นคืนชีพในพระหรรษทานก็ไม่มีเพศเช่นกัน นั่นคือเป็นมนุษย์ไร้เพศกันทุกคน^{๒๓}

๒.๓ องค์ประกอบของมนุษย์

องค์ประกอบของมนุษย์ในญาณปรัชญานั้น มนุษย์ประกอบด้วยร่างกายและวิญญาณ ร่างกายเป็นส่วนหนึ่งของสสารในเอกภพ ส่วนวิญญาณเป็นจิตซึ่งเป็น ส่วนที่พระเจ้าสร้างมาเป็นพิเศษแต่ละดวงในขณะปฏิสนธิ แต่ออกัสติน (Augustine) ไม่แน่ใจว่าพระเจ้าจะให้วิญญาณของลูกเกิดจากวิญญาณของพ่อแม่ หรือว่าพระเจ้าเป็นผู้บันดาลให้มีขึ้นโดยตรงอย่างอิสระ ประกอบกิจกรรมของตน สัตว์และพืชมีชีวิตที่จะสูญหายไปเมื่อร่างกายของสัตว์และลำต้นของพืชสลายตัว วิญญาณของมนุษย์เป็นจิตจึงเป็นอมตะและไม่สูญหายไปเมื่อร่างกายสลาย ตัว

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน ศาสตราจารย์เกียรติ บัญเจือ, แก่นปรัชญายุคกลาง, หน้า ๑๙๖ – ๑๙๗.

ทำไมจิตจึงเป็นอมตะ เพราะว่าจิตเข้าใจความจริงนิรันดรได้ ตัวเองจึงน่าจะมีสภาพนิรันดรด้วย^{๒๔}

กายของมนุษย์เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตภาคสสาร ประกอบขึ้นจากธาตุ ๔ มีประสาทสัมผัสหรือช่องทางแห่งการรับรู้ ๕ ช่อง คือ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง กายของมนุษย์มีฐานะเป็นเครื่องมือของวิญญาณ เป็นถ้ำที่อาศัยของวิญญาณ วิญญาณเป็นธรรมชาติที่คอยควบคุมจัดการอยู่เบื้องหลังการเคลื่อนไหวของร่างกาย ถ้าปราศจากวิญญาณ ร่างกายก็ไม่สามารถกระทำการอันใดได้^{๒๕}

ซึ่งองค์ประกอบของมนุษย์ตามปรัชญาในที่นี้กล่าวถึงสถานภาพของมนุษย์ในโลกที่มนุษย์นั้นจะมีบาปติดตัวเนื่องจากมีสาเหตุให้เกิดบาป และผลของบาปที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ แต่ถ้าหากว่ามนุษย์ไม่สร้างอกุศลความชั่ว มนุษย์ก็จะมีแต่กุศลที่เป็นความดีเกิดขึ้นแก่ตน ความเป็นมนุษย์ก็จะสูงขึ้น ที่เรียกกันว่า “มนุษย์ที่สมบูรณ์”

๒.๔ มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา

มนุษย์ที่สมบูรณ์ ตามแนวปรัชญานี้ ในฐานะมนุษย์ เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล ก็ควรใช้เหตุผลทำสิ่งที่ไม่เป็นสาระให้เป็นสาระได้ ขยะมูลฝอยเป็นของปฏิญูล ทุกคนต่างก็รังเกียจต้องการทิ้งไปให้พ้นบ้าน แต่ถึงกระนั้นคนที่ปัญญาเขาก็เอาไปทำเป็นปุ๋ยมา ขายให้เราอีก แล้วเราก็เต็มใจซื้อ แม้แต่กากอาหารที่เราขับถ่ายออกมา เขาก็เอาไปทำประโยชน์ได้ จึงเห็น นได้ว่าใน ความไม่มีสสารนั้นเองก็มีสสารอยู่ ถ้าสสารไม่มีแล้ว ความไม่มีสสารจะมีได้อย่างไร ร่างกายของมนุษย์ก็เช่นกัน ทั้งๆ ที่ไม่มีสสาร เป็นมายา เป็นสิ่งลวงตา แต่โดยวิสัยที่เราเป็นสัตว์ที่มีปัญญา มีเหตุผล ก็ควรใช้ร่างกายที่ไม่มีสสารนี้ให้เป็นสาระมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ให้เป็นประโยชน์แก่ตน แก่สังคม แก่ประเทศชาติ และแก่โลก เราไม่ควรผัดวันประกันพรุ่ง เพราะเราไม่ทราบว่าจะความตายจะย่างมาหาเราในวันใด จงพยายามใช้เวลาให้คุ้มค่า จงพยายามใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์มากที่สุด จงปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดเท่าที่จะดีได้ ถ้าพ่อเป็นพ่อที่ดี ลูกเป็นลูกที่ดี อาจารย์เป็นอาจารย์ที่ดี ศิษย์เป็นศิษย์ที่ดี รัฐบาลเป็นรัฐบาลที่ดี และประชาชนเป็นประชาชนที่ดี เหล่านี้เป็นต้น ชีวิตเราก็จะสมบูรณ์ได้ ความสงบสุขก็จะเกิดขึ้นแก่สังคม ทั้งนี้เพราะสังคมเป็นผลมาจากเอกชน ถ้าเอกชนแต่ละคนล้วนเป็นคนดี สังคมก็จะเป็นสังคมที่ดี ถ้าแต่ละสังคมดีมี

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

^{๒๕} พระมหาสมปอง จันทวโร (ยุงรัมย์), “ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล” *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗๐.

ระเบียบ ประเทศชาติและชาวโลกทั้งมวลก็คงมีแต่ความสงบสุข ซึ่งนับว่าเป็นจุดหมายปลายทางของชีวิต เป็นสิ่งที่ทุกคนไม่ว่าจะมั่งมีหรือยากจน สูงศักดิ์หรือต่ำต้อย แก่เฒ่าหรือเด็ก ต่างก็หวังและปรารถนาด้วยกันทั้งสิ้น^{๒๖} ซึ่งหมายถึงมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามปรัชญาในข้อนี้ ดังนั้น การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการฝึกฝนและพัฒนาตนเองต่อไป เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้

อริสโตเติลเห็นว่า มนุษย์ต้องทำความดีเพราะมนุษย์ต้องการความสุข ความสุขคือจุดหมายปลายทางของการทำความดี พฤติกรรมของมนุษย์มีจุดหมายปลายทางอยู่ที่ความดีและความสุข สำหรับอริสโตเติลนั้น อริสโตเติลกล่าวว่า ความสุขกับความดีเป็นเรื่องเดียวกัน เพราะการที่มนุษย์แสวงหาความดีก็เท่ากับเขาแสวงหาความสุขนั่นเอง เมื่ออริสโตเติลเห็นว่า มนุษย์ทำความดีเพื่อให้ตนเองมีความสุข ความสุขจึงจัดเป็นจุดหมายสูงสุดในชีวิตของมนุษย์ “ความสุข” ในทฤษฎีของอริสโตเติลหมายถึง “กิจกรรมของวิญญาณที่สอดคล้องกับคุณธรรมที่สมบูรณ์” นั้นหมายความว่า คนที่จะมีความสุขคือคนที่ “ดำเนินชีวิตด้วยคุณธรรมที่สมบูรณ์” คุณธรรมที่สมบูรณ์ตามนัยของอริสโตเติล คือ ความมีคุณธรรมเป็นลักษณะนิสัยประจำชีวิต หมายความว่า คุณธรรมจะสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อการทำความดีได้กลายเป็นนิสัยไปแล้ว นั่นคือ ทำดีด้วยคุณธรรมที่เลือกนั้นจนตลอดชีวิต^{๒๗}

๒.๕ ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตมนุษย์

ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตมนุษย์เป็นประเด็นปัญหาปรัชญาเกี่ยวกับจิตที่เกี่ยวข้องไปถึง “ภาวะพิเศษของมนุษย์” ได้แก่ การบรรลุธรรม การตรัสรู้ การรู้แจ้งแห่งสัจธรรม การเข้าถึงองค์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุด คือ พระผู้เป็นเจ้า เป็นต้น แนวคิดที่อธิบายเรื่องราวของจิตจึงมีหลากหลายพอจะจัดกลุ่มจำแนกได้โดยสรุปดังนี้

กลุ่มเอกนิยม (Monism) เป็นกลุ่มนักคิดที่อธิบายว่า มนุษย์มีกายและจิตรวมเป็นเอกภาพเดียวกัน หรือเป็นหนึ่งเดียวกัน ซึ่งมี ๒ แนวคิดย่อย ได้แก่

แนวที่ ๑ อธิบายว่า จิตกับกายเป็นสิ่งเดียวกันแต่มีรูปลักษณะ ๒ ด้าน (Double Aspect Theory) ชีวิตมนุษย์จึงแสดงออกเป็น ๒ แบบ คือ ด้านที่เป็นจิตใจ และด้านที่เป็น

^{๒๖} ศาสตราจารย์ พิเศษจาง ทงประเสริฐ , ศาสนาปรัชญาประยุกต์ , พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๔๗.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน พระมหาสมปอง จนฺทวโโส (ยุงรัมย์), “ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญา ถวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล”, หน้า ๗๒.

ร่างกาย แนวคิดนี้ปรากฏอยู่ในผลงานของนักปรัชญา เช่น สเปนโนซา

แนวที่ ๒ อธิบายว่า จิตกับกายเป็นหนึ่งเดียวกัน แต่มี ๒ กระบวนการทางจิตกับกระบวนการทางร่างกายมีนักคิดที่เสนอแนวคิดนี้ เช่น เจ. ซี. สมาร์ท (J.C.Smart : ๑๙๒๐) นักปรัชญาชาวอเมริกันและเฮอริเบิร์ต ไฟเกิล (Herbert Feigl : ๑๘๙๑ - ๑๙๗๐) นักปรัชญาชาวเยอรมัน

กลุ่มทวินิยม ได้อธิบายไว้ว่า มนุษย์มีส่วนประกอบเป็นร่างกายและจิตใจที่แยกต่างหากจากกัน กลุ่มนี้มีแนวความคิดแยกเป็น ๓ แนว คือ

แนวที่ ๑ อธิบายว่า จิตกับกายเป็น ๒ สิ่งแต่ต่างมีอิทธิพลต่อกัน (Interaction) จิตมีอิทธิพลต่อกาย เช่น เมื่อจิตตั้งเจตนา ก็มีผลให้กายปฏิบัติไปตามที่จิตคิดไว้ ในทำนองกลับกันร่างกายก็มีอิทธิพลต่อจิตด้วย เช่น เวลาร่างกายขาดน้ำ จิตก็จะเกิดความรู้สึกหิวกระหาย ต้องการดื่มน้ำ เป็นต้น นักคิดแนวนี้ เช่น เรเน เดส์การ์ตส์

แนวที่ ๒ อธิบายว่า จิตกับกายเป็น ๒ สิ่งที่แตกต่างกัน และไม่มีอิทธิพลต่อกัน กิจกรรมของจิตและกายมีลักษณะเป็นเส้นขนานที่ต่างฝ่ายต่างก็ดำเนินไปตามหน้าที่และกลไก (Function) กายไม่มีอิทธิพลต่อจิตและจิตไม่มีอิทธิพลต่อกาย (Psycho – Physical Parallelism) ผู้เสนอแนวคิดนี้ คือ เลียบนิซ ซึ่งอธิบายว่าสิ่งต่างๆ ในโลกนี้ต่างก็มีสารัตถะเฉพาะตัวที่เรียกกลางๆ ว่า “โมนาด” (Monad) โมนาดจิตก็เป็นคนละอย่างกับโมนาดร่างกาย ความเป็นไปของร่างกายและจิตจึงดำเนินกิจกรรมไปตามทางของมันไม่ก้าวก่ายกัน

แนวที่ ๓ อธิบายว่า จิตกับกายเป็น ๒ สิ่งที่มีความแตกต่างกันไป แม้ว่าจิตจะไม่มีอิทธิพลต่อกาย แต่กายมีอิทธิพลต่อจิต (Epiphenomenalism) กายเปรียบเสมือนตัวคนและจิตเปรียบเสมือนเงา เมื่อตัวคนเคลื่อนไหว เงาก็เคลื่อนตามไปด้วย จิตจึงเป็นผลพลอยได้จากกระบวนการทางกายภาพ นักคิดแนวนี้ ได้แก่ นักปรัชญาและนักชีววิทยาชาวอังกฤษมีนามว่า ฮักซ์เลย์ (Huxley : ๑๘๒๕ - ๑๘๙๕) แนวคิดนี้สอดคล้องกับหลักคิดของนักชีววิทยาในสมัยนั้นว่า เมื่อหน่วยเล็กๆ ของสิ่งมีชีวิตรวมตัวเป็นโครงสร้างที่ซับซ้อนมากถึงขีดหนึ่งก็จะมีสิ่งใหม่และกระบวนการใหม่เกิดขึ้น เช่น ระบบประสาทที่สลับซับซ้อนทำให้เกิด “จิต” ขึ้นมาได้

นอกจากแนวคิดดังกล่าวแล้ว ยังมีคำอธิบายว่าด้วยธรรมชาติของมนุษย์ตามหลักพระพุทธธรรมเรื่อง “ปรมาตถสัจจะ” ที่อธิบายเรื่อง “จิต เจตสิก รูป และนิพพาน” ไว้โดยเริ่มต้นอธิบายว่า มนุษย์เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยหลายสิ่งมาประกอบกัน รวมเรียกว่า “นามรูป” ซึ่งเป็นเอกัตภาพเดียวกัน แต่มีกลไกการทำงานแตกต่างกันไป ทั้งนี้เพราะ “รูป” เกิดจากส่วนประกอบของ “มหาภูตรูป” หมายถึง สสารที่เป็นทั้งอินทรียสาร และอนินทรียสารที่มาผสมกันอย่าง

พอเหมาะเกิดเป็น อวัยวะต่างๆ ที่เป็นส่วนต่างๆ ในส่วนที่เป็นอวัยวะรับรู้ความรู้สึกที่เรียกว่า “อายตนะ” ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง ได้ทำหน้าที่เป็นประตูทางออก ทางเข้า ของ การรับกระทบจากภายในร่างกายและภายนอกร่างกาย เกิดเป็นกระแสเวทนาสู่ในการรับกระทบ ทางผัสสะเป็นคู่ๆ กันไป เช่น ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นรับสัมผัสรสชาติ และผิวหนังได้รับสัมผัสความอ่อน แข็ง ร้อน เย็น เป็นต้น เมื่ออายตนะทั้ง ๕ ที่กล่าวมาเป็นสิ่งที่ เปิดรับกระทบอยู่ตลอดเวลาทำให้เกิดการรับรู้สัมผัสที่เรียกว่า “เวทนา” กระแสสัมผัสต่างๆ จาก “เวทนา” จะไปเกิดการรู้อย่างจำเพาะจำได้หมายรู้อีกชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “สัญญา” คือ รู้ว่า การสัมผัสแต่ละกระแส เวทนานั้นมีความหมายต่อชีวิตในระบบรวมที่เรียกว่า “นามรูป” ทำให้ เกิดการแปลความหมายต่อ “นามรูป” กลุ่มนั้นเกิดเป็นการจำได้ หมายรู้ เช่น เราเคย รับประทานผลส้มโชกุน และส้มเขียวหวานบางมด เราเคยลิ้มรส ได้กลิ่น สัมผัสผลส้มทั้ง ๒ อย่างมาแล้ว เมื่อเราเห็นผลส้ม ๒ ชนิดนั้น แม้ยังมีรับประทานอีก ก็สามารถ “จำได้หมายรู้” มีสัญญาของ “ผลส้มโชกุน” ว่าแตกต่างจาก “สัญญา” ของ “ผลส้มเขียวหวานบางมดแท้” อย่างไรก็ตาม “การมีสัญญา” จำได้หมายรู้มากมาย ทำให้นำไปสู่กระบวนการภายใน “นามรูป” ของชีวิตคนเราที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น กระบวนการนี้เรียกว่า “สังขาร” หมายถึง การก่อตัวของ โครงสร้างความคิดเกี่ยวกับสิ่งที่เราได้มีประสบการณ์มาตั้งแต่มีเวทนา สัญญา ทำให้เมื่อถึงระดับ “สังขาร” เริ่มเกิดอาการทางใจที่ชัดเจนขึ้น เกิดภาวะทางจิตใจ

ในส่วนของความตั้งใจ ความยินดี พอใจ การเลือกเสพหรือบริโภค กระบวนการทั้ง เวทนา สัญญา สังขาร ที่พุ่งกระแสนรวมกันไปสู่ “การรับรู้” ทั้ง ๖ กระแส ทำให้เกิด “มโน - ตัวรู้” ขึ้น กระบวนการนี้เกิดความสามารถใน “รู้” ทั้งระบบรวม ๖ กระแสเรียกว่า “วิญญูญาณ - จิตสำนึกรู้” เช่น เรา รู้จักผลส้ม เรามีกระแสวิญญูญาณรู้ สังกัป “ผลส้ม” เป็นการรู้ทั้งระบบองค์ รวมที่เกิดขึ้นในตัวของเราการรู้ทั้งระบบของนามรูปทำให้เกิด “จิต” และ “เจตสิก” ขึ้นในที่สุด ด้วยบทบาทของกิจกรรมการดำเนินชีวิตของนามรูปทำให้ส่วนที่เป็น “ตัวรู้ - จิต” เติบกล้าขึ้น ตามลำดับ เพราะสามารถเชื่อมწყองสังเคราะห์สังกัป (Conceptualization) ใหม่ๆ จากการรับรู้ ภายในตัวเองได้ สามารถตั้งเจตนาได้ มีความอยากใคร่ ตัดค้นหา กิเลส ที่มาคอยยึดติดให้ “ตัวรู้ - จิต” คิดฝัน กระทำไปต่างๆ นานา ทางกาย วาจา ใจ ได้อย่างวิจิตรสารพัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสร้างเจตนาไปสู่การกระทำและก่อให้เกิดผลของกรรม และผลที่ตามมาเรียกว่า “วิบาก”

“จิต เป็นกุศล” (ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง) ก็กระทำความดี มีผลกรรมดี วิบาก กรรมดี ส่วนจิต เป็น “อกุศล” (โลภ โกรธ หลง) เป็นจิตเศร้าหมอง มีกำลังกระทำไปในทางที่ ชั่ว เกิดผลกรรมชั่ว วิบากกรรมชั่ว “วิบากกรรม” ส่งผลให้เกิดการสร้างเจตจำนงของกรรมที่เป็น

แรงกรรมส่งผลให้ “นามรูป” ของบุคคลนั้นไปสู่ “สุคติ” (ไปดี) หรือไปสู่ “ทุคติ” (ไปร้าย) ได้แล้วแต่บุญกรรมที่สั่งสมไว้จากอดีตไปสู่อุบัติปัจจุบัน และอนาคต “จิต” จึงสำคัญที่สุดสำหรับวิถีชะตากรรมของนามรูปนั้น หลัก “นามรูป” อธิบายว่า จิตกับกายเป็นหนึ่งเดียวกันเป็นการมองชีวิตแบบองค์รวม และมีการวิเคราะห์ แยกแยะให้เห็นชัดเจนแบบชีววิทยาผสมผสานกับสรีรวิทยา กายวิภาคศาสตร์และจิตวิทยาสมัยใหม่

โทมัส ฮอบบส์ (Thomas Hobbes) กล่าวว่า "ธรรมชาติของคนนั้นป่าเถื่อน เห็นแก่ตัว ขี้โมโหอวดตน ต่ำช้า หยาบคาย เอาแต่ใจตัวเอง ยื้อแย่งแข่งดีกันโดยไม่มีขอบเขต อายุสั้น แต่ถ้าพบกับความทุกข์ยากแล้ว คนจึงจะลดความเห็นแก่ตัวลงและสังคมจะช่วยให้เขาดีขึ้น"

วิลเลียมสัน (Williamson) ก็กล่าวทำนองเดียวกันว่า "ทุกคนที่เกิดมาเป็นเสมือนผีร้าย" (Every body is evil) แต่ จอห์น ล็อก (John Lock) กลับมีแนวความคิดเห็นตรงกันข้ามว่า "มนุษย์โดยธรรมชาติเป็นคนดี ไม่ได้มีความเห็นแก่ตัว ส่วนความไม่ดีนั้นเกิดจากสภาพแวดล้อมของเขา" (กฤษณา ศักดิ์ศรี, ๒๕๓๔ : ๙๔) นอกจากนี้แล้วนักสังคมวิทยาเห็นว่า ธรรมชาติของมนุษย์ทั่วไปชอบเรียนรู้ มีความอยากรู้ อยากรู้อยากเห็น อยากรู้อะไรที่ตัวเองจะรู้เรื่องของผู้อื่น บางคนรู้จักคนอื่นดีกว่าตนเองเสียอีกเพราะไม่เคยสำรวจตัวเองดูบ้างเลย เพราะโดยทั่วไปคนชอบเรียนรู้เรื่องของคนอื่นมากกว่าตนเอง และมีความรู้สึกที่ตนเองรู้จักผู้อื่นได้ดี แต่ถ้าหากมีคำถามย้อนกลับว่า ตัวท่านเองนั้นรู้จักตัวเองแค่ไหน คนๆ นั้นมักจะโกรธ มิใช่เพราะว่าถูก แต่ภายใต้จิตใจสำนึกนั้น คือความไม่รู้จักตัวเองแล้วทำให้รู้สึกมีปมด้อยเกิดขึ้น

๒.๖ สรุปมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา

จากเนื้อหาที่ได้นำเสนอทั้งหมดนั้น พอสรุปได้ว่า “มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา” นั้น ความหมายของมนุษย์ ก็คือ สัตว์ที่มีเหตุผล รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีประโยชน์ มีความรู้สึกนึกคิด เป็นศูนย์รวมของสสารและจิต มีใจสูง รู้จักคิดอย่างมีเหตุผล รู้จักการตัดสินใจ และรู้จักเลือกในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ประเภทของมนุษย์ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ประเภทย่อย คือ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสัตว์ (๒) ประเภทใหญ่ คือ มนุษย์รวมอยู่ในทุกอย่างของเอกภพในตัวมนุษย์ มีทั้งสสาร ชีวิต ความรู้สึกและปัญญา มนุษย์เป็นสะพานเชื่อมระหว่างสสารกับจิต องค์ประกอบของมนุษย์ มนุษย์ประกอบด้วยร่างกายและ วิญญาณร่างกายเป็นส่วนหนึ่งของสสารในเอกภพ ส่วนวิญญาณเป็นจิตซึ่งพระเป็นเจ้าสร้างมาเป็นพิเศษแต่ละดวง ในขณะที่ปฏิสนธิ มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา มนุษย์ต้องรู้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นสาระให้เป็นสาระ รู้จักปฏิบัติหน้าที่ ของตนให้ดี เป็นคนดี ชีวิตของมนุษย์ผู้นั้นก็ จะสมบูรณ์ ธรรมชาติที่เป็น

องค์ประกอบแห่งชีวิตมนุษย์นั่นก็คือ การถึง “ภาวะพิเศษของมนุษย์” ได้แก่ การบรรลุธรรม การตรัสรู้ การรู้แจ้งแห่งสัจธรรม การเข้าถึงองค์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุด และสิ่งเหล่านี้ต้องอาศัย หลักการฝึกฝนและการพัฒนานั่นเอง ซึ่งการฝึกฝนและพัฒนานี้ต้องอยู่ภายใต้ หลักคำสอนที่เป็น องค์ความรู้ในทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า พุทธปรัชญา ดังผู้วิจัยจะได้กล่าวในบทต่อไป

บทที่ ๓ มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา

มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญาเป็นการพูดถึงมนุษย์ที่มีความสมบูรณ์ทางจิตใจ โดยมุ่งเน้นถึงความเป็นผู้มีใจสูง เป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติตามที่กำหนดในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่มีใจรักการงดเว้นจากการทำความชั่ว การทำความดีให้เกิดขึ้น การเป็นผู้ที่มีจิตใจสูง มีใจบริสุทธิ์ มีใจสงบ มีศีล ๕ บริบูรณ์ การมีความเห็นที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม การรู้จักทำตนให้เป็นผู้มีความงามทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ การเป็นผู้มีความเมตตาปราณี มีความยินดีกับผู้ที่ได้รับความดี ไม่อิจฉา ริษยา และไม่หวั่นไหวในสิ่งที่เป็นทั้งเรื่องดีและเรื่องที่ไม่ดี รวมทั้งการรู้จักประพฤติตนตามทางสายกลางอันเป็นทางสายเอกของพระพุทธศาสนาที่ทำให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลกจนเข้าถึงความดับ คือ พระนิพพาน ซึ่งในบทนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอ ๖ หัวข้อ คือ (๑) ธรรมชาติของมนุษย์ (๒) กำเนิดมนุษย์ตาม หลักพุทธปรัชญา (๓) ประเภทของมนุษย์ (๔) หน้าที่ของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญา (๕) มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา และ (๖) ประโยชน์ของมนุษย์ที่สมบูรณ์ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ ธรรมชาติของมนุษย์

มนุษย์โดยธรรมชาติแล้วมีความแตกต่างกัน และความต้องการก็แตกต่างกันออกไป เพื่อให้เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ตลอดจนความแตกต่างระหว่างบุคคล และเพื่อให้เป็นประโยชน์ในการสร้างเสริมมนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมปัจจุบันจะต้องเผชิญอยู่กับคนในสังคมที่มีทั้งคนดีและคนชั่ว บุคคลที่ประพฤติตนตั้งอยู่ในความดี ประพฤติดี มีหลักธรรมประจำใจ มีความซื่อสัตย์ ไม่ทุจริตฉ้อโกงบ้านเมือง ถือว่าเป็น “มนุษย์” ที่ดี ในทางตรงกันข้ามบุคคลที่สร้างความเดือดร้อนให้กับสังคม บ้านเมือง เช่น ฉกชิงวิ่งราวทรัพย์สินของผู้อื่น ปล้นทรัพย์ ทำร้ายผู้อื่น จนถึงแก่ชีวิต เรามักจะเรียกคนเหล่านี้ว่า “อมมนุษย์” มนุษย์ที่เกิดมาเพื่อสร้างความเดือดร้อนแก่บ้านเมือง อมนุษย์เหล่านี้มักจะได้รับคำสาปแช่งมากกว่าได้รับคำชมเชยจากสังคม เรื่องเหล่านี้เป็นธรรมชาติของมนุษย์

ความหมายของคำว่า “ธรรมชาติมนุษย์” เมื่อนำคำว่า ธรรมชาติ กับ มนุษย์ มารวมกันเป็น ธรรมชาติของมนุษย์ หมายถึง สิ่งหรือสภาวะที่เกิดขึ้น และเป็นอยู่ตามธรรมดาหรือ อ

ตามเหตุปัจจัย หรือสิ่งที่เกิดเอง มีเอง เป็นเอง ตามเหตุปัจจัย ภายในชีวิตมนุษย์^{๒๘} และนักปราชญ์ร่วมสมัยที่มีชื่อเสียงท่านได้ให้ความหมายของคำว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” ไว้ ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึง ธรรมชาติของมนุษย์ไว้ว่า เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้ ศึกษาได้ หรือเป็นสัตว์ที่เรียนรู้ได้ แปรจากสัตว์อื่นที่ฝึกไม่ได้ หรือฝึกแทบไม่ได้ แต่มนุษย์นี้ฝึกได้และเป็นสัตว์ที่ต้องฝึกได้^{๒๙}

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ไว้ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ต้องทำหน้าที่ตามธรรมชาติ และจะได้รับผลดีจากธรรมชาติ^{๓๐}

พุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่า มนุษย์โดยธรรมชาติมีศักยภาพ คือ ความสามารถที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเองให้ประเสริฐที่สุดได้แฝงอยู่ ธรรมชาติแฝงซึ่งเกิดตามธรรมชาติของมนุษย์ คือ “ความเคยชิน” และธรรมชาติ คือ “ความศรัทธา” เป็นธรรมชาติที่เหมาะสมสำหรับการฝึกฝนพัฒนาด้านกายและศีล เมื่อกายและศีลได้รับการพัฒนาแล้ว จะส่งผลต่อไปถึงการฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจและปัญญาตามลำดับ เมื่อใดที่ฝึกฝนพัฒนาจนได้คุณสมบัติ คือ ความเป็นผู้มีกาย, ศีล, จิต และปัญญาที่พัฒนาแล้วเท่านั้น จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์^{๓๑}

ธรรมชาติของจิตของมนุษย์ปุถุชน ตามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก ประมวลได้ดังนี้ ในขุททกนิกาย ธรรมบท หมวดจิตวรรค แสดงธรรมชาติของจิตไว้ว่า^{๓๒}

- ๑) ดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามไว้ได้ยาก ควบคุมยาก
- ๒) แส้ไปหากามคุณ (แส้หารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์) ต้องการและพอใจ)
- ๓) เปลี่ยนแปลงเร็ว ใฝ่ในอารมณ์ตามที่ใคร่
- ๔) เห็นได้ยาก มีความละเอียดมาก
- ๕) ท่องเที่ยวไปได้ไกล ไปไหนไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง แต่อาศัยร่างกายเป็นที่อยู่

^{๒๘} พระมหาสมปอง จนฺทวโร (ยุงรัมย์), “ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล”, หน้า ๑๕.

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๔๑.

^{๓๐} พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือธรรมะ (ฉบับสมบูรณ์)**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗ – ๒๘.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน พระมหาสมปอง จนฺทวโร (ยุงรัมย์), “ธรรมชาติของ มนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล”, หน้า ๒๔ – ๒๕.

^{๓๒} ชู. ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓-๓๗/๒๒, (ไทย) ๒๕/๓๓-๓๗/๓๕-๓๗.

๖) สามารถฝึกได้ ควบคุมได้ รักษาได้ ดัดให้ตรงได้

๗) เมื่อได้รับการฝึก การควบคุม การรักษา และดัดให้ตรงด้วยดีที่สุดแล้ว สามารถสร้างความสุขให้แก่เจ้าของชีวิตได้อย่างถึงที่สุด

ธรรมชาติพิเศษของมนุษย์ คือ “จิต” เพราะมีความแตกต่างจากธรรมชาติส่วนอื่น ทั้งในด้านการให้ประโยชน์ ด้านการทำงาน ด้านการสร้างคุณสมบัติที่เป็นยอดปรารถนาให้กับเจ้าของชีวิต และด้านการทำให้เกิดความซับซ้อนอย่างมหัศจรรย์ขึ้นในชีวิตมนุษย์^{๓๓}

ธรรมชาติของมนุษย์ในทุกๆ ประเด็นในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นปรากฏการณ์ของกระแสแห่งเหตุปัจจัย ที่มีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตลอดเวลา และเป็นกระแสของเหตุปัจจัยที่อาศัยกันเกิดขึ้นตามกฎธรรมนิยาม ไม่มีอำนาจเหนือธรรมชาติของพรหมหรือเทพองค์ใดมาดลบันดาลให้มนุษย์มีธรรมชาติอย่างนั้นอย่างนี้ได้

ในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ธรรมชาติของมนุษย์ในทุกด้านถือเป็นสังขตธรรมทั้งสิ้น ยกเว้นภาวะทางจิตที่เรียกว่า “นิพพาน” ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้เป็นพระอรหันต์^{๓๔}

มนุษย์ถือเป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่ง ที่มีธรรมชาติคือความเป็นสัตว์ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองได้ ซึ่งนัยแห่งความเชื่อนี้ ปรากฏในคำกล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าที่ว่า “อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ” นักปราชญ์ร่วมสมัยในทางพระพุทธศาสนาที่นำประเด็นนี้มากล่าวถึงบ่อยที่สุด คือ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) โดยท่านกล่าวว่า มนุษย์มีธรรมชาติพิเศษ คือ เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้ และต้องฝึก การบอกว่าสามารถฝึกได้ และต้องฝึกนั้น ท่านมองจากผลสัมฤทธิ์แห่งการฝึกฝนพัฒนาตนเอง โดยมีเจ้าชายสิทธัตถะเป็นตัวอย่าง ตลอดถึงพระสาวกทั้งหลายตั้งแต่ยุคปฐมโพธิกาลเป็นต้นไป ในทัศนะพุทธปรัชญา คุณสมบัติหรือความสามารถทุกอย่างที่มนุษย์มี เป็นผลมาจากการฝึกฝนพัฒนาตนเอง ถ้ามนุษย์ต้องการให้คุณสมบัติที่ดีเกิดขึ้นมีในตนเอง มนุษย์ก็สามารถฝึกฝนพัฒนาเอาได้ด้วยการศึกษา ตามที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ได้แก่ระบบการฝึกฝนพัฒนาตนเองที่พระพุทธเจ้าสถาปนาขึ้นนั้น เรียกว่า ไตรสิกขา คือ

(๑) อธิศีลสิกขา (ฝึกฝนพัฒนาด้านความประพฤติทางกายและวาจา) (๒) อธิจิตสิกขา (ฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ) และ (๓) อธิปัญญาสิกขา (ฝึกฝนพัฒนาด้านปัญญา)^{๓๕} การฝึกฝนพัฒนาด้านความประพฤติทางกายในขั้นนี้ได้แก่ การกระทำบ่อยๆ ในคุณธรรมฝ่ายกุศลให้

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน พระมหาสมปอง จนทวโล (ยุงรัมย์), “ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล”, หน้า ๕๒.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕ - ๖๖.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

เกิดความเคยชิน จนกลายเป็นนิสัยและอุปนิสัยจนลึกเข้าไปถึงสันดานแล้วเป็นวาสนาแก่เรา โดยต้องอยู่บนพื้นฐานของสัจธา การฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจนั้นได้แก่ การฝึกฝนให้มีสติความระลึกได้ รู้จักควบคุมอารมณ์ ในที่นี้มี ๓ ประการ คือ มีเมตตา มีความเข้มแข็งอดทน และมีความร่าเริงเบิกบาน ปราโมทย์ และที่สำคัญนั้นเพื่อให้เป็นฐานปฏิบัติกรทางปัญญาต่อไป และการฝึกฝนด้านปัญญานั้นได้แก่ การฝึกฝนทางด้านสติปัญญาในการเล่าเรียนศึกษาโดยใช้หลักการฟัง การถาม การคิด และการเขียน สุดท้ายนั้น ก็ทำให้เกิดปัญญาด้วยการเจริญภาวนา มนุษย์จะฝึกฝนพัฒนาตนเองได้ต้องมีความรู้ และความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์เป็นอย่างดี ซึ่ง จะต้องรู้ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีความโลภ มีความโกรธ มีความหลง แต่มนุษย์นี้ก็ยังมีจิตใจ มีสติปัญญา รู้จักคิดอย่างมีเหตุผล และการคิดอย่างมีเหตุผลนี้เองสามารถทำให้มนุษย์ฝึกฝนตนเองให้สร้างกุศลกรรมฝ่ายดีให้เกิดขึ้น จนพัฒนาตนเองให้บรรลุมรรคผล นิพพาน และเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ในที่สุด

ดังนั้น ธรรมชาติของชาติมนุษย์ จึงหมายถึง ผู้ที่มีร่างกาย มีจิตวิญญาณ มีสภาวะที่เกิดเอง มีอยู่เอง เป็น เอง ตามเหตุสภาวะปัจจัย ตามปรัชญาทั้งหลาย หมายถึง กฎของธรรมชาติที่มีความเป็นไปตามธรรมชาติของมันเอง ย่อมได้รับผลของการกระทำเอง มนุษย์เป็นผู้ที่ฝึกได้ เรียนรู้ได้ พัฒนาได้ ซึ่งมนุษย์ถือเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก เพราะมนุษย์นั้นสามารถฝึกฝนและพัฒนาตนเองให้บรรลุมรรคผล และนิพพานได้

๓.๒ กำเนิดมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญา

กำเนิดมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญานั้น พระพุทธศาสนาเป็นระบบปรัชญาที่ว่าด้วยเรื่องชีวิตของมนุษย์ จุดกำเนิดของมนุษย์นั้น ในอัครคัมภีร์สุตตรได้กล่าวว่า การถือกำเนิดชีวิตของสัตว์โลก มี ๔ ประเภท^{๓๖} ดังนี้

๑. ชลาพุชะ คือ ชีวิตสัตว์เกิดในครรภ์คลอดออกมา
๒. อัณฑชะ คือ ชีวิตสัตว์เกิดในไข่ฟักออกมา
๓. สันเสทชะ คือ ชีวิตสัตว์เกิดในโคลนของเน่าเปื่อย
๔. โอบปาติกะ คือ ชีวิตสัตว์ผู้คู้ขึ้นโตเต็มตัวทันที

บรรดากำเนิดของสัตว์โลก ๔ ประเภทดังกล่าวมานั้น มนุษย์เกิดในประเภทชลาพุชะ คือ เกิดในครรภ์คลอดออกเป็นตัว และมีการวิวัฒนาการของชีวิตมนุษย์ ดังพระพุทธองค์ได้ตรัส

^{๓๖} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๐๔-๒๐๕.

สุภาสิตที่แสดงถึงองค์ประกอบทางร่างกายของมนุษย์^{๓๗} ดังนี้ว่า

ปฐมัม กลลั โหติ	กลลา โหติ อพพุท
อพพุทา ซายเต	เปลิ เปลิ นิพพุตตี สมโน
มนา ปสาชา ซายนุติ	เกสา โลมา นขาปี จ
ยญจสุส ภูษติ มาตา	อนนํ ปานญจ โภชนํ
เตน โส ตตถ ยาเปติ	มาตุกุกุคิโคโต นโร.

ความว่า ร่างกายนี้เริ่มต้นเป็นกลละก่อน จากกลละเป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเป็นเปลิ จากเปลิบังเกิดเป็นชนะ จากชนะเป็นปัญจสาขา ต่อจากนั้นมี ผม ขน เล็บ เป็นต้นเกิดมีขึ้น มารดาของเด็กนั้นบริโภคข้าว น้ำ โภชนะ อย่างใดอย่างหนึ่ง เด็กที่อยู่ในครรภ์ก็ยังมีอัตรภาพให้เข้าไปในครรภ์ด้วยอาหารนั้น

พระสูตรนี้ถือว่าเป็นการแสดงถึงการเริ่มต้นและวิวัฒนาการของชีวิตที่ตรงกับชีววิทยาสมัยใหม่ ทั้งที่พระพุทธองค์นั้นได้แสดงไว้เมื่อสองพันกว่าปี มาแล้วซึ่งมีถ้อยคำที่อธิบายให้เข้าใจยิ่งขึ้นอีก คือ (๑) กลละ ความว่า น้ำเปือกตม (๗ วัน), (๒) อัพพุทะ ความว่า โลहितชั้น มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ (๗ วัน), (๓) เปลิ ความว่า ชื้นเนื้อ คล้ายชื้นเนื้อแต่ยังมีสภาพเหลว (๗ วัน), (๔) ชนะ ความว่า ก้อนเนื้อ มีลักษณะอันทึบ สีแดงจัด (๗ วัน), (๕) ปัญจสาขา ความว่า ๕ ปุ่ม หรือ ๕ กิ่ง คือ รูปสี่รีชะ แขน ๒ ขา ๒ (๗ วัน) ซึ่งจะมีการพัฒนาขึ้นไปตามลำดับแต่ละชั้นอย่างละสัปดาห์เป็นอย่างต่ำ นี้คือ กำเนิดมนุษย์

ดังนั้น การเกิดเป็นมนุษย์จึงถือเป็นการหาได้ยาก เพราะต้องอาศัยพลังกุศลกรรมอย่างมากจึงจะเกิดได้ ดังพุทธภาษิตในธรรมบทว่า กิจฺจโธ มนุสฺสํ ปฏฺฐิลาโ^{๓๘} ความว่า “การได้ความเป็นมนุษย์ เป็นการหาได้ยาก ” และที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงเหตุ เกิดของมนุษย์ไว้ในปัจจุสมุปบาท^{๓๙} คือ

เพราะอริชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี (การประกอบ)
 เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี (ธาตุรับรู้)
 เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี (กายใจ)
 เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี (หาระบบประสาท และหนึ่งใจ)

^{๓๗} ส. ส. (บาลี) ๑๕/๘๐๓/๓๐๓.

^{๓๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส , ธรรมบทฎฐกถา จมฺวโร ภาโค (บาลี), พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๙๙.

^{๓๙} ส. นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๔.

เพราะสพายเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี (การสัมผัสรู้)

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี (ความรู้สึก)

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี (ความอยาก – ความไม่อยาก)

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี (การยึดถือ)

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี (ภาวะความเป็นต่างๆ)

เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี (การเกิด)

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี
 ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีด้วยประการฉะนี้ และชาติ คือความเกิดขึ้น ความเกิด
 พร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะ ความบังเกิดขึ้นเฉพาะ ความปรากฏแห่งชั้นนี้ ความได้อายตนะ
 ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่า ชาติ เหล่านี้เป็นที่มาของการถือกำเนิด
 เป็นมนุษย์ มนุษย์ที่เกิดมาโดยสัญชาตญาณแล้วย่อมต้องการที่จะเข้าสู่สังคม ต้องการคบหา
 สมาคมกับบุคคลทั่วไป ต้องการเป็นที่ยอมรับนับถือของสังคม ต้องการเพื่อน ต้องการความช่วยเหลือ
 เลือเกื้อหนุน ต้องการคำปรึกษา หรือเพื่อนเพื่อที่จะปรับทุกข์ มนุษย์ที่รวมกันอยู่ในสังคมมี
 หลายประเภทที่มีความแตกต่างกันทั้งในด้านจิตใจ อารมณ์ และทางด้านสติปัญญาที่แตกต่าง
 กันออกไป มนุษย์จึงมีความต้องการที่จะอยู่ในโลกอย่างสันติสุข และหวังความเจริญก้าวหน้าใน
 หน้าที่การงาน

เมื่อกล่าวถึงมนุษย์ ท่านพุทธทาสภิกขุได้ให้ความหมายของมนุษย์ไว้ว่าเป็นผู้มีใจ
 สูงที่ปรากฏสภาวะใจสะอาด ใจสว่าง ใจสงบ นั่นคือบุคคลต้องมีคุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติแล้ว
 บังเกิดสภาวะใจสะอาด ใจสว่าง ใจสงบ จึงจะได้ชื่อว่ามีมนุษย์ ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวเป็น
 คำกลอนไว้ดังนี้ว่า

เป็นมนุษย์เป็นได้เพราะใจสูง	เหมือนหนึ่งยังมีดีที่แววชน
ถ้าใจต่ำก็เป็นได้แต่เพียงคน	ยอมเสียที่ที่ตนได้เกิดมา
ใจสะอาด ใจสว่าง ใจสงบ	ถ้ามีครบควรเรียก มนุสสา
เพราะทำถูก พุทธถูก ทุกเวลา	เปรมปรีดาคืนวันสุขสันต์จริง
ใจสกปรกมีดมัวและร้อนร่ำ	ใครมีเข้าควรเรียกว่า ผีสิง
เพราะพูดผิดทำผิดจิตประเวง	แต่ในสิ่งนำตัวกลัวอบาย
คิดดูเถิดถ้าใครไม่ยอมยก	จงรีบยกใจตนเร่งชวนชวย
ให้ใจสูงเสียได้ก่อนตัวตาย	ก็สมหมายที่เกิดมาอย่าเชื่อนเลย

และดั่งบทวิเคราะห์ดังนี้ คือ

และส่วนรวมโดยที่มนุษย์นั้นจะตั้งอยู่บนฐานแห่งความถูกต้อง และการประพฤติตนเพื่อเป็นที่ยอมรับของมนุษย์ที่อยู่รอบด้าน ในที่นั้น การถือกำเนิดเป็นมนุษย์ล้วนมีสมบัติติดตัวมาทุกคน นั่นก็คือ โลกธรรม ๘ ประการ

โลกธรรม^{๕๒} คือ ธรรมที่ครอบงำสัตว์โลกอยู่ และสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามธรรมนั้น เรียกว่าโลกธรรม โลกธรรม ๘ อย่างคือ มีลาภ ๑ เสื่อมลาภ ๑ มียศ ๑ เสื่อมยศ ๑ มีสรรเสริญ ๑ มีนินทา ๑ มีสุข ๑ มีทุกข์ ๑ โลกธรรม ๘ ประการนี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นควรพิจารณาว่า สิ่งนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็แต่ว่ามันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรรู้ตามที่เป็นจริง อย่าให้ครอบงำจิตใจได้ คืออย่ายินดีในส่วนที่ปรารถนา อย่ายินร้ายในส่วนที่ไม่ปรารถนา ซึ่งการถือกำเนิดมาเป็นมนุษย์นั้นจะต้องพบกับสิ่งเหล่านี้โดยหลีกเลี่ยงไม่ได้

บรรดาสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย คือ มนุษย์ สัตว์ และพืชนั้น มนุษย์เท่านั้นที่สามารถสอนให้เป็นผู้มีธรรมได้ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ รู้จักใช้สติปัญญาพิจารณาเหตุผล ส่วนสัตว์เดือรัจฉานนั้นทำทุกอย่างไปตามอารมณ์ ตามสัญชาตญาณ ฌ (Instinct) ของมันเอง เช่น สัญชาตญาณในการสืบพันธุ์ สัตว์มักจะแสดงความรู้สึกออกมาโดยไม่ปิดบัง เช่น เมื่อพอใจก็แสดงความพอใจออกมาให้ปรากฏ เมื่อไม่พอใจก็แสดงความไม่พอใจออกมาทันที ไม่มีการระงับยับยั้ง ดังพระบาลีว่า ตีรจฺจนา นามเต อูชฺชาติกา โหนฺติ อุกฺกิลลา, มนุสฺสา ปน อญฺญํ หทยเณ จินฺเตนฺติ, อญฺญํ มุเขน กเถนฺติ^{๕๓} ความว่า ชื่อว่าสัตว์ตีรจฺจนาทั้งหลายนั้น เป็นสัตว์มีชาติชื่อตรง ไม่คดโกง ส่วนมนุษย์ จิตคิดไปอย่าง ปากพูดไปอย่าง ไม่ตรงกัน ส่วนพืชถึงแม้จะเป็นสิ่งที่มีชีวิต แต่ก็ไม่มีวิญญาณ จึงไม่รู้จักรคิด

มนุษย์นั้น เมื่อเกิดมามีชีวิตแล้วก็ต้องเกี่ยวข้องกับธรรมอยู่ตลอดเวลา เช่น การปฏิบัติหน้าที่ของร่างกายตามธรรมชาติ ก็ถือว่าเป็นการปฏิบัติตามความหมายอย่างกว้าง ร่างกายของเราต้องกินอาหาร ต้องหายใจ ถ้าเราไม่ปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ คือ อ ไม่กินอาหาร ไม่หายใจ ก็ต้องตาย หมดสภาพของกรรมมีชีวิต เมื่อชีวิตเกี่ยวข้องกับธรรมดังกล่าวแล้ว จึงควรปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องสมบูรณ์ให้สมกับที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ เช่น เรื่องกินอาหาร ต้องทำมาหากินในทางที่สุจริต ต้องรู้จักประมาณในการรับประทานอาหาร แม้ในเรื่องอื่นก็เช่นกัน นี่เป็นธรรมที่เป็นธรรมชาติของมนุษย์ และมนุษย์ หมายถึง ผู้มีใจสูง คือ มีใจที่สามารถพัฒนาให้มี

^{๕๒} อัง อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕/๒๐๒.

^{๕๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส , ธมฺมปทฺฐกฺกา พุทฺติโย ภาโค (บาลี), พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒.

คุณธรรมสูงขึ้นไปตามลำดับได้ จากระดับปุถุชนคนธรรมดาที่ยังมีกิเลสหนา (ปุถุ ความว่า หนา) เลื่อนขึ้นมาเป็นกัลยาณปุถุชน คือ ปุถุชนชั้นดี เลื่อนขึ้นมาอีกเป็นกัลยาณชน คือคนดี เลื่อนขึ้นมาอีกเป็นอารยชนคนที่เจริญแล้ว ขึ้นไปถึงขั้นโลกุตตระเป็นอริยชน อริยชนนี้ไม่เพียงแต่เจริญด้วยอารยธรรม ด้วยวัตถุ ยังต้องเจริญด้วยจิตที่สะอาด สว่าง สงบ อย่างน้อยที่สุดก็มีความรู้ชนิดที่ออกจากทุกข์ได้ โดยแน่นอน ที่เรียกกันว่า พระโสดาบัน เป็นอริยชนอันดับแรกในพระพุทธศาสนา

เมื่อมนุษย์เป็นผู้มีใจสูงเช่นนี้ก็ย่อมมีความคิดที่จะหาหลักธรรมที่ทำให้ตนเป็นคนดี มายึดเหนี่ยวจิตใจ และเป็นเครื่องปฏิบัติตนให้บรรลุเป้าหมายในเรื่องต่างๆ ทั้งนี้มนุษย์ย่อมต้องการให้ผู้คนยอมรับนับถือ ให้ความไว้วางใจ ให้ความซื่อสัตย์ ให้ความรัก ให้ความเอ็นดู จึงปฏิบัติตามหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เพื่อดำเนินชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างมีความสุข ให้สมกับที่ได้เกิดมามีชีวิตเป็นมนุษย์ ซึ่งตามทัศนะของท่านผู้รู้ได้ให้ความหมายไว้ ในหลายนัย กล่าวคือ ชีวิต^{๔๔} หมายถึง ความเป็นอยู่ มีอยู่ ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ ชีวิตของคนก็คือ ความเป็นอยู่ของคน ชีวิตของสัตว์ ก็คือความเป็นอยู่ของสัตว์^{๔๕}

พุทธปรัชญามีทัศนะว่า สิ่งมีชีวิตนอกจากคน สัตว์แล้ว หากจะเปรียบเทียบกับชีวิตสัตว์ในภูมิอื่น ๆ เช่น เทวดา พรหม เป็นต้น ชีวิตมนุษย์นั้นสั้นมาก เมื่อมีชีวิตน้อย ก็ควรใช้ช่วงเวลาที่มียุ่อยู่นั้นฝึกอบรมศึกษาศิลปะวิทยา แสวงหาความรู้ที่จะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง^{๔๖} เพื่อที่จะทำให้อุญอยู่อย่างมีคุณค่าทั้งแก่ตนและแก่สังคมส่วนรวม

ในทัศนะพุทธปรัชญาได้พยายามเน้นเรื่องชีวิตมนุษย์เป็นศูนย์กลางแห่งปัญหาของ ความทุกข์หลายประการ และเป็นศูนย์กลางแห่งปัญญาความรู้ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลแก่ การดำเนินชีวิตให้ไปอย่างถูกต้องอย่างมีระบบ ระเบียบ และแบบแผน จนให้สามารถบรรลุ เป้าหมายในชีวิต นั่นก็คือการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และยิ่งกว่านั้นจนสามารถดับทุกข์ไม่มีกิเลส ของชีวิตได้อย่างสิ้นเชิง

ชีวิตของคนเป็นอยู่หรือดำรงอยู่ได้นั้น จำจะต้องอาศัยปัจจัย ๔ ประการเป็นเครื่อง บำรุงรักษาชีวิต ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย และในพุทธปรัชญานั้น การจะเป็นชาวพุทธที่แท้ เป็นมนุษย์ที่จริง ที่ชื่อว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น จะต้องมียธรรม ๕ คู่

^{๔๔} อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕/๗๑๘, ๘๔๔/๒๐๕, ๒๑๙.

^{๔๕} สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สันท เขมจารี), **ชีวิต**, หน้า ๓๑.

^{๔๖} อุง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๕ - ๑๒๖/๑๓๕ - ๑๓๖.

กับศีล ๕ เป็นหลักประจำใจ ประพฤติปฏิบัติตลอดชีวิตทุกคน ทุกครอบครัว ทุกสังคม จะมีแต่
สุขสันต์หรรษา เจริญก้าวหน้ามั่งมี ศรีสุข ตลอดกาล ดังนี้

๑. มีเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์
๒. หยุดทำมาหากินในทางที่ผิด
๓. ใช้ชีวิตให้ดีเหมือนมนุษย์
๔. ซื่อสัตย์ต่อตนและผู้อื่นให้มากที่สุด
๕. หยุดคิดผิดทำผิด หยุดดื่มและเสพของผิด ใช้สติปัญญาให้ถูกต้อง

ชาวพุทธที่แท้จริงต้องฉลาด ขยัน ประหยัด อดทน งดอบายมุขต่างๆ เช่น บุหรี่
กัญชา เบียร์ สุรา ยาบ้า ยาอี เหล่านี้เป็นต้น และการที่จะเป็นคนดี เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้นั้น
จะต้องเว้นการปฏิบัติ ๕ ประการ^{๔๗} ดังนี้

๑. ไม่แย่งอาหารกันกิน
๒. ไม่แย่งถิ่นกันอยู่
๓. ไม่แย่งคู่กันพิศวาส
๔. ไม่แย่งอำนาจกันครอง
๕. ไม่แย่งเงินทองกันใช้

เหล่านี้ โลกมนุษย์ก็จะสดใสตลอดกาล และคนดีนั้นจะต้องรู้จักความชั่ว ระวัง
ความชั่ว ละความชั่ว, รู้จักคนชั่ว ระวังคนชั่ว ไม่คบคนชั่ว, และรู้จักของชั่ว ระวังของชั่ว ไม่เข้า
ใกล้ของชั่ว การที่จะดูคนดีหรือมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นมีหลักการดูที่เขียนไว้ในหนังสือหลวงพ่เขียน
ไว้ หน้า ๖๗ ว่า

คนที่ดี มีธรรม ประจำจิต
ยอมไม่คิด ทำบาป ที่หยาบหยาม
ศีลห้าข้อ รักษา พยายาม
ผลงอกงาม ชนนิยม ชมบุญญา
พร้อมกายใจ วาจา ก็น่าพิศ
ล้วนแต่มิตร น้อมเกล้า เข้ามาหา
รสอื่นใด จืดจาง ร้างโรยรา
ไม่สร้างชา รสธรรม ล้ำเลิศเออยๆ

^{๔๗} พระผดุงกิจ กิตติธโร, หลวงพ่อสอนไว้, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สี่อตะวัน, ม.ป.ป.), หน้า
๖๔ - ๖๕.

อีกอย่างหนึ่งว่า

คนที่งาม งามน้ำใจ ไช้ไบหน้า
 คนที่สวย สวยจรรยา ไช้ตาหวาน
 คนที่แก่ แก่ความรู้ ไช้อยู่นาน
 คนที่รวย รวยศีลทาน ไช้บ้านโต
 คนที่ดี มีไช้ดี ด้วยที่ทรัพย์
 มีไช้ับ โศทรเหง้า เผ่าพงศา
 คนที่ดี ดีด้วยการ งานนานา
 อภิวิชา ศีลธรรม นำให้ดีฯ^{๔๘}

๓.๓ ประเภทของมนุษย์

ประเภทของมนุษย์ดังจะกล่าวต่อไปนี้เป็นกรกล่าวถึงมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญา การที่พุทธศาสนาได้จำแนกประเภทของมนุษย์ออกเป็นประเภทต่างๆ นั้น ก็เพื่อจำแนกคำสอน ในทางปฏิบัติให้เหมาะสมกับมนุษย์ประเภทนั้นๆ พุทธปรัชญาแบ่งประเภทของมนุษย์ไว้เป็น ๔ ลักษณะใหญ่ๆ คือ^{๔๙}

๑. แบ่งตามประเภท
๒. แบ่งตามภูมิปัญญา
๓. แบ่งตามจริต
๔. แบ่งตามคุณธรรม

มนุษย์มีความแตกต่างกันระหว่างหญิงชาย ๔ ประการ คือ

๑. ลិងค์ รูปร่างสัณฐานที่บอกเพศอันมีมาแต่กำเนิด ซึ่งจะประกอบตั้งเมื่อคลอด

ออกมา

๒. นิमितตะ เครื่องหมายหรือสภาพความเป็นอยู่ เครื่องหมายนั้น หมายถึง สิ่งที่ปรากฏต่อมา สำหรับหญิงมือที่เริ่มโตขึ้น ชายก็มีหนวดเครา เป็นต้น

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน พระมหาทองสุข สุจิตโต (ไกรพงษ์), “การศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตมนุษย์ใน ทรรศนะพุทธปรัชญา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓ – ๑๔.

๓. กุตตะ หมายถึง นิสัย คือ พฤติกรรมที่เคยชิน หญิงก็นุ่มนวล อ่อนโยน ส่วนชายก็ห้าวหาญ เข้มแข็ง ว่องไว

๔. อากัปปะ คือ อาการกิริยาแห่งหญิงที่เข้มข้อยเอียงอาย ชายก็องอาจ เด็ดเดี่ยว^{๕๐}

มนุษย์ ๔ ประเภทที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาด้วยอัธยาศัยหลังจากตรัสสิ้นพระพุทฺธย จะแสดงธรรม ทรงเห็นความแตกต่างแห่งระดับสติปัญญาของ มนุษย์ถึง ๔ ระดับ โดยแบ่งออกเป็น ๔ จำพวก^{๕๑} คือ

๑. อุกษมภูติปัญญา	ผู้อาจรู้ธรรมแต่พอท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง
๒. วิปลิตปัญญา	ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่อท่านอธิบายความแห่งหัวข้อนั้น
๓. เนยยะ	ผู้พอแนะนำได้
๔. ปทปรมะ	ผู้มีปทเป็นอย่างยิ่ง

จำพวกที่หนึ่ง เหมือนดอกบัวเปี่ยมน้ำ พอได้รับแสงอาทิตย์ก็บาน ที่สอง เหมือนดอกบัวใต้น้ำ ที่จะโผล่พ้นน้ำ และที่จะบานในวันรุ่งขึ้น ที่สาม เหมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำลึกลงไปหน่อย ซึ่งจะแก่กล้าขึ้นมาบานในวันต่อๆ ไป และที่สี่ เหมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำลึกลงไปมาก ถึงขนาดไม่อาจขึ้นมาบานได้ เพราะตกเป็นภักษาของปลาและเต่าเสียก่อน

พุทธศาสนาได้แบ่งมนุษย์ตามระดับจิตหรือคุณธรรม ซึ่งอาจวัดได้จากพฤติกรรมที่แสดงออกมาให้ปรากฏ ดังนี้

๑. มนุษย์นรก คือ มนุษย์บางจำพวกมีชีวิตอยู่ที่แปลก ไม่อาศัยอยู่ในบ้านเหมือนคนธรรมดาทั่วไป แต่อยู่ในคุกตะราง ถูกจองจำ ถูกทำโทษ ต้องโทษโดยประการต่างๆ หมดยุติระไนตน บางคนต้องทนทุกข์เวทนา มนุษย์เหล่านี้เป็นคนชั่วหยาบทำตัวให้เป็นภัยแก่บุคคลอื่น ประพฤติทุจริตแปลกมนุษย์ธรรมดา เช่น ชอบประหารสัตว์มีชีวิตและคนด้วยกัน หรือไม่ก็กระทำการโจรกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นขโมยโดยมีจิตใจยินดีในอาชืทุจริต ไม่รู้จักผิดชอบชั่วดี ซึ่งมีอยู่มากมายในสังคมปัจจุบัน เช่น ค้ามนุษย์ ค้ายา ค้าประเวณี เป็นต้น

๒. มนุษย์เปรต คือ มีชีวิตอยู่ด้วยความยากลำบาก เทียวแสวงหาอาหาร ผ่านงูผ้าห่ม กว่าจะได้มาแสนยากหรือหาไม่ได้เลยด้วยวิบากกรรมที่เคยทำไว้ มีแต่ความอดอยากมีแต่ความทุกข์ทรมาน พอที่จะได้รับความสุขสบายก็ไม่มี มีแต่ความยากลำบากในการหาอาหารเลี้ยงชีพไม่สมปรารถนาบางคนต้องหาอาหารตามกองขยะ นอนข้างถนนไม่มีเสื้อผ้าจะสวมใส่ สกปรก

^{๕๐} ที. ปา. (บาลี) ๑๑/๑๒๖/๗๕ - ๗๖.

^{๕๑} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

ไสโคจร ร่างกายมีกลิ่นเหม็นสาบสาบ น่ากลัว น่าขยะแขยงยิ่งนัก คนประเภทที่ว่านี้ มีอยู่เป็นจำนวนมากในโลกมนุษย์ เพราะผลแห่งวิบากกรรมชั่วเข้าครอบงำ

๓. มนุษย์เดียรัจฉาน คือ พวกที่มีชีวิตอยู่เหมือนกับหมู หมา วัว ควาย สุดแต่จะให้ทำอะไร ได้อะไรเป็นเครื่องปลอบใจ ก็จำเป็นต้องบริโภคแต่พอกอิ่มปากอืดท้องไปวันๆ เต็มไปด้วยความหวาดกลัวหาความสุขสบายมิได้ เป็นคนที่มากด้วยโมหะ ไม่คิดจะเลี้ยงชีพโดยการพึ่งตนเอง ต้องอดทนเป็นขี้ข้าอยู่อย่างนั้น การงานอะไรไม่ต้องคิดให้มาก ชีวิตนี้ไม่มีอะไรมากได้ อาหารไปวันๆ คนประเภทนี้ชอบทำผิดทำศีลธรรม จนกระทั่งวันตายก็ยังไม่ได้ประกอบกรกุศล เพราะมัวเมาแต่คิดขัดขวาง คัดค้าน ไม่เชื่อฟังคำสอนของเหล่านักปราชญ์ เป็นผู้มิโหมะมิความคิดในทางขวาง จึงเรียกว่า มนุษย์เดียรัจฉาน

๔. มนุษย์ภูต เป็นผู้ที่รู้จักว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ พูด่างๆ คือเป็นผู้รู้จักบาปบุญคุณโทษ รู้จักว่าสิ่งไหนชั่ว สิ่งไหนดี แล้วละเว้นสิ่งที่เป็นความชั่ว และประพฤติตัวให้ตั้งอยู่ในความดี มีศีล & โดยรู้ว่าคนที่ประมาททำศีลให้ขาดข้อใดข้อหนึ่ง เพราะศีล & ได้ชื่อว่า เป็นพื้นฐานของมนุษย์ จะเป็นมนุษย์ได้นั้นต้องมีศีล & บำเพ็ญกุศลอยู่เรื่อยๆ เช่น ให้ทาน ฟังธรรม ปฏิบัติปฏิบัติธรรม มีหิริละอายต่อบาป มีโอตตปปะความกลัวบาปอยู่เสมอ ใช้ชีวิตของตนให้มีสาระโดยการประกอบ บกุศล ไม่ประมาทตั้งอยู่ในกุศลมีกายสุจริต วจีสุจริต และมนโสุจริต นอกจากนี้ยังมีกรกล่าวถึงประเภทของมนุษย์ที่ควรทราบ และกล่าวไว้ในบุคคลสูตรว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารพระนครสาวัตถี พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เฝ้าพระพุทธองค์จนถึงที่ประทับ มีพุทธพจน์ตรัสแก่พระองค์ว่า ขอถวายพรมหาบพิตร บุคคลที่ปรากฏในโลกนี้มีอยู่ ๔ จำพวก ทั้ง ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้มีดีมาแล้ว มีดีไป (๒) บุคคลผู้มีดีมาแล้วสว่างไป (๓) บุคคลผู้สว่างมาแล้วมีดีไป และ (๔) บุคคลผู้สว่างมาแล้วสว่างไป^{๕๒}

สรุปได้ว่า สิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นลักษณะบอกถึงการเกิดมาเป็นมนุษย์ว่า จะมีลักษณะที่แตกต่างกันเพราะมนุษย์ที่ปรากฏให้เราเห็นอยู่นี้ คือ มีกรรมที่กระทำมาที่ไม่เหมือนกัน บางคนเป็นผู้สว่างมาแล้วสว่างไป บางคนสว่างมาแล้วมีดีไป บางคนมีดีมาแล้วสว่างไป และบางคนมีดีมาแล้วก็มีดีกลับไปอีก บางคนเกิดในตระกูลสูงมีฐานะดี อยู่อย่างมีความสุขตลอดชีวิต บางคนกลับต้องทุกข์ทรมานด้วยความอดอยากหิวโหยในอาหาร เทียวแสวงหาโดยวิธีการขอทาน การขูดคุ้ยอาหารตามกองขยะ กินของบูดเน่าที่เป็นเศษอาหาร หรือมีร่างกายพิกลพิการไม่สมบูรณ์ในลักษณะต่างๆ มีการนอนตามข้างถนน และการที่จะเกิดมา

^{๕๒} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑.

เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ต้องมืองค์ประกอบในการกระทำความดี คือ รักษาศีล ๕ จึงจะสามารถกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ได้ พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสไว้ว่า “เมื่อไม่มีความตระหนี่ มีความคิดที่ดี รู้จักให้ทาน รู้จักมีความเคารพต่อสมณ พราหมณ์ เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้วย่อมเข้าถึงสุคติภูมิ และย่อมได้เกิดในตระกูลที่ดี เช่น เพราะเหตุแห่งความดีที่ได้ปฏิบัติและกระทำมาด้วยกาย วาจา ใจ”^{๕๓} ย่อมส่งผลให้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ แต่ถ้ากระทำความชั่วมีความตระหนี่ ไม่ให้ทานและยังกล่าวดูหมิ่นการให้ทานเพียงเล็กน้อย กรรมนั้นย่อมส่งผลให้ไปเกิดเป็นสัตว์นรก รวมทั้งเปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน แต่ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นมนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์ มีร่างกายที่มีอาการคล้ายกับเปรต คล้ายกับอสุรกาย เพียงแต่มาเกิดในโลกมนุษย์เท่านั้นและที่ต่างไปจากบุคคลอื่น โดยทั่วไปอาจจะมีความไม่สมบูรณ์ทางสติปัญญาด้วย ถือว่าเป็นความโชคดีของสัตว์ตนนั้นที่ได้มาเกิดในโลกมนุษย์ และยังมีมนุษย์อีก ๕ ประเภท คือ

๑. ผู้ปฏิบัติดีจนถึงอุตมคติแล้ว เช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ หรือพระอริยบุคคล ก็อยู่ในขั้นนี้

๒. คนดีมีศีลธรรม เรียกโดยศัพท์ว่า สัปปุรุษ หรือสัตบุรุษ ท่านเหล่านี้มีโอกาสเลื่อนไปอยู่ข้อที่ ๑ ได้เมื่อปฏิบัติให้ยิ่งขึ้น

๓. กัลยาณชน คนดีมีศีลธรรมเหมือนกัน แต่องค์ประกอบและความหนักแน่นน้อยกว่าพวกที่สอง ประเภทนี้อยู่ในสังคมส่วนมากถ้าพัฒนาตัวเองยิ่งขึ้นจะเลื่อนไปขั้นที่ ๒

๔. ปุณฺชน ต้องขวนขวายอย่างยิ่ง มองเห็นความเศร้าหมองของตัวเอง จึงจะเลื่อนไปอยู่ขั้นที่ ๓ หากประมาทก็มีโอกาสตกลงไปอยู่ประเภทที่ ๕

๕. ปาปชน หรือทุรชน คือ คนชั่วโดยสันดาน หากจะขยับเลื่อนไปอยู่ในขั้นที่ ๓ - ๔ ต้องได้คนแนะนำที่ดี หรือจะต้องมีพลังใจเกิดขึ้นขั้นยอดจึงจะมองเห็นแสงสว่างได้ และประเภทที่ ๕ นี้เป็นอันตรายต่อสังคมและมนุษย์โดยทั่วไป^{๕๔}

ประเภทของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญาในขั้นนี้ สามารถสรุปได้ว่า มนุษย์แบ่งประเภทออกเป็น ๔ ประเภท คือ มนุษย์ที่ฝึกได้เร็ว มนุษย์ที่ฝึกได้ระดับกลาง มนุษย์ที่ฝึกได้ช้า และมนุษย์ที่ฝึกไม่ได้เลย ส่วนด้านจิตใจของมนุษย์แต่ละประเภทนั้นก็มีความสูงและความต่ำของจิตใจตามประเภทของมนุษย์นั้นๆ

^{๕๓} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๓.

^{๕๔} คุรุรายละเอียดใน งาน คันธิก (ร.ศ.), พุทธปรัชญาในพระสูตรตันตปิฎก, หน้า ๕๘ - ๕๙.

๓.๔ หน้าทีของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญา

หน้าทีของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญาในที่นี้ พูดถึงเรื่องหน้าทีของการเป็นมนุษย์ตามแนวพุทธ ที่มีอยู่ในสังคม คำว่า “หน้าที” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายไว้ว่า หน้าที คือ กิจที่ควรทำ, กิจที่ต้องทำ, วงแห่งกิจการ เมื่อว่าโดยความหมาย หน้าทีหมายถึง (๑) สิ่งที่ต้องทำ ถ้าไม่ทำจะเกิดความเสียหาย และ (๒) สิ่งที่เหมาะสมทำ ถ้าไม่ทำจะไม่เหมาะ

หน้าทีมี ๒ ชนิด^{๕๕} คือ

หน้าทีโดยกำเนิด คือ หน้าทีที่มีเพราะเกิดมาเป็นคน เช่น หน้าทีลูก หน้าทีพ่อแม่ เป็นต้น

หน้าทีโดยตำแหน่ง คือ หน้าทีที่มีเพราะได้รับการแต่งตั้ง เช่น หน้าทีเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ซึ่งหน้าทีของมนุษย์นั้นมีความแตกต่างกันออกไปตามอาชีพหน้าที่การงานของแต่ละบุคคล เพราะบุคคลแต่ละบุคคลนั้นมีอาชีพหน้าที่ที่ต่างกันดังบทความว่า

หน้าทีของชาวประมงคือหาปลา	หน้าทีของพ่อค้าคือหาผลกำไร
หน้าทีของศิลปินคือสร้างศิลปะ	หน้าทีของพระคือสอนมนุษย์
หน้าทีของชาวพุทธคือทำความดี	หน้าทีของศิษย์ที่ดีคือกตัญญูกตเวที

ต่อครู – อาจารย์

เมื่อเราพิจารณาบทความข้างต้นแล้วจะทำให้เรารู้ถึงความแตกต่างระหว่างหน้าทีการงานของมนุษย์แต่ละคนในโลกนี้ ซึ่งหน้าทีนี้จะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพราะความสมบูรณ์ของมนุษย์ย่อมขึ้นกับหน้าทีของแต่ละบุคคลที่จะต้องปฏิบัติหน้าทีของตนให้ถูกต้อง และครบถ้วน นสम्मบูรณ์ตามฉติสาปฏิจฉาหนกัณท์ ว่า^{๕๖} มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง สมณพราหมณัเป็นทิศเบื้องบน และยังได้แสดงหน้าทีของแต่ละทิศไว้ดังต่อไปนี้

๓.๕.๑ ทิศเบื้องหน้า

บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ

^{๕๕} กิตติสุนทร, หน้าทีของคน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ม.ป.ป.), หน้า ๑.

^{๕๖} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖ – ๒๗๒/๒๑๒ – ๒๑๖.

๒. จักทำกิจของท่าน
 ๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
 ๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
 ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน
- มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ & ประการนี้แล ย่อม

อนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หาภรรยา(สามี)ที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

๓.๕.๒ ทิศเบื้องขวา

ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ลูกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้
๓. เชื้อฟุ้ง
๔. ดูแลปรนนิบัติ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์

ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. แนะนำให้เป็นคนดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

๓.๕.๓ ทิศเบื้องหลัง

สามีบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง
๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. มอบความเป็นใหญ่ให้

๕. ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงโดยหน้าที่ & ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์
สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้

๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

๓.๕.๔ ทิศเบื้องซ้าย

กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)

๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก

๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์

๔. วางตนสม่ำเสมอ

๕. ไม่พูดจาหลอกลวงกัน

มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ & ประการนี้แล ย่อม
อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว

๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว

๓. เมื่อมีภัยก็เป็นทีที่พึ่งพำนักได้

๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย

๕. นับถือตลอดวงศ์ตระกูลของมิตร

๓.๕.๕ ทิศเบื้องล่าง

นายพึงบำรุงทาสมกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่างโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง

๒. ให้อาหารและค่าจ้าง

๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย

๔. ให้อาหารมีรสแปลก

๕. ให้หยุดงานตามโอกาส

ทาสกรรมกรผู้เป็นทศเบ็องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ & ประการนี้แล ย่อม
อนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย
๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำงานให้ดีขึ้น
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

๓.๕.๖ ทศเบ็องบน

กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทศเบ็องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทศเบ็องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ & ประการนี้แล ย่อม
อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยได้ฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้

๓.๕ มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา

การจะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตาม แนวพุทธปรัชญาได้นั้น มีวิถีทางการดำเนินชีวิต
การแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตเพื่อความพ้นทุกข์ และเพื่อความสมบูรณ์ในชีวิตของมนุษย์ คำ
สอนทางพุทธปรัชญาเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตให้ประสบผลสำเร็จ มีความสงบสุขและบรรลุถึง
เป้าหมายสูงสุดของชีวิต นั่นก็คือ การบรรลุ “นิพพาน” อันเป็นความสุขอันสูงสุด ซึ่งจะต้องเป็น
ผู้ที่รู้จักเพิ่มคุณค่าให้กับชีวิตของตน ซึ่งคำว่า “เพิ่ม” นั้นหมายถึง การทำให้มากขึ้น กล่าวคือ
สร้างมูลค่าให้เกิดขึ้นเป็นพิเศษแก่มนุษย์ ให้เป็นผู้ที่มีความประเสริฐ มีคุณค่าของความเป็น

มนุษย์มากยิ่งขึ้น ขึ้นจากปก ดิเดิม โดยการเพิ่มคุณค่าให้กับชีวิตนั้นจะต้องฝึกตนให้มีศักยภาพ สามารถอาศัยอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างมีความสุขและได้รับความยอมรับนับถือจากสังคม การเพิ่มคุณค่าให้กับชีวิตในที่นี้เป็น การเพิ่มคุณสมบัติภายในที่ต้องดึงออกมาเพื่อเพิ่มคุณค่าแก่ชีวิต

การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์หรือการเป็นมนุษย์ที่เต็ม คือ ผู้ที่อยู่เหนือปัญหาทั้งทางโลก และทางธรรม ดังพระบาลีว่า “ทนฺโต เสฏฺฐิ มนุสฺเสสฺสุ ความว่า ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ผู้ฝึกตน ดีแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุด” และพระบาลีว่า “วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺฐิ เทวมนุสฺเสสฺสุ ความว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะเป็นผู้ประเสริฐในเทพและมนุษย์ทั้งหลาย” นี่จึงทำให้เราเห็นว่าการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นจะต้องประกอบด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

มนุษย์ที่สมบูรณ์จะต้องเป็นมนุษย์ที่เต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์ หมายความว่า เป็นมนุษย์ที่ไม่มีปัญหา มีความเยือกเย็น ทั้งในแง่ของวัตถุ ในแง่ของร่างกาย ในแง่ของจิตใจ และมีการสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์โดยแผนการหรือทรัพย์สินที่ตั้งไว้ กำหนดไว้ แต่งตั้งไว้ เพื่อการ นั้นโดยเฉพาะ ถ้าเห็นแต่ประโยชน์ของตน ไม่มองเห็นประโยชน์ของเพื่อนมนุษย์แล้ว ไม่เรียกว่า เป็นมนุษย์ที่เต็มไปได้เลย ส่วนการทำประโยชน์ให้ดีที่สุดเป็นหน้าที่ของคนที่มีชีวิตอยู่ คนที่มีชีวิต อยู่จะต้องบำเพ็ญหน้าที่ของตนสืบต่อไป ในความหมายที่ว่า จะให้ชีวิตนี้มีประโยชน์ที่สุด ส่วนตัว ก็ได้รับประโยชน์ ส่วนสังคมในวงแคบ เช่น บ้านเมือง ประเทศชาติก็ได้รับประโยชน์ ในวงกว้าง ที่สุด โลกก็ควรจะได้รับประโยชน์ แต่ดูจะเป็นคำกล่าวยามที่จะปฏิบัติได้ แต่ก็ควรระลึกรู้ไว้ ว่า ถ้าคนในโลกคิดกันอย่างนี้แล้ว โลกก็จะเป็นโลกที่น่าอยู่ น่าอาศัยยิ่งขึ้น

มนุษย์ที่เต็มแห่งความเป็นมนุษย์ ท่านพุทธทาสภิกขุได้พูด ว่ามนุษย์ที่เต็มไปด้วย ความเป็นมนุษย์นั้น ดูไม่จำเป็นที่ใครจะต้องบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ ในความเป็นมนุษย์ที่เต็มนั้น มี ความดีความงาม ความถูกต้อง ครบถ้วนอยู่ทุกอย่าง เป็นเหตุเป็นปัจจัยอันบริบูรณ์ ที่จะได้รับ ประโยชน์สุขอย่างแท้จริงทั้งในโลกนี้และโลกหน้าซึ่งมีเหตุผลตามความเป็นจริงที่จะพูดว่ามนุษย์ที่ เต็มแห่งความเป็นมนุษย์ดูไม่จำเป็นที่ใครจะต้องบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ ในปัจจุบันนี้มนุษย์หลงใน ประเพณีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กันจนดูคล้ายๆ กับว่าคงจะหอบหรือหาบเอาไปด้วยไม่ไหว แต่ แล้วก็ดูจะยังไม่สำเร็จประโยชน์อะไร เพราะว่าไม่มีคุณธรรมแห่งความเป็นมนุษย์แล้ว ทำอย่างไร เสียก็ไปสู่สุคติไม่ได้ นี่เราจึงถือว่ามนุษย์ที่เต็ม ไม่ต้องมีใครทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ก็ได้ ไม่ใช่เป็น การทำทนาย แต่เป็นความจริงที่ไม่ใคร่จะมีใครมอง

การเป็นมนุษย์ที่เต็มนั้น ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวว่า จะต้องพิจารณาให้ดี ๆ ว่า มนุษย์ที่เต็มแห่งความเป็นมนุษย์นั้น มนุษย์แต่ละคนต้องตั้งต้นไปตั้งแต่ความเป็นบุตรที่ดีของบิดา มารดา เป็นศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์ เป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ

เป็นศาสนิกชนที่ดีของศาสนา ครบทั้ง ๕ ประการนี้แล้ว ก็เป็นมนุษย์ที่เต็ม ๕ ประการ คือ

๑. เป็นบุตรที่ดี

มนุษย์ทุกคนควรจะสำรวจดูตัวเองว่า ในขณะที่นี้เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดาหรือยัง แม้จะอายุมากแต่ก็ยังมีความเป็นบุตรของบิดามารดาคนใดคนหนึ่งอยู่นั่นเอง แม้จะล่วงลับไปแล้ว ได้ทำตนให้เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดาหรือยัง ได้ทำให้บิดามารดาชื่นอกชื่นใจตลอดเวลาที่มีชีวิต อยู่หรือยัง ถ้ายังก็ควรที่จะเริ่มทำใหม่ให้บิดามารดาตั้งแต่บัดนี้ไป

๒. เป็นศิษย์ที่ดี

ศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์ หมายความว่า ครูบาอาจารย์ปฏิบัติให้ดู ได้ปฏิบัติตาม ไปสู่ความดีความงาม ความดี ความดี ยิ่งๆ ขึ้นไป ถ้าไม่ปฏิบัติตามก็ไม่เป็นศิษย์ที่ดีของครูบา อาจารย์

๓. เป็นเพื่อนที่ดี

เพื่อนที่ดีของเพื่อนนั้นจะต้องช่วยเหลือกันอย่างเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย เมื่อทำได้ เช่นนี้ ช่วยเหลือเพื่อนได้อย่างนี้ เรียกว่า เพื่อนที่ดีของเพื่อน

๔. เป็นพลเมืองที่ดี

พลเมืองที่ดีของประเทศชาติ ในข้อนี้พูดกันมากต่อมากแล้ว แต่อยากจะขอย้ำสัก หน่อยว่า ถ้าชาติตาย เราตายด้วย แต่ถ้าเราตาย ชาติไม่จำเป็นต้องตาย เราให้ชาติอยู่อย่าง มั่นคง สำหรับเป็นที่อาศัยแห่งเพื่อนมนุษย์ทุกคน

๕. เป็นศาสนิกชนที่ดี

ศาสนิกชนที่ดีของศาสนา ในที่นี้คือให้มนุษย์ได้ใช้เวลาที่มีอยู่สนใจเรื่องของพระ ศาสนา ใช้เวลาที่เปอร์เซ็นต์ในเรื่องของการทำมาหากิน เรื่องสรวลเสเฮฮา เรื่องความสุข สนุกสนาน จึงขอทบทวนอีกครั้งหนึ่งว่า การที่จะเป็นมนุษย์ที่เต็มนั้น ต้องเป็นบุตรที่ดีของบิดา มารดา คือทำให้บิดามารดาชื่นอกชื่นใจเพราะบุตรคนนี้อยู่ตลอดเวลา เป็นศิษย์ที่ดีของครูบา อาจารย์นั้น ก็คือครูบาอาจารย์นำไปได้ตามประสงค์ ศิษย์คนนี้ประสบความสำเร็จสูงสุดของ ความเป็นมนุษย์ และการเป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อนนั้น ได้ช่วยเหลือซึ่งกันและกันในลักษณะเป็น เพื่อน เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นพลเมืองที่ดีของชาติ หมายความว่า เห็นแก่ชาติยิ่งกว่าเห็นแก่ ตัวเอง หรือเห็นแก่พรรคพวกของตัวเอง เห็นแก่ศาสนานั้นหมายความว่า เห็นแก่เพื่อนมนุษย์หรือ โลกเป็นส่วนรวม เพราะว่าศาสนานั้นมีอยู่สำหรับคนทั้งโลกให้อยู่รอดได้ ซึ่งเหล่านี้เป็นดี ลักษณะ มนุษย์ที่เป็นมนุษย์ที่เต็ม เป็นคนดี หากเป็นมนุษย์ที่เต็มและเป็นคนดีได้แล้ว ก็ยอมเป็นมนุษย์ที่ สมบูรณ์ได้ การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในพุทธปรัชญานั้นจะต้องรู้จักการรักษาใจของตนให้มั่นคง เพราะใจของมนุษย์เจ้านั้นเป็นครั้งแรกเริ่มของการกระทำที่แสดงออกทางกายและทางวาจา เพราะ

เมื่อจะพูดหรือจะทำอะไรออกมา นั้นจะต้องใช้ใจเป็นปฐมเริ่มต้นของความคิดในการพูดหรือทำสิ่งนั้นๆ ฉะนั้นเมื่อจะคิดดีหรือคิดชั่ว เมื่อจะทำดีหรือทำชั่ว เหล่านี้มันก็อยู่ที่ใจของมนุษย์นั่นเอง เหตุที่เชื่อว่ามนุษย์เช่นนี้ก็เพราะมีใจสูง ดังนั้นหลักการ ที่จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้จะต้องรู้จักอบรมใจของตนเองในเรื่องของการกระทำอันสำเร็จแล้วแต่ใจให้ได้เสียก่อนดังพระบาลีว่า

มโนปุพฺพคฺมา ธมฺมา	มโนเสฏฺฐา มโนมยา,
มนสา เจ ปทฺฐเรณ	ภาสติ วา กโรติ วา,
ตโต นํ ทุกฺขมเนวติ	จกุกํ วโรติ ปทฺนติ. ^{๕๗}

ความว่า ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นสภาพถึงก่อน มีใจเป็นสภาพประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ, หากว่าบุคคลมีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว กล่าวอยู่หรือกระทำอยู่ชั่ว , ทุกข์ย่อมไปตามบุคคลนั้น เพราะทุจริตสามอย่างนั้น เพียงดังล้อหมุนไปตามรอยเท้าของโคพลิกพิทตัวนำแอกไป และจากพระบาลีและความหมายเบื้องต้นนั้นทำให้เราได้ว่า ธรรมทั้งหลายที่มนุษย์จะพูดจะทำนั้นล้วนแล้วแต่มีใจเป็นเบื้องต้นที่สำเร็จด้วยการคิดก่อนเท่านั้น และใจนั้นก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุดเพราะใจนั้นเป็นธรรมชาติที่เร็วสามารถจะคิดอะไรได้เร็ว และใจนี้ก็สามารถที่จะคิดดีหรือคิดชั่วได้เร็วเช่นกัน ดังนั้นหากบุคคลมีใจที่ประกอบด้วยทุจริตสามอย่างอันได้แก่ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริตแล้วกล่าววาจาอยู่หรือกระทำการงานอยู่ ทุกข์ก็ย่อมไปตามบุคคลที่มีใจประกอบด้วยทุจริตสามอย่างนั้นเหมือนดังล้อเกวียนที่วิ่งตามโคที่เทียมด้วยเกวียนไป สำหรับหลักพุทธปรัชญาที่จะยึดถือปฏิบัติแล้วทำให้มนุษย์มีจิตใจสูงขึ้น และมีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น ซึ่งให้มีความเป็นไปตามพระคาถาข้างต้นที่ว่า “มีใจเป็นใหญ่” พุทธปรัชญาก็ได้มีหลักธรรมที่เป็นแนวทางที่จะทำให้มนุษย์ที่มีใจเป็นใหญ่นี้สามารถฝึกฝนและพัฒนาตนเองให้มีจิตใจสูงขึ้น ดังคำกล่าวที่ว่า “เป็นมนุษย์เป็นได้เพราะใจสูง ” นั้น หลักธรรมเหล่านั้น คือ เบญจศีลเบญจธรรม กุศลกรรมบถ และมรรค

เบญจศีลเบญจธรรม^{๕๘} หมายถึง ข้อห้ามที่มีเจตนาให้งดเว้น และธรรมที่เป็นข้อควรปฏิบัติที่สนับสนุนให้ละความชั่ว การงดเว้นนี้เป็นทางงดเว้นจากการทำความชั่วที่เป็นอกุศลทั้งทางกาย วาจา และใจ แล้วหันมาทำความดีที่เป็นกุศลให้ยิ่งขึ้นจนเป็นผู้ที่มีการฝึกดีแล้ว ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เบญจศีลเบญจธรรมจึงเป็นหลักธรรมพื้นฐานสำหรับบุคคลทั่วไป ให้ยึดมั่นเพื่อใช้ในการทำความดี ละเว้นความชั่ว และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ได้

^{๕๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส , **ธมฺมปทฺฐกฺกถา (ปฐม โภคา)**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓.

^{๕๘} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒.

กุศลกรรมบถ^{๕๙} หมายถึง การกระทำที่เป็น กุศล การกระทำที่เป็นความดี มี ๑๐ ประการ คือ การทำความดีทางกาย ๓ การทำความดีทางวาจา ๔ และการทำความดีทางใจ ๓ ซึ่งการปฏิบัติตนให้เป็นผู้ที่มีความสำรวมทางกาย สำรวมทางวาจา และสำรวมทางใจแล้วก็ ย่อมเป็นมนุษย์ที่มีจิตใจสูง เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้เช่นกัน กุศลกรรมบถเป็นทางแห่งกรรมดี ทาง ทำดี ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล กรรมดีอันเป็นท างนำไปสู่ความสุขความเจริญหรือสุ คติ (Wholesome Course of Action) เป็นธรรมส่วนสุจริต ๑๐ ประการ จึงเรียกชื่อว่า กุศล กรรมบถ คำว่า กรรมบถ (อ่านว่า กำมะบด) แปลว่า ทางแห่งกรรม คือ การกระทำที่เข้าทาง เป็นกรรมหรือที่นับว่าเป็นกรรม หมายถึง ทางแห่งกุศลกรรม คือ การกระทำที่นับว่าเป็นความดี

มรรค^{๖๐} หมายถึง วิธีการ หรือแนวทางในการปฏิบัติตามทางสายกลาง ซึ่งเป็นทาง ที่นำมนุษย์ผู้ที่มีจิตใจสูงให้เดินไปสู่หนทางที่เจริญจนถึงขั้นสูงสุดที่เรียกได้ว่า เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ในขั้นสูง จนเป็นผู้เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพานได้ มรรค คือ หนทาง ในที่นี้คือหนทางที่ดี ที่จะ นำพาผู้ปฏิบัติไปสู่ความไม่มีทุกข์ (นิพพาน) ดับทุกข์ทั้งปวง เข้าสู่สุ่นิพพาน

ดังนั้น การที่จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในความหมาย พุทธปรัชญา ในที่นี้จึงเน้นใน เรื่องของการนำเอาหลักธรรมต่างๆ ที่สำคัญในการดำเนินชีวิตมาพัฒนา มนุษย์ให้ยกระดับ จิตใจ ให้สูงขึ้นเพื่อการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ส ามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข มีการปฏิบัติตนที่ ถูกต้อง และเข้ากับสังคมได้เป็นอย่างดี

๓.๖ ประโยชน์ของมนุษย์ที่สมบูรณ์

การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการดำเนินชีวิต การทำงาน และ การอยู่ร่วมกันเป็นสังคม เพราะการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นช่วยให้มนุษย์รู้จักยอมรับถึงความเป็น จริงในสิ่งที่ตนประพฤติปฏิบัติ ที่ตนเองได้แสดงออกมาปรากฏให้ผู้อื่นเห็น เป็นการปรับตัวให้อยู่ ร่วมกันในสังคมและร่วมกิจกรรมในสังคมอย่างสันติสุข การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นมนต์เสน่ห์ ที่ทำให้ผู้ที่อยู่รอบตัวเรารักเรา ให้ความเอ็นดู ให้ความนับถือ ให้ความไว้วางใจ ให้เกียรติ และ ยอมรับเราในด้านต่างๆ แม้ผู้ที่มุ่งร้ายแก่เรา ก็ยอมกลับมามองเราในแง่ที่ดี แล้วเกิดเป็นมิตรที่ดีต่อกัน ทำให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิต การทำงาน และการอยู่ร่วมกันในสังคม

การที่มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จะช่วยให้เกิดประโยชน์แก่ตนและส่วนรวม ในแง่ ประโยชน์ส่วนตนนั้น บุคคลที่เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คือปฏิบัติตามหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์

^{๕๙} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒ - ๓๖๓.

^{๖๐} ชุ. ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๑.

กลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มีศีล ๕ บริบูรณ์ เป็นต้นนั้น ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่ขบใจของเพื่อนมนุษย์ ก่อให้เกิดความรัก ความเอ็นดู ความเชื่อใจ ความไว้วางใจ และความนับถือ แก่บุคคลที่ปฏิบัติตามหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น ในแง่ส่วนรวม การปฏิบัติตามหลักธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีศีล ๕ บริบูรณ์ เป็นต้นดังกล่าวนั้น จะช่วยสร้างความสามัคคี สร้างความปองดอง สร้างความรัก สร้างความไว้วางใจ และสร้างความเคารพนับถือในหมู่คณะ ให้ร่วมกันปฏิบัติหน้าที่ของตน ร่วมใจกันทำงานให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีโดยปราศจากอคติ สามารถอาศัยอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข และจะช่วยให้พัฒนาสังคมและประเทศชาติให้เป็นประเทศชาติที่มีมนุษย์หรือประชากรที่เป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมเป็นที่ให้ความยอมรับนับถือ ให้ความเคารพ ให้ความรัก ให้ความเอ็นดู ให้ความเกื้อกูล ให้ความไว้วางใจ และเป็นที่ยกย่องชื่นชมคุณความดีจากทั่วโลก

การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จะช่วยให้มนุษย์รู้จักภาระหน้าที่ที่ควรทำของตน เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดในการดำเนินชีวิต คุณธรรมและจริยธรรมเหล่านั้นจะเป็นหลักที่เข้ามาแก้ไข ปัญหาของมนุษย์ที่ยังมีอยู่ในสังคมปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องยาเสพติด เรื่องอบายมุข เรื่องของปัญหาทางการเมืองและสังคม เรื่องของความขัดแย้งในหน้าที่การงาน เรื่องของการขาดคุณธรรมและจริยธรรม เหล่านี้เป็นต้น หากมนุษย์ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมที่ว่านี้ ปัญหาดังกล่าวจะลดหายไปมากที่สุด เมื่อปัญหาเหล่านี้หายไปประเทศชาติก็จะอยู่อย่างสันติสุข เกิดความสามัคคี เกิดความปองดองในประเทศชาติ ไม่มีความวุ่นวายอย่างในยุคปัจจุบัน การดำเนินหน้าที่การงานต่างๆ ก็จะสามารถบริบูรณ์และให้ประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นี้

ท่านพุทธทาสภิกขุเปรียบเทียบวิถีชีวิตของมนุษย์ที่สมบูรณ์ว่าเหมือนการไถนาด้วยควายสองตัว คนสมัยโบราณไถนาด้วยควายสองตัว คือ ควายตัวรู้ กับควายตัวแรง ควายตัวรู้เป็นควายแก่มีประสบการณ์สูงในการไถนา รู้ภาษาชาวนาดี มันเดินและหยุดตามคำสั่งของชาวนา ควายตัวนี้มีความรู้แต่ไม่มีแรงในการไถนา ชาวนาจึงจับเทียมคู่กับควายอีกตัวหนึ่งที่เรียกว่าควายตัวแรง มันเป็นควายหนุ่มที่มีแรงลากไถแต่ไม่รู้ภาษาชาวนา เมื่อชาวนาออกคำสั่งให้เดิน ควายตัวรู้ก็จะขยับตัวออกเดิน ควายตัวแรงก็ออกแรงลากไถไปด้วย การไถนาสำเร็จได้ด้วย การเทียมควายสองตัว คือตัวรู้กับตัวแรงเข้าด้วยกัน การดำรงชีวิตของมนุษย์ที่สมบูรณ์ก็ต้องมีทั้งตัวรู้และตัวแรง ตัวรู้ คือ ความรู้ด้านศาสนาและจริยธรรม ส่วนตัวแรง คือ ความรู้ด้าน

วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรม^{๒๐}

จากข้อความข้างต้นนี้ทำให้ทราบว่า การที่มนุษย์จะมีชีวิตอยู่บนโลกได้อย่าง สมบูรณ์นั้นจะต้องมีหลักคุณธรรมและจริยธรรมที่เป็นหลักในการดำเนินชีวิต และเป็นหลักที่ทำให้ มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นมนุษย์ที่เปี่ยมไปด้วยคุณธรรมและจริยธรรมที่ก่อให้เกิดผลและ เกิดประโยชน์แก่ผู้ที่รู้จักนำไปใช้ให้ถูกกับหน้าที่การงานในแต่ละอย่างของตน หากแต่ว่าคนที่มี ความรู้เรื่องวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรมอย่างเดียว ไม่สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่บนโลก ได้อย่างสงบสุขและสำเร็จลุล่วงด้วยดี เพราะการทำงานทุกอย่างนั้นจะต้องมีผู้อื่นอยู่รอบข้างตัว เรา และทำงานร่วมกับเรา ฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องนำคุณธรรมและจริยธรรมนั้นมาใช้ หลักธรรม ที่จะทำมนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จึงมีความจำเป็นและก็สำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิต ร่วมกับผู้อื่นในสังคม หลักธรรมเหล่านี้จึงเกิดประโยชน์อย่างสูงสุดแก่ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตาม นั้นเอง

การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นมีประโยชน์ในหลายๆ แง่มุมที่ต่างกันดังนี้

ระหว่างบุคคลกับบุคคล การเป็นมนุษย์ที่ สมบูรณ์ช่วยให้เกิดความรัก ความ ไว้วางใจ ความเคารพนับถือ ความเอ็นดู ในการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นในสังคม และก่อให้เกิดความ สามัคคีปรองดองช่วยเหลือกันในการทำงานในหมู่คณะให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และเกิดประโยชน์ อย่างสูงสุด

ระหว่างบุคคลกับกลุ่มคน หากสามารถรวมห มู่คณะให้ทำงานเป็นกลุ่มได้แล้ว นับว่าเป็นนักบริหาร นักปกครองที่ดี ที่จะต้องเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ให้หมู่คณะนั้นให้มีความรัก ความสามัคคีปรองดอง ความไว้วางใจ ความเคารพนับถือ และความซื่ออกซื่อใจ ซึ่งเป็นเหตุให้ ผู้ที่รวมกันเป็นหมู่คณะร่วมกันทำงานให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และเกิดประโยชน์สูงสุด

ระหว่างองค์การกับบุคคล ผู้มีส่วนร่วมในองค์การหรือทำงานร่วมองค์การ หากมี การนำหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ไปปฏิบัติตามทุกคนแล้ว จะก่อให้เกิดความ ร่วมมือกันในองค์การ ทำให้องค์การเป็นที่น่าเชื่อถือ และได้ รับการยอมรับจากสังคมทั่วไปทั้งใน สังคมเล็ก สังคมใหญ่ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ทางด้านสังคม จะทำให้ผู้ที่มีปัญหาต่างๆ ไม่ว่าจะปัญหาทางด้านสังคม

^{๒๐} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์สร้างสรรค์วัฒนธรรม แห่งปัญญา, ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต**, รวบรวมโดยคณะบรรณานุกรมมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, หน้า ๒๐.

ทางด้านกรทุจริต คอรัปชัน ใช้อิง ความประพฤติผิดคุณธรรม ปัญหาลิ่งเสพติต ปัญหาคุณธรรมและจริยธรรม ปัญหาชีวิต เป็นต้น ให้สามารถเข้าใจปัญหา มีความละอายในการทำชั่ว เกรงกลัวต่ออบาป และสามารถแก้ไขปัญหาให้เกิดความมั่นใจในการปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่อเป็นคนดีของสังคม และทำงานอย่างเป็นระบบ ระเบียบ เป็นที่น่ายกย่อง ให้การยอมรับ เป็นที่เคารพนับถือ ให้ความไว้วางใจ ให้ความเอ็นดู ซึ่งจะทำให้ชีวิตทั้งในด้านสังคม และหน้าที่การงานเจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ก็จะหมดไป

หากจะเน้นในเรื่องของการดำเนินชีวิตแล้ว การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นเครื่องมือในการสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีที่สุดและเป็น ปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการบริหาร เรื่องของงาน เรื่องของหน้าที่ เหล่านี้ ย่อมเป็นสิ่งที่สำคัญที่หลักธรรมที่ทามมนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นี้จะเป็นกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่แสดงออกมาในรูปของการจงใจ

มนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคมมีหลายประเภทด้วยกัน แต่มีความแตกต่างในด้านความต้องการทางด้านจิตใจ อารมณ์ สติปัญญา เพราะฉะนั้นหากสมาชิกของสังคมขาดหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แล้ว ย่อมไม่มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน ไม่คิดถึงจิตใจ ผู้อื่นมุ่งหวังประโยชน์ส่วนตัวเป็นส่วนใหญ่ มีการทุจริต คอรัปชัน ใช้อิง เสพลิ่งเสพติต เป็นต้น สังคมนั้นก็จะไม่มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ในสังคม และไม่มีความมั่นคงในการดำเนินชีวิต และหน้าที่การงาน เพราะสมาชิกของสังคมแต่ละคนจะปฏิบัติตามความพอใจของตน ไม่นึกถึงประโยชน์ส่วนรวม ต่างฝ่ายต่างมุ่งเอาชนะกัน และแข่งขันกันทางสังคม ไม่คำนึงถึงสิ่งที่ถูกหรือผิด อันจะนำมาซึ่งความแตกแยกและขาดความสามัคคีในหมู่คณะ และก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมอย่างมาก ฉะนั้น ทุกคนที่มีชีวิตอยู่บนโลกนี้ควรที่จะปฏิบัติตามหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพราะเป็นวิธีที่จะนำมาซึ่งความสามัคคีปรองดองให้เกิดความสงบสุขร่มเย็นแก่มนุษยโลกเป็นอย่างยิ่ง

๓.๗ สรุปแนวคิดเรื่องมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา

ธรรมชาติของมนุษย์ คือ ผู้ที่มีร่างกาย มีจิตวิญญาณ มีสภาวะที่เกิดเอง มีอยู่เอง เป็นเอง ตามเหตุสภาวะปัจจัย มีความโลภ มีความโกรธ มีความหลง ตามปรัชญาทั้งหลาย หมายถึง กฎของธรรมชาติที่มีความเป็นไปตามธรรมชาติของมันเอง ได้รับผลของการกระทำเอง มนุษย์เป็นผู้ที่ฝึกได้ เรียนรู้ได้ พัฒนาได้ ซึ่งมนุษย์ถือเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก กำเนิดมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญา มนุษย์นั้นถือกำเนิดมาจากกรรมที่เป็นเหตุให้ทุกคนเกิดมาบนพื้นโลกใบนี้ ใน

ภวสูตรกล่าวว่า พื้นฐานชีวิตมี ๓ อย่าง คือ มีกรรมเป็นพื้นที่ของชีวิต มีวิญญาณเป็นพืชพันธุ์ของชีวิต และมีกิเลส คือ ตัณหาความทะยานอยากเป็นน้ำเชื้อของชีวิตสัตว์ ในสิ่งทั้ง ๓ อย่างนี้ ยังมีอยู่ตราบได้ก็ต้องสร้างชีวิตขึ้นมาตราบนั้น ประเภทของมนุษย์ แบ่งมนุษย์โดยธรรมชาติที่มีความแตกต่างกัน ๔ ประเภท คือ มนุษย์ที่ฝึกได้เร็ว มนุษย์ที่ฝึกได้ระดับกลาง มนุษย์ที่ฝึกได้ช้า และมนุษย์ที่ฝึกไม่ได้เลย ส่วนด้านจิตใจของมนุษย์แต่ละประเภทนั้นก็มีความสูงและความต่ำของจิตใจตามประเภทของมนุษย์นั้นๆ หน้าที่ของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญา จะต้องประกอบด้วย กิจการ และหน้าที่ที่ต้องทำ ที่ควรทำ ซึ่งหน้าที่นั้น เป็นหน้าที่โดยกำเนิด เช่น หน้าที่ลูก หน้าที่พ่อแม่ เป็นต้น และเป็นหน้าที่โดยตำแหน่ง เช่น หน้าที่เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา คือ การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่รู้จักอบรมใจของตนเองในเรื่องของการกระทำอันสำเร็จแล้วแต่ใจ การที่จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในความหมายพุทธปรัชญาในที่นี้เน้นในเรื่องของการนำเอาหลักธรรมต่างๆ ที่สำคัญในการดำเนินชีวิตมาพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นเพื่อการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขและเข้ากับสังคมได้เป็นอย่างดี ประโยชน์ของมนุษย์ที่สมบูรณ์ การที่มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จะช่วยให้เกิดประโยชน์แก่ตนและส่วนรวม ในแง่ประโยชน์ส่วนตนนั้น บุคคลที่เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คือปฏิบัติตามหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มี ศีล ๕ บริบูรณ์ เป็นต้นนั้น ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของเพื่อนมนุษย์ ในแง่ส่วนรวม การปฏิบัติตามหลัก ธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีศีล ๕ บริบูรณ์ เป็นต้นดังกล่าวนี้ จะช่วยสร้างความสามัคคี สร้างความปรองดอง สร้างความรัก สร้างความไว้วางใจ และสร้างความเคารพนับถือในหมู่คณะ ให้ร่วมกันปฏิบัติหน้าที่ของตน การเป็นมนุษย์สมบูรณ์จะช่วยให้มนุษย์รู้จัก ภาระหน้าที่ที่ควรทำของตน เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดในการดำเนินชีวิต คุณธรรมและจริยธรรมเหล่านั้นจะเป็นหลักที่เข้ามาแก้ไขปัญหาของมนุษย์ที่ยังมีอยู่ในสังคมปัจจุบัน

ฉะนั้น หลักธรรมที่จะทำมนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จึงมีความจำเป็นและที่สำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคม หลักธรรมเหล่านี้จึงเกิดประโยชน์อย่างสูงสุดแก่ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามเพื่อให้มนุษย์นั้นมีการพัฒนาตนทั้งทางด้านกาย ทางด้านวาจา และทางด้านใจ เพื่อให้มนุษย์มีการเจริญกุศลกรรมทำแต่ความดี ทำแต่ฝ่ายดี ให้เกิดประโยชน์แก่ตนและส่วนรวมอย่างสูงสุด ซึ่งหลักธรรมเหล่านั้นเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตั้งแต่หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ใน ขั้นต้น (เบญจศีลเบญจธรรม) หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลาง (กุศลกรรมบถ ๑๐) จนถึงหลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูง (มรรคมีองค์ ๘) ดังที่ผู้วิจัยจะได้กล่าวในบทต่อไป

บทที่ ๔

วิเคราะห์วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

การวิเคราะห์วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในบทนี้ ผู้วิจัยพูดถึงหลักธรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่สามารถส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นต้น จนถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่สุด การพัฒนามนุษย์นั้น เราเอาองค์ประกอบที่ดีซึ่งเป็นกุศโลบายเสริมเข้าในชีวิตของมนุษย์ เมื่อมนุษย์เป็นผู้ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ และเป็นมนุษย์ที่ต้องฝึกเพื่อให้ประพฤติ กุศลกรรมอันดีให้เกิดขึ้นสูงสุด จึงควรที่จะยึดเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ ในบทนี้ผู้วิจัยจะนำหลักธรรมที่สำคัญในการพัฒนาชีวิตมาเสนอไว้ ๓ หลัก ได้แก่ หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ใน ขั้นต้น (เบญจศีลเบญจธรรม) หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลาง (กุศลกรรมบถ ๑๐) และหลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูง (มรรคมงคล ๘) มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นต้น

หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นต้นนี้ พูดถึงการประพฤติปฏิบัติอันเป็นขั้นต้นแห่งการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ให้สมบูรณ์ในขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตที่ไม่ประมาท คือ การไม่คิด ไม่พูด ไม่กระทำอะไร ที่จะเป็นการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ขั้นพื้นฐาน คือ การรักษาศีลสำหรับใช้ดำเนินชีวิตมนุษย์ในสังคม เป็นคุณธรรมเพื่อความสงบสุข ได้แก่ เบญจศีลและเบญจธรรม นั่นเอง ซึ่งการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในที่นี้ต้องเป็นผู้มีปกติศีล คือมีศีล & เป็นปกติ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ศีล หมายถึง ความประพฤติชอบทางกาย และวาจา การรักษาวาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย และวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามในการงดเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน^๒

ศีล เป็นหลักความประพฤติชอบทางกาย วาจา และการเลี้ยงชีพสุจริต โดยเจตนา เป็นเครื่องงดเว้นจากทุจริต เพื่ออบรมจิตใจให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย การฝึกอบรมตนในทางที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกายกับใจ ศีลเมื่อประพฤติตรงหลักการแล้ว สภาพจิตใจจะเป็นอิสระ

^๒ พระมหาสารวย ญาณส่วโร (พินดอน), “การศึกษาเรื่องผลกระทบจากการล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๕ ที่มีต่อสังคมไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖.

จากกิเลสตัณหา คุณธรรมที่มีฐานมาจากศีลย่อมมีคุณค่าที่ควรรักษาและส่งเสริมคุณภาพทางจิตใจ^{๖๓}

ศีล เป็นเรื่องของการฝึกในด้านพฤติกรรมให้สุจริตด้วยกาย วาจา โดยเฉพาะพฤติกรรมที่เคยชิน เพื่อเป็นเครื่องมือในการฝึกหัดขัดเกลาพัฒนาตนเอง^{๖๔}

เบญจศีล หมายถึง เจตนาหรือความตั้งใจประพฤติงดเว้นจากความชั่วทางกายและทางวาจา เรียกโดยทั่วไปว่า “ศีล ๕” เรียกตามบทบัญญัติว่า “สิกขาบท ๕” ซึ่งประกอบด้วย การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การงดเว้นจากกา รลักทรัพย์ การงดเว้นจากการประพฤตินิโคตม การงดเว้นจากการพูดเท็จ และการงดเว้นจากการดื่มสุราเมรัย **เบญจศีลนี้ เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าผู้นั้นมีความเป็นมนุษย์สมบูรณ์หรือไม่ โดยเรียกว่า ชื่อว่าเป็น “มนุษย์ธรรม” หมายถึงธรรมที่เป็นเครื่องวัดความเป็นมนุษย์ ของคน ทั้งนี้ เพราะศีลแต่ละข้อนั้น ท่านวางไว้ก็เพื่อประโยชน์แก่มวลมนุษย์ในแต่ละทาง**

เบญจธรรม หมายถึง หลักธรรมที่เป็นเครื่อง สนับสนุน คอยประคับประคอง หรือ คอยกระตุ้นเตือนใจของมนุษย์ให้งดเว้นภัยนั้นๆ ผู้มีธรรมข้อนั้นๆ ประจำใจแล้ว จะสามารถรักษาเบญจศีลอยู่ตลอดเวลา **เรียกว่า “เบญจธรรม” หรือ “เบญจกัลยาณธรรม”**

เบญจศีล คือ ศีล ๕ ข้อ ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี งดเว้นจากการฆ่า การเบียดเบียนสัตว์ทุกชนิด
๒. อทินนาทานา เวรมณี งดเว้นจากการลักทรัพย์ของผู้อื่น
๓. กาเมสุมิฉฉา จรา เวรมณี งดเว้นจากการล่วงละเมิดการประพฤตินิโคตมกับภรรยา สามี ของผู้อื่น
๔. มุสาวาทา เวรมณี งดเว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ
๕. สุราเมรัยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา ยาเสพติดให้โทษทุกชนิด เพราะเป็นที่ตั้งแต่งความประมาท^{๖๕}

และคุณ ธรรมเป็นเครื่องช่วยสนับสนุนคู่กับศีลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป เรียกว่า

^{๖๓} พระอุบล กตปุณฺณ, “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลในสังคมไทย”, **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๕.

^{๖๔} พระมหาอุทัย ภูริเมธี, (ชะกัจ), “ศึกษาคุณค่าของการเกิดเป็นมนุษย์ในพระพุทธศาสนา ”, หน้า ๒๒๘.

^{๖๕} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒.

เบญจธรรม คือ คุณธรรม ๕ ประการ คือ

๑. เมตตากรุณา คือ ความรักใคร่ปรารถนาดี ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คู่กับศีลข้อที่ ๑
 ๒. สัมมาอาชีวะ คือ การประกอบอาชีพสุจริต คู่กับศีลข้อที่ ๒
 ๓. กามสัมมยัมมะ คือ การสำรวมในกาม ไม่ประพฤติผิดในกาม คู่กับศีลข้อที่ ๓
 ๔. สัจจวาจา คือ มีความจริงใจซื่อตรง ไม่พูดเท็จ คู่กับศีลข้อที่ ๔
 ๕. สัมมาสติ คือ มีสติปัญญาดีรู้รอบ คู่กับศีลข้อที่ ๕
- คุณธรรมทั้ง ๕ ข้อนี้ ช่วยสนับสนุนให้ปฏิบัติศีล ๕ ให้สมบูรณ์ ให้สังคมอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุขยิ่งขึ้น ถ้าทุกๆ คนปฏิบัติตามศีล ๕ การดำเนินชีวิตของมนุษย์ก็จะราบรื่นร่มเย็น เป็นสุข^{๖๖}

วิธีการปฏิบัติตามเบญจศีลเบญจธรรม

วิธีการปฏิบัติตาม เบญจศีลเบญจธรรม ในที่นี้ พูดถึง การประพฤติปฏิบัติอันเป็นขั้นต้นแห่งการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ให้สมบูรณ์ หลักเบญจศีลเบญจธรรม เป็นหลักธรรมพื้นฐานที่สำคัญของทุกคนเพื่อใช้ควบคุมกาย วาจา และใจให้เป็นปกติในความเป็นมนุษย์ ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน มีเมตตากรุณาปรารถนาดีต่อกัน ซึ่งผู้ ที่เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นควร มีศีล ๕ เป็นหลักธรรมประจำใจ เพื่อให้สามารถปฏิบัติงานได้ด้วยควมมีสติสัมปชัญญะครบถ้วนบริบูรณ์ นอกจากนั้นยังเป็นธรรมที่มีอุปการะต่อโลกในการดำเนินชีวิตประจำวันของทุกๆ คน เพื่อให้มีการอยู่ร่วมกันโดยสันติสุข คนแต่ละคนจะต้องทำตนให้เป็นคนเต็มคน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นมนุษย์ ผู้ที่จะเป็นคนเต็มคนหรือมนุษย์นั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ดำเนินชีวิตประจำวันจะต้องประกอบด้วยเบญจศีล ๕ ข้อ ที่เป็นหลักทำคนให้เต็มคน^{๖๗} ดังต่อไปนี้

๑. เว้นจากการฆ่า การเบียดเบียน การทำร้ายร่างกายคนและสัตว์ แล้วมีจิตใจประกอบด้วยเมตตา กรุณา มีความปรารถนาดีและสงสารเห็นอกเห็นใจผู้อื่น สัตว์อื่น
๒. เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้โดยอาการแห่งขโมยหรือใจ อั้น ได้แก่ ลัก ฉก ชิง วิ่งราว ชูกรรโชก ชูเขี้ยว ปล้น จี๋ ตู๋ ฆ้องโก่ง หลอก ลวง ปลอม ตระบัด

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน พระมหาทองสุข สุจิตฺโต (ไกรพงษ์), “การศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตมนุษย์ในทศวรรษพุทธปรัชญา”, หน้า ๓๗ – ๓๘.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน ไสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรมสำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษานักบริหาร นักปกครองและประชาชนทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๙.

เบียดบัง สับเปลี่ยน ลักลอบ ยักยอก และรับสินบน แล้วเป็นผู้ที่มีความซันประกอบสัมมาชีพ
 บริจาคทาน และเคารพในกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น

๓. เว้นจากการประพฤติผิดในกาม บุคคลต้องห้ามสำหรับฝ่ายชาย คือ (๑)
 ภรรยาคนอื่น (๒) ผู้หญิงที่ยังอยู่ในความอุปการะของผู้อื่น (ต้องพึงพาอาศัยผู้อื่นเป็นอยู่) (๓)
 ผู้หญิงที่จารีตต้องห้าม (แม่ ย่า ยาย พี่สาว น้องสาว ลูกสาว ชี หญิงผู้เยาว์) บุคคลต้องห้าม
 สำหรับฝ่ายหญิง คือ (๑) สามีคนอื่น (๒) ชายจารีตต้องห้าม (พ่อ ปู่ ตา พี่ชาย น้องชาย ลูก
 ชาย พระภิกษุสามเณร ชายผู้เยาว์) ทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงไม่ใช่เฉพาะห้ามแต่ร่วมสังวาส
 เท่านั้น แม้แต่การเคล้าคลึง การพุดเกี้ยวพาราสี หรือการแสดงอาการปฏิบัติ แม้แต่ด้วยสายตา
 เนตรสบเนตร เป็นต้น ก็ถือว่าละเมิดศีลข้อนี้แล้ว เมื่อไม่ล่วงละเมิดศีลข้อนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้มี
 ความสำรวมในกาม (กามสังวร) ยินดีแต่ในภรรยาของตน (สทวารสันโดษ) จงรักภักดีแต่ในสามี
 ของตน (ปวิวัตร์) ถ้ายังไม่ได้แต่งงานก็ต้องมีกามสังวรตั้งตนอยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี
 งามมีวัฒนธรรมอันดีชนิดที่ “เข้าตามตรอกออกตามประตู”

๔. เว้นจากการพูดเท็จอันได้แก่ คำปด ทวนสาบาน ทำเล่ห์ กระทบที่ มารยา
 ทำเลศ เสริมความ อ้าความ พุดเสียดแทง สับปลับ ผิดสัญญา เสียสัตย์ และคินคำ แล้วเป็นผู้
 มีสัจจะ พุดแต่คำสัตย์จริงด้วยความจริงใจและปรารถนาดีมุ่งหวังดีต่อผู้ฟัง

๕. เว้นจากการดื่มน้ำขุ่นอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท อันได้แก่ น้ำสุรา เมรัย
 เครื่องดื่มมีเมาอื่น ๆ และการเสพยาเสพติดอื่น ๆ เช่น ฝิ่น เฮโรอีน กัญชา หรือแม้แต่บุหรี่ แล้ว
 เป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะในการประกอบกิจการทั้งปวงและเป็นผู้ไม่ประมาทในชีวิต ใน
 การงาน ในวัย ในเพศ

ความมุ่งหมายของเบญจศีล ๕ ข้อนี้ คือ

เบญจศีลข้อที่ ๑

- (๑) เพื่อให้มีเมตตาธรรม ไม่เบียดเบียน
- (๒) เพื่อให้ชีวิตมีความปลอดภัย ไม่ต้องหวาดระแวงกันและกัน
- (๓) เพื่อให้ประกอบกิจการงานและประพฤติธรรมได้โดยสะดวก
- (๔) เพื่อเป็นพื้นฐานให้สามารถช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้ต่อไป
- (๕) เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข
- (๖) เพื่อกำจัดเวรภัยทั้งปัจจุบันและอนาคต

เบญจศีลข้อที่ ๒

- (๑) เพื่อให้ประกอบอาชีพโดยซื่อสัตย์สุจริต

- (๒) เพื่อให้รักและเคารพเกียรติของตน
- (๓) เพื่อให้เคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น
- (๔) เพื่อให้เกิดความมั่นใจในทรัพย์สินของตัวเองไม่ต้องวิตกกังวล
- (๕) เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข
- (๖) เพื่อกำจัดเวรภัยทั้งปัจจุบันและอนาคต

เบญจศีลข้อที่ ๓

- (๑) เพื่อให้เกิดความซื่อสัตย์ จริ่งใจต่อกัน ไว้วางใจกันได้
- (๒) เพื่อให้เคารพในสิทธิความเป็นสามีเป็นภรรยาของกันและกัน
- (๓) เพื่อป้องกันการหย่าร้าง การแตกร้างภายในครอบครัว
- (๔) เพื่อสร้างความมั่นคงและความอบอุ่นภายในครอบครัว
- (๕) เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข
- (๖) เพื่อกำจัดเวรภัยทั้งปัจจุบันและอนาคต

เบญจศีลข้อที่ ๔

- (๑) เพื่อให้เกิดความซื่อสัตย์ มีความจริงใจและไว้วางใจกันได้
- (๒) เพื่อสร้างความรักความสามัคคีในหมู่คณะ
- (๓) เพื่อป้องกันผลประโยชน์ของกันและกันไว้
- (๔) เพื่อให้ใช้วาจาประสานประโยชน์ของกันและกันไม่ทำลายกันด้วยคำพูด
- (๕) เพื่อให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข
- (๖) เพื่อกำจัดเวรภัยทั้งในปัจจุบันและอนาคต

เบญจศีลข้อที่ ๕

- (๑) เพื่อสนับสนุนการรักษาศีล ๔ ข้อข้างต้นให้เกิดมีขึ้น
- (๒) เพื่อให้มีสติรอบคอบสามารถควบคุมใจตัวเองได้
- (๓) เพื่อป้องกันมิให้เกิดการทะเลาะวิวาทและทำร้ายกัน
- (๔) เพื่อป้องกันสุขภาพทางกายและสุขภาพทางจิตมิให้เสื่อม
- (๕) เพื่อป้องกันอาชญากรรม มิจฉาชีพและการกระทำทุจริตต่างๆ
- (๖) เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข
- (๗) เพื่อกำจัดเวรภัยทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนให้พุทธบริษัทได้นำไปใช้อบรมสั่งสอนตนเองและบุคคลอื่นๆ เพื่อให้ห่างไกลจากอกุศลกรรมและให้ประกอบกุศลกรรมอันจะทำให้มนุษย์ในโลกนี้เป็นคนเต็มคนที่เรียกว่ามนุษย์ให้ยิ่งขึ้นไป และเป็นผู้ที่มีความแก่กล้าในสถานที่ทั้งปวง ดังพุทธ

พจน์ที่ว่า

อุบาทสกประกอบด้วยกรรม & ประการ ย่อมเป็นผู้แก้ลัทธิ ธรรม & ประการ ะไรบ้าง คือ (๑) เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) เป็นผู้เว้นขาดจากการประทุษณ์ผิดในกาม (๔) เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท อุบาทสกประกอบด้วยกรรม & ประการนี้แล ย่อมเป็นผู้แก้ลัทธิ^{๖๔}

เบญจธรรม^{๖๕}

เบญจศีลดังกล่าวมาแล้วนั้น จะบริสุทธิ์อยู่ได้หรือมนุษย์จะสามารถปฏิบัติตามได้ ก็ด้วยมีกรรมบางประการคอยสนับสนุน คอยประคับประคอง หรือคอยกระตุ้นเตือนใจของมนุษย์ ใ้ห้ดเว้นภัยนั้นๆ ผู้มีธรรมข้อนั้นๆ ประจำใจแล้ว จะสามารถรักษาเบญจศีลอยู่ตลอดเวลา ธรรมดังกล่าวมานี้ เรียกว่า “เบญจธรรม” หรือ “เบญจกัลยาณธรรม” ได้แก่ธรรมอันดีงาม & ประการ คือ

๑. เมตตากรุณา เป็นธรรมสนับสนุนศีลข้อที่หนึ่ง เมตตากรุณา หมายถึง ความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น สัตว์อื่น ต้องการให้เขาอยู่เป็นสุขและเมื่อเห็นเขาประสบความทุกข์ เดือดร้อนก็พลอยห่วงใจไปด้วย คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ตลอดเวลา ธรรมข้อนี้จะทำให้มนุษย์เลิกล้ออาฆาตพยาบาทจองเวรและล้างผลาญชีวิตกันได้ เป็นเหตุให้เบียดเบียนกันไม่ลง การฆ่ากัน การทรมานกันก็จะไม่มีเกิดขึ้น เพราะจิตใจมีความเมตตากรุณาเป็นพื้นฐาน

๒. สัมมาอาชีวะ เป็นธรรมสนับสนุนศีลข้อที่สอง สัมมาอาชีวะ หมายถึง ความพากเพียรพยายามเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ ความมีอาชีพสุจริต ความข้อนี้เป็นเหตุให้มนุษย์ผู้ปฏิบัติตามละเว้นมิฉ้อฉล ละความมั่งง่ายและมั่งได้เสีย โดยมาคำนึงถึงคุณภาพความเป็นคนของคน สามารถจัดความบีบคั้นทางใจอันเกิดจากความยากจนลงได้ เมื่อมีอาชีพสุจริตชอบธรรมแล้วก็สามารถควบคุมจิตใจมั่งได้ของตนได้ เมื่อมีอาชีพสุจริตชอบธรรมแล้ว ก็สามารถควบคุมจิตใจมั่งได้ของตนได้ เช่น ทำให้เกิดโจรกรรม ลักขโมย ปล้น เบียดเบียนทรัพย์สินผู้อื่นไม่ลง

^{๖๔} อภ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๑/๒๔๗ - ๒๔๘.

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน ไสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรมสำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา นักบริหาร นักปกครองและประชาชนทั่วไป, หน้า ๑๑๔.

๓. **กามสังวร** เป็นธรรมสนับสนุนศีลข้อที่สาม กามสังวร หมายถึง ความสำรวมในกามคุณจนเกินขอบเขต ธรรมข้อนี้เป็นเหตุให้มนุษย์ไม่หมกมุ่นอยู่ในกามคุณจนถึงทำลายน้ำใจผู้อื่น เป็นเหตุให้คู่ครองมีความซื่อสัตย์ต่อสามี ต่อภรรยาของตน ไม่ประพฤตินอกใจคู่ครองของตัวเองได้

๔. **สัจจะ** เป็นธรรมสนับสนุนศีลข้อที่สี่ สัจจะ หมายถึง ความซื่อตรง ความสัตย์ กิริยาที่ประพฤติหรือพฤติกรรมที่แสดงออกมาทางกาย วาจาเป็นคณตรง ธรรมข้อนี้เป็นเหตุให้มนุษย์มีความเที่ยงธรรม ซื่อตรง มีความจริงใจต่อผู้อื่น มีความจงรักภักดีในเจ้านายของตน ต่อผู้มีอุปการะ เช่น บิดา – มารดา ครู – อาจารย์ อันจะเป็นเหตุ ให้ไม่โกหกมดเท็จ ไม่หลอกลวง ไม่ทำลายประโยชน์ของบุคคลอื่น แต่เป็นคนตรงไปตรงมา รักความยุติธรรม

๕. **สติ สัมปชัญญะ** เป็นธรรมสำหรับสนับสนุนศีลข้อที่ห้า สติสัมปชัญญะนั้น หมายถึง การมีสติคอยตรวจตราไม่เลินเล่อเผลอตัว ทั้งก่อนและกำลังทำ พูด คิด พฤติกรรมของผู้มีสติสัมปชัญญะประจำตัวเองจนกลายเป็นนิสัย เช่น พิจารณาด้วยปัญญาแล้วบริโภคอาหาร รู้จักประมาณ รู้จักคุณโทษของอาหารที่จะบริโภค ไม่เผลอเผลอในการทำงาน มีความรอบคอบ ระวังหน้าระวังหลัง มีสติกำกับในการทำกิจกรรมต่างๆ เป็นต้น เป็นเหตุให้มนุษย์พิจารณาสี ings ต่างๆ โดยเฉพาะสิ่งเสพติดให้โทษด้วยความรอบคอบ สามารถมองเห็นคุณและโทษที่จะพึงเกิดขึ้นแก่ตัวเอง แก่การงานและแก่ทรัพย์สินจากสิ่งเสพติดเหล่านั้น อันเป็นเหตุให้มนุษย์งดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัยได้

ดังนั้นจะเห็นว่า เบญจศีลเบญจธรรม นี้มีคุณค่าต่อโลกอย่างมหาศาลและต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้มีความสุข สามารถทำให้มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐตามหลักพุทธศาสนาที่ได้กล่าวไว้ว่า คุณธรรมที่จะทำให้เกิดมาเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้นั้น จะต้องประกอบด้วยเบญจศีลและเบญจธรรม กล่าวคือ การจะเกิดเป็นมนุษย์ได้นั้นจะต้องประกอบด้วย ศีลและธรรมอันเป็นเหตุทำให้เกิด ตรงกันข้าม หากใครมีเบญจศีลและเบญจธรรมไม่ครบ การที่จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นก็ลดน้อยถอยลงตามลำดับ ในหมู่มนุษย์ทั้งหลายผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์แล้วมีคุณธรรมของมนุษย์ในตนชื่อว่า มนุสสุภูโต หมายความว่า เป็นมนุษย์แท้ที่ประกอบสมาทาน ประพฤติศีล ๕ อันเป็นคุณธรรมพื้นฐานของความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์ จึงได้รับขนานนามว่าเป็นมนุษย์แท้^{๗๐}

^{๗๐} พระมหาอุทัย ภูริเมธี, (ชะกัจ), “ศึกษาคุณค่าของการเกิดเป็นมนุษย์ในพระพุทธศาสนา”, หน้า

นอกจากนี้ รองศาสตราจารย์คุณ โทษณ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือพระพุทธานุภาพกับชีวิตประจำวัน ว่า **เบญจศีลเบญจธรรม**^{๑๑} เป็นหลักทำคนให้เต็มคน ในการดำเนินชีวิตประจำวันเพื่อให้มีการอยู่ร่วมกันโดยสันติสุขนั้น คนแต่ละคนจะต้องทำตนให้เป็นคนเต็มคน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นมนุษย์ ผู้ที่จะเป็นคนเต็มคนหรือมนุษย์นั้น จะต้องมีส่วนการดำเนินชีวิตประจำวันดังนี้

๑. เว้นจากการเบียดเบียนสัตว์อื่น
๒. เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้โดยอาการแห่งขโมยหรือใจ
๓. เว้นจากการประพฤตินอกในกาม
๔. เว้นจากการพูดเท็จ
๕. เว้นจากการดื่มน้ำขุ่นอันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา

ผู้ที่จะเป็นคนเต็ม คือ ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ จะต้องเป็นผู้มีการดำเนินชีวิตประจำวันทีประกอบด้วยเบญจศีลเบญจธรรม ทั้ง ๕ ประการ ดังกล่าวแล้ว ถ้าขาด ๑ ประการ ก็เป็นคนเพียง ๘๐ เปอร์เซ็นต์ หรือขาด ๒ ประการ ก็เป็นคนเพียง ๖๐ เปอร์เซ็นต์ เป็นต้น นับว่าเป็นหลักการขั้นพื้นฐานที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนมุ่งเน้นให้พุทธศาสนิกชนได้ประพฤติปฏิบัติตามเพื่อความ เป็นมนุษย์อันจะได้สมาชิกที่ดีงามของสังคม ความสงบสุขในสังคมแต่ละวัน จะเกิดขึ้นได้ก็อาศัยหลักมนุษยธรรม หรือแต่ละคนเป็นคนเต็มคนนั่นเอง

จากผลวิเคราะห์ทั้งหมดนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมเพื่อวิเคราะห์วิธีการปฏิบัติตามเบญจศีลเบญจธรรมก็สามารถสรุปได้ว่า การที่จะปฏิบัติตามเบญจศีลและเบญจธรรมนี้ได้ดีที่สุดจะต้องปฏิบัติตามวิริติ ซึ่งเป็นเจตนางดเว้นจากความชั่ว ๓ ประการ คือ

๑. สัมปัตตวิริติ แปลว่า ความละเว้นจากการได้ แม้ไม่ได้สมათานศีลสิกขาบทมาก่อน เมื่อประสบกับเหตุการณ์หนึ่ง ทำให้ต้องล่วงละเมิดศีลโดยไม่มีเจตนามาก่อน และเกิดความละอายใจที่ได้กระทำไม่ถูกต้องลงไป แล้วให้ละเว้นจากการกระทำนั้น

๒. สมათานวิริติ แปลว่า ความละเว้นด้วย การถือ ด้วยการสมათาน หรือการขอรับเอง คือ การตั้งใจจะไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤตินอกในกาม ไม่พูดปด ไม่ดื่มสุรา ด้วยการรับศีลจากพระสงฆ์ หรือสมათานในใจ และได้ปฏิบัติตามที่ตั้งใจไว้

๓. สมุจเฉทวิริติ แปลว่า ความละเว้นด้วยตัดขาด เป็นการงดเว้นของพระอริยบุคคล ไม่ให้ประพฤติล่วงข้อห้าม ไม่ให้เกิดการทุศีล

^{๑๑} คุณ โทษณ์ (ร.ศ.), พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน, หน้า ๒๙.

ผลของการปฏิบัติตามเบญจศีลเบญจธรรม

ผลของการปฏิบัติตามเบญจศีลเบญจธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ตามผู้วิจัยได้อธิบายความมาแล้วข้างต้น พร้อมทั้งข้อคิดของนักวิชาการเป็นเครื่องมือยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า ถ้ามนุษย์มีเบญจศีลเบญจธรรมแล้วจะทำให้มนุษย์มีบุคลิกภาพตามอานิสงส์ของศีล ๕^{๓๒} ดังนี้

๑. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในโลกนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๑ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๒. กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมขจรไป นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๒ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๓. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็นชาติตติยบริษัทก็ตาม พรหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก่ล้าวกล้ำ ไม่เก้อเขินเข้า ไป นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๓ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๔. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๔ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๕. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๕ แห่งศีลสมบัติของผู้มีศีล

ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ จะเห็นได้ว่า เบญจศีลเบญจธรรมนี้มีความสำคัญยิ่งสำหรับสังคมมนุษย์ หากคนในสังคมตั้งมั่นอยู่ในเบญจศีลเบญจธรรมโดยทั่วถึงกันแล้ว สังคมก็จะมี ความมั่นคง มีความสงบสุขอย่างแน่นอน ผู้ใดมีเบญจศีลเบญจธรรม ผู้นั้นย่อมเป็นที่พึงปรารถนาของสังคม จะทำอะไร จะติดต่อกับใคร ประสานงานกับใคร จะขอความร่วมมือจากใคร ก็ย่อมจะได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ เบญจศีล - เบญจธรรม จึงมีความสำคัญยิ่งต่อการเสริมสร้างการพัฒนาครอบครัว ซึ่งเป็นส่วนย่อยของสังคมให้มีความมั่นคงในการดำเนินชีวิต และเมื่อมนุษย์คนใดที่มีการปฏิบัติตามเบญจศีลและเบญจธรรมแล้ว ย่อมจะทำให้มีความสมบูรณ์ขึ้นมาในระดับหนึ่ง ที่สมบูรณ์ตามหลักพุทธปรัชญา ที่เรียกว่า มนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นต้น แต่ถึงกระนั้น หากมนุษย์มีความต้องการที่จะเป็นมนุษย์ที่มี ความสมบูรณ์ขึ้นไปยิ่งกว่านี้อีก จะต้องปฏิบัติตามหลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลางต่อไป

^{๓๒} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๕.

๔.๒ หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลาง

หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลางในที่นี้ พูดถึงหลักว่าด้วยการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ในขั้นที่สูงกว่า ขั้นต้นขึ้นมา พูดถึงการเว้นจากการทำความชั่วทั้งปวง และให้หันมาทำกุศลทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจา และใจ ซึ่งการปฏิบัติได้เช่นนี้จะทำให้มนุษย์ที่มีความสมบูรณ์ใน ขั้นต้นกลายเป็นมนุษย์ที่มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นในระดับขั้นกลาง ซึ่งหลักธรรมที่มนุษย์จะนำมาฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น นกกว่าการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นต้นนั่นก็คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งจะทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่สูงขึ้นได้

กุศลกรรมบถ หมายถึง การกระทำของคนดี หรือของคนฉลาด เพื่อก่อให้เกิดความดี ความเจริญก้าวหน้า ความถูกต้อง อันเป็นทางแห่งความดี

กุศลกรรมบถ หมายถึง ธรรมหมวดหนึ่ง มี ๑๐ อย่าง คือ กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ มโนสุจริต ๓

การพัฒนามนุษย์เป็นการเน้นไปที่ตัวบุคคล เพราะมนุษย์มีศักยภาพความสามารถติดตัวมาทุกคน โดยมีจุดหมาย คือ สุขภาพ อิศรภาพ ความดีงามของชีวิต เพื่อพัฒนาตนเอง โดยมีหลักการให้เกิดความใฝ่รู้ สิ่งที่ยากจนประสบผลสำเร็จ จะต้อง ปฏิบัติในกุศลกรรมบถ ๑๐^{๗๓} ประการ ดังนี้

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์)
๒. อทินนาทานา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์)
๓. กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการประพฤตินิโคต)
๔. มุสาวาทา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ)
๕. ปิสุณาย วาจา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด)
๖. ผรุสย วาจา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ)
๗. สัมผัปปลาปา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้า)
๘. อนภิขณา เวรมณี	(ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา)
๙. อพยาบาท	(ความไม่คิดร้าย)
๑๐. สัมมาทิฏฐิ	(ความเห็นชอบ)

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒ - ๓๖๓.

วิธีการปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ ๑๐

การปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักกุศลกรรมบถ ๑๐^๔ ประการนั้นจะต้องปฏิบัติดังนี้
ปฏิบัติทางกาย ๓ คือ

๑. ละเว้นจากการฆ่า การสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน มีเมตตา กรุณา
ช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน

๒. ละเว้นการแย่งชิง ลักขโมย และการเอาัดเอาเปรียบ เคารพสิทธิในทรัพย์สิน
ของกันและกัน

๓. ละเว้นการประพฤตินิดลวงละเมิดในของรักของหวงแหนของผู้อื่น ไม่ข่มเหง
จิตใจ หรือทำลายลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกัน

ปฏิบัติทางวาจา ๔ คือ

๔. ละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่จงใจพูดให้ผิดจาก
ความจริงเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใดๆ

๕. ละเว้นการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก พูดแต่คำที่สมานและส่งเสริม
สามัคคี

๖. ละเว้นการพูดคำหยาบคาย สกปรกเสียหาย พูดแต่คำสุภาพ นุ่มนวลควรฟัง

๗. ละเว้นการพูดเหลวไหล เพื่อเจ้อ พูดแต่คำจริง มีเหตุมีผล มีสารประโยชน์ ถูก
กาลเทศะ

ปฏิบัติทางใจ ๓ คือ

๘. ไม่ละโมภ ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้ คิดให้ คิดเสียสละ ทำให้เผื่อแผ่
กว้างขวาง

๙. ไม่คิดร้าย มุ่งร้าย มุ่งเบียดเบียน หรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย ตั้งความ
ปรารถนาดี เผื่อแผ่ มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

๑๐. มีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมี
ผลชั่ว รู้เท่าทันความจริงที่เป็นธรรมดาของโลกและชีวิต มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย^๕

ธรรม ๑๐ ข้อนี้เรียกว่า กุศลกรรมบถบ้าง ธรรมจริยาบ้าง อารยธรรมบ้าง เป็น
รายละเอียดขยายความสุจริต ๓ ข้อ คือ กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต

^๔ ดูรายละเอียดใน อัง. ทุก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๕๔.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมนุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘ - ๒๙.

ผลของการปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ ๑๐

ผลของการปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ ๑๐ นี้ ถือว่าเป็นการปฏิบัติ ตามหลักการของการพัฒนาความเป็นมนุษย์ เรียกได้ว่า เป็นกัลยาณชน และย่อมได้รับอานิสงส์ของการประพฤติสุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“เมื่อบุคคลทำกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริตที่เรากล่าวว่าคุณควรทำโดยส่วนเดียว บุคคลนั้นจะได้รับอานิสงส์ดังต่อไปนี้ คือ (๑) แม้นกิตติเตียนตนเองไม่ได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ (๓) กิตติศัพท์ย่อมขจรไป (๔) ไม่หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เมื่อบุคคลทำกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริตที่เรากล่าวว่าคุณควรทำโดยส่วนเดียว บุคคลนั้นจะได้รับอานิสงส์นี้”^{๗๖}

นี่เป็นอานิสงส์แห่งการปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่สูงขึ้นกว่ามนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นต้น กลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพุทธปรัชญาในขั้นกลาง ที่เรียกว่า มนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลาง แต่ถึงกระนั้นก็ยังมียุทธธรรมที่จะทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นที่สูงขึ้นไปยิ่งกว่านี้อีก ดังนั้นผู้ที่มุ่งหวังจะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูงควรปฏิบัติตามหลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูง ดังผู้วิจัยจะได้อธิบายในข้อต่อไป

๔.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูง

หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูงในที่นี้ พุถึงหลักการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์เพื่อฝึกฝนพัฒนา ตนให้มีการปฏิบัติตามทางสายกลาง อันเป็นทางแห่งความ หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ซึ่งจะทำให้มนุษย์ฝึกฝนตนเองให้มีการพัฒนายิ่งขึ้นกว่าการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลาง จนกลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูง หรือเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่สุด เพื่อให้มีความเป็นอยู่ที่ดี ปราศจากปัญหาทั้งปวง หลักธรรมนั้น คือ มรรคมีองค์ ๘

มรรค^{๗๗} หมายถึง ความจริงว่าด้วยทางแห่งความดับทุกข์ หรือวิธีการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาที่ควรปฏิบัติตาม เพราะสามารถลดปัญหาและหมดความทุกข์ได้ในที่สุด

อริยมรรค หมายถึง ทางสายกลางอันประเสริฐ มี ๘ ประการ เรียกว่า มรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางนำไปสู่การพ้นทุกข์ โดยสรุปได้แก่ ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา

^{๗๖} อญ. ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๘/๗๑.

^{๗๗} ชุ. ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๑.

อริยมรรค^{๓๘} คือ หลักของการกระทำที่ถูกต้อง ๘ ประการเพื่อนำไปสู่นิพพาน
จำแนกออกเป็น ๓ หมวด คือ

๑. หมวดปัญญา

๑.๑ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ

๑.๒ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ

๒. หมวดศีล

๒.๑ สัมมาวาจา การพูดจาชอบ

๒.๒ สัมมากัมมันโต การทำกรงานชอบ

๒.๓ สัมมาอาชีโว การเลี้ยงชีวิตถูกต้องชอบ

๓. หมวดสมาธิ

๓.๑ สัมมาวาจาโม ความเพียรชอบ

๓.๒ สัมมาสติ ความระลึกชอบ

๓.๓ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ

อริยมรรคดังกล่าวมานี้ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาให้มนุษย์มีความสมบูรณ์
ในขั้นสูง หรือสูงที่สุด จนเป็นผู้เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพานได้

วิธีการปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘

วิธีการปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘ ในที่นี้ เป็นวิธีการปฏิบัติตามหลัก ธรรมที่มีอุปการ
ต่อโลกให้มีการกระทำที่ถูกต้อง ๘ ประการเพื่อนำไปสู่ นิพพาน จำแนกออกเป็น ๓ หมวด ซึ่ง
ได้แก่ หมวดปัญญา หมวดศีล และหมวดสมาธิ ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนให้พุทธบริษัทได้
นำไปใช้อบรมสั่งสอนตนเองและบุคคลอื่นๆ เพื่อให้มีวัตรอันงามซึ่งเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย
เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว ซึ่ง
มีความสอดคล้องกับหลักคำสอนในพระไตรปิฎกว่า^{๓๙}

อานนท์ เธอจะคิดอย่างนี้ว่า “สมัยนั้น พระเจ้ามชเทวะซึ่งทรงตั้งวัตรอันงามนั้นคง
เป็นคนอื่นเป็นแน่” แต่ข้อนั้นเธอไม่พินิจเห็นอย่างนั้น สมัยนั้นเราเป็นพระเจ้ามชเทวะ ได้ตั้งวัตรอัน
งามนั้นไว้ ประชาชนผู้เกิดมาภายหลังประพฤติดำเนินตามวัตรอันงามที่เราตั้งไว้แล้วนั้น แต่วัตรอันงาม
นั้นไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้

^{๓๘} ดิกรณี บัณฑิตชน, “แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ”, หน้า ๘๐.

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๖/๓๘๑.

และเพื่อนิพพาน เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึง พรหมโลกเท่านั้น ส่วนวัตรอันงามที่เราตั้ง ไว้ในบัดนี้ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อยุติ เพื่อดำรงไว้ และ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว

วัตรอันงามที่เราตั้งไว้ในบัดนี้เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อยุติ เพื่อดำรงไว้ และเพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)	๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)	๔. สัมมากรรมันตะ (กระทำชอบ)
๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)	๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ)	๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

วัตรอันงามที่เราตั้งไว้ในบัดนี้แลเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อยุติ เพื่อดำรงไว้ และเพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว

อานนท์ เราขอเตือนเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า “เธอทั้งหลายควรประพฤติวัตรอันงามตามวิธีที่เราตั้งไว้แล้ว เธอทั้งหลายอย่าเป็นคนสุดท้ายของเราเลย ” เมื่อยุคของคนใดเป็นไปอยู่ แต่ปล่อยให้วัตรอันงามเห็นปานนี้ขาดสูญไป คนนั้นชื่อว่าคนสุดท้ายของบุรุษเหล่านั้น เราขอเตือนเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า “เธอทั้งหลายควรประพฤติวัตรอันงามตามวิธีที่เราตั้งไว้แล้ว เธอทั้งหลายอย่าเป็นคนสุดท้ายของเราเลย”

นอกจากนี้ยังได้ กล่าวไว้แล้วในข้างต้นว่า อริยมรรค คือ หลักของการกระทำที่ถูกต้อง ๘ ประการ เพื่อนำไปสู่นิพพาน จำแนกออกเป็น ๓ หมวด ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. หมวดปัญญา คือ เข้ารู้ถึงความเป็นจริงของธรรมชาติว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท และกฎไตรลักษณ์ ได้แก่

๑.๑ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ

คือ ประพฤติตนเป็นผู้มีความเห็นที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขและเกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๒๐ ข : ๔๑๕) นั่นคือ ความไม่เห็นแก่ตัวซึ่งเป็นภัยแก่ตัวเองและผู้อื่น สัมมาทิฏฐิในมรรค คือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้ในความดับแห่งทุกข์ ความรู้ในทางดำเนินให้ถึงความดับแห่งทุกข์ จากความรู้ ๔ อย่างนี้ สรุปเป็น ๒ อย่างก็ได้ว่า ความทุกข์และความดับทุกข์ ความเห็นแก่ตัวก่อให้เกิดความทุกข์ ความไม่เห็นแก่ตัวคือความดับทุกข์

๑.๒ สัมผัสกับปะ ความดำริชอบ

คือ ประพฤติตนเป็นผู้มีความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง สัมผัสกับปะในมรรค ๒ ได้แก่ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่มุงร้าย ความดำริในการไม่เบียดเบียน

๒. หมวดศีล คือ หมวดที่แสดงถึงการใช้ความรู้ันให้เป็นประโยชน์ คือ ปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาติหรือกฎธรรมชาตินั้น โดยการกระทำที่เป็นเหตุให้เกิดเหตุปัจจัยทั้งหลายดำเนินไปในทางที่จะก่อผลดี

๒.๑ สัมมาวาจา การพูดจาชอบ

คือ ประพฤติตนเป็นผู้มีเจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดไม่จริง เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้า

๒.๒ สัมมากัมมันโต การทำกรงานชอบ

คือ ประพฤติตนเป็นผู้มีเจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการฆ่า เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการประพฤติผิดในกามทั้งหลาย

๒.๓ สัมมาอาชีโว การเลี้ยงชีวิตชอบ

คือ ประพฤติตนเป็นผู้ละเสียซึ่งการเลี้ยงชีพที่ ผิด ย่อมสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีวิตที่ชอบเกี่ยวกับการเลี้ยงชีวิต เนื่องมาจากสัมมากัมมันโต คือ การทำกรงานชอบ การทำกรงานชอบควรเป็นงานที่มีลักษณะเหมาะสมแก่ตนจนสำเร็จและก้าวหน้า

๓. หมวดสมาธิ คือ ความตั้งมั่นทางจิตใจที่แสดงให้เห็นถึงความเบ็ นผู้มีจิตใจที่ สูงส่งและจิตใจที่ชาวสะอาด ความเป็นผู้มีจิตใจที่อ่อนโยน

๓.๑ สัมมาวาจาโม ความเพียรชอบ

คือ ประพฤติตนเป็นผู้ทำความพอใจให้เกิดความพยายาม ประการความเพียร ประคองตั้งจิตไว้เพื่อยังกุศลธรรมอันเป็นบาปที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อจะละอกุศลธรรม มอัน บาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อจะยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งอยู่ ความไม่เลอะเลือน ความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบูลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓.๒ สัมมาสติ ความระลึกชอบ

คือ ประพฤติตนเป็นผู้เห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มี สติ มีสัมปชัญญะ ถอนความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้

๓.๓ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ

ประพฤติดตนเป็นผู้มีความสงบจากกามทั้งหลาย สงัดจากธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย

เข้าถึงปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตกวิจารณ์ มีปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกแล้วแลอยู่ เพราะความที่ วิตกวิจารณ์ทั้งหลายระงับลง เข้าถึงทุติยฌานเป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกคุณมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิแล้วแลอยู่

จากหลักอริยมรรคดังกล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าสาม ารถสรูปเข้าในหลักไตรสิกขา ๓ ซึ่ง เป็นหลักการสำคัญในการพัฒนามนุษย์ เพราะการฝึกฝนและพัฒนามนุษย์นั้น ทางพุทธศาสนา จัดวางเป็นหลักเรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศิล สมาธิ ปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นระบบการศึกษาที่ทำให้ บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนาอย่างมีคุณภาพ

๑. **ศิลปะ** เป็นเรื่องของการฝึกในด้านพฤติกรรม โดยเฉพาะพฤติกรรมเคยชิน เครื่องมือ ที่ใช้ในการฝึกศิลปะ ก็คือวินัย วินัยเป็นจุดเริ่มต้นในกระบวนการศึกษาและการพัฒนามนุษย์ เพราะว่าวินัยเป็นตัวการจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการพัฒนา โดยจัดระเบียบความ เป็นอยู่ การดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมให้เหมาะสมกับการพัฒนาและให้เอื้อโอกาสใน การที่จะพัฒนา เมื่อฝึกได้ผลจนมีพฤติกรรมเคยชินที่ดีตามวินัย นั้นแล้วก็เกิดเป็นศิลปะ ดังนั้น โดย สรุปรูป วินัยจะมาเป็นรูปของการฝึกพฤติกรรมเคยชินที่ดี และการจัดสภาพแวดล้อมที่จะป้องกันไม่ให้ มีพฤติกรรมที่ไม่ดี และเอื้อต่อการมีพฤติกรรมที่ดีที่พึงประสงค์ การฝึกมนุษย์ให้คุ้นกับพฤติกรรม ที่ดี ตลอดจนการจัดระเบียบระบบทั้งหลายทั้งปวงในสังคมมนุษย์

๒. **สมาธิ** เป็นเรื่องของการฝึกในด้านจิต หรือระดับจิตใจ ได้แก่ การพัฒนา คุณสมบัติต่างๆ ของจิต ทั้งในด้านคุณธรรม เช่น ความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ใน ด้านความสามารถของจิต เช่น ความเข้มแข็งมั่นคง ความเพียรพยายาม ความรับผิดชอบ ความแน่วแน่มั่นคง ความมีสติ สมาธิ และในด้านความสุข เช่น ความอิมใจ ความร่าเริงเบิก บานใจ ความสดชื่นผ่อนคลาย ความรู้สึกพอใจ พุดสั้นๆ ว่า พัฒนาคุณภาพ สมรรถภาพ และ สุขภาพของจิต

๓. **ปัญญา** เป็นเรื่องของการฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อ ความเห็น ความรู้ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง คิดการต่างๆ สร้างสรรค์เฉพาะอย่างยิ่งเน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริงหรือรู้เห็นตามที่เป็น ตลอดจนรู้แจ้ง ความจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต ที่ทำให้มีจิตใจเป็น อิศระ ปลอดภัย ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์

หลักทั้ง ๓ ประการที่กล่าวมานี้ เป็นส่วนประกอบของชีวิตที่ดีงาม เป็นการฝึกมนุษย์ ให้มีความเจริญงอกงามในองค์ประกอบเหล่านี้ และให้องค์ประกอบเหล่านี้พาเขาสู่การเข้าถึง อิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริง ตัวการฝึกที่จะให้มีชีวิตที่ดีงามเป็นสิกขา ตัวชีวิตที่ดีงามที่ เกิดจาก

การฝึกนั้นก็เป็นมรรค^{๕๐}

ดังนั้นจะเห็นว่า อริยมรรค จึงมีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้มีความสุข สามารถทำให้มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐตามหลักพุทธศาสนาที่ได้กล่าวไว้ว่า ชีวิตที่ดี คือ ชีวิตที่ดำเนินในวิธีการของโพธิ^{๕๑} ชีวิตที่ดีอย่างนี้เรียกว่า มรรค ส่วนวิธีการ หรือกระบวนการฝึกมนุษย์ให้มีชีวิตที่ดี เรียกว่า สิกขา เมื่อเราฝึกมนุษย์ให้มีชีวิตที่ดี ชีวิตที่ดีหรือวิถีชีวิตที่ดีนั้นก็เป็นมรรค มรรคกับสิกขาก็เลยมีความหมายเกือบจะเหมือนกัน มรรคคือการดำเนินชีวิตที่ดี แต่จะมีชีวิตที่ดีได้ก็ต้องมีการฝึกฝนพัฒนา ดังนั้นจึงต้องมีการฝึกที่เรียกว่าเป็นสิกขา เพราะฉะนั้น สิกขาก็คือการฝึกให้มีชีวิตที่ดีที่ดำเนินตามมรรค และมรรคมืองค์ ๘ นั้นก็สรุปลงได้เป็นสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นตัวแกนของการฝึก เป็นอันว่าจะต้องจับแยกและโยงให้ถูกต้องว่า มรรคกับสิกขาเป็นเรื่องที่สัมพันธ์เป็นอันเดียวกันแต่เป็นคนละแง่กัน เพราะสิกขาเป็นตัวการฝึกหรือการพัฒนามนุษย์ เมื่อฝึกได้ผลจนสิ่งที่ฝึกนั้นกลายเป็นวิถีชีวิตของเขา ก็กลายเป็นมรรคไป พอมรรคเกิดขึ้นแล้ว ก็พาเข้าถึงจุดหมายของการศึกษาหรือการพัฒนานั้น คืออิสร ภาพที่ปลอดทุกข์ปราศจากปัญหาหรือจะเรียกว่าสันติสุขก็แล้วแต่พอใจ^{๕๒}

การฝึกที่เรียกว่าสิกขา หรือความว่า การศึกษา นี้ บางทีก็ใช้ศัพท์แทนเป็นคำว่า ภาวนา ซึ่งก็คือเรื่องของสิกขานั้นเอง แต่คำว่าภาวนา ความว่า ทำให้เจริญ ทำให้เป็น ทำให้มีขึ้น หรือฝึกอบรมภาวนาจัดเป็น ๔ อย่างคือ

(๑) กายภาวนา การพัฒนากาย คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

(๒) ศีลภาวนา การพัฒนาศีล คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับเพื่อนมนุษย์ในสังคม

(๓) จิตภาวนา การพัฒนาจิต คือ การทำจิตใจให้เจริญองงามขึ้นใน ความดีงาม ความเข้มแข็งมั่นคงสงบสุขและเป็นอิสระ

(๔) ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา คือ การเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ ความคิดเหตุผล และการหยั่งรู้ความจริง จนเข้าถึงอิสรภาพ มีชีวิตที่ดีงามปลอดทุกข์ปราศจาก

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **จะพัฒนาคนได้อย่างไร (พุทธศาสนากับการพัฒนาคน)**, (กรุงเทพฯ: มจร, ๒๕๓๖), หน้า ๓๗ - ๓๘.

^{๕๑} โพธิ แปลว่า ปัญญาตรัสรู้ ก็คือ ปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะ.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **จะพัฒนาคนได้อย่างไร (พุทธศาสนากับการพัฒนาคน)**, หน้า ๓๖.

ปัญหา^{๔๓}

และนางสาวพรพรรณ สุจริตวณิช ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่องประสิทธิผลของโครงการฝึกอบรมจริยธรรมแก่เยาวชน ณ ศูนย์อุทยานธรรม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่^{๔๔} ด้วยเหตุที่คำสอนของพระพุทธศาสนามีสาระสำคัญ มุ่งเน้นที่ตัวมนุษย์ และการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นสำคัญ หลักศีลธรรมอันเป็นแม่แบบของจริยธรรมในพระพุทธศาสนาจึงสรุปได้จากคำสอนที่เป็นแก่นของพระพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ

๑. การละเว้นความชั่ว
๒. การทำความดี
๓. การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ แจ่มใส

ความดี ความชั่ว เป็นสิ่งที่ปรากฏ และรับรู้ได้จากสภาพการดำรงชีวิตในสังคมมนุษย์ การพิจารณาสิ่งต่างๆ ด้วยปัญญาอย่างรอบคอบ แยกแยะ ความดีความชั่วได้ และการทำจิตใจให้บริสุทธิ์แจ่มใส ย่อมเป็นพื้นฐานหรือบ่อเกิดของความประพฤติ และการกระทำที่ชอบที่ควร เมื่อศึกษาได้เช่นนี้แล้วก็จะทำให้มนุษย์เป็นผู้สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางศีล ทางใจ และทางปัญญาอย่างหาผู้เสมอเหมือนไม่ได้

จากผลวิเคราะห์ทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมเพื่อวิเคราะห์วิธีการการปฏิบัติตามหลักมรรคมีองค์ ๘ นี้ ก็สามารถสรุปได้ข้อปฏิบัติดังนี้

๑. ต้องศึกษาให้เข้าใจหลักอริยมรรค
๒. ต้องนำหลักอริยมรรคนี้มาไว้ในใจ
๓. ต้องเป็นผู้มีความเห็นที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม
๔. ต้องเป็นผู้มีความคิดสร้างสรรค์ และมีความดำริในทางที่ชอบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม และเหมาะสม
๕. ต้องเป็นผู้มีวาจาชอบ อันได้แก่ เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ
๖. ต้องเป็นผู้มีกรงานชอบ ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรมอันงาม ไม่ทำตนและผู้อื่นให้เดือดร้อนจากงานนั้น เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักขโมย ไม่ประพฤติผิดในกาม และไม่ดื่ม

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗ - ๓๘.

^{๔๔} นางสาวพรพรรณ สุจริตวณิช, “ประสิทธิผลของโครงการฝึกอบรมจริยธรรมแก่เยาวชน ณ ศูนย์อุทยานธรรม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๗ - ๔๘.

สุราเมรัย เป็นต้น

๗. ต้องเป็นผู้มีอาชีพชอบ เลี้ยงชีพด้วยความสุจริต ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรมอันงาม ไม่ทำให้ตนและผู้อื่นให้เดือดร้อนจากการทำงานนั้น

๘. ต้องเป็นผู้มีความเพียรชอบ พยายามชอบ ประคองตั้งใจไว้เพื่อยังกุศลธรรมอันเป็นบาปที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อจะละอกุศลธรรมอันบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อจะยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้ง อยู่ ความไม่เลอะเลือน ความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบุลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๙. ต้องเป็นผู้มีสติชอบ ตั้งมั่นชอบ ระลึกชอบ

๑๐. ต้องเป็นผู้มีความตั้งใจมั่นชอบ ไม่มีวิตกวิจารณ์

ผลของการปฏิบัติตามมรรคมือองค์ ๘

ผลของการปฏิบัติตามมรรคมือองค์ ๘ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ พร้อมทั้งข้อคิดของนักวิชาการเป็นเครื่องมือยืนยัน นได้เป็นอย่างดีว่า ถ้ามนุษย์ปฏิบัติตามอริยมรรคแล้วจะทำให้มนุษย์มีบุคลิกภาพ^๕ ดังนี้

๑. เป็นผู้มียากายภาวนา คือ การพัฒนากาย ได้แก่ มีการสำรวจทางกาย

๒. เป็นผู้มียศิลาภาวนา คือ การพัฒนาศีล ได้แก่ เป็นผู้มียึดเหนี่ยวจิตใจอันพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๓. เป็นผู้มียจิตภาวนา คือ การพัฒนาจิต ได้แก่ เป็นผู้มียจิตใจดี จิตใจงาม มีกุศลเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ เข้มแข็ง มั่นคง สงบ และมีใจสูง

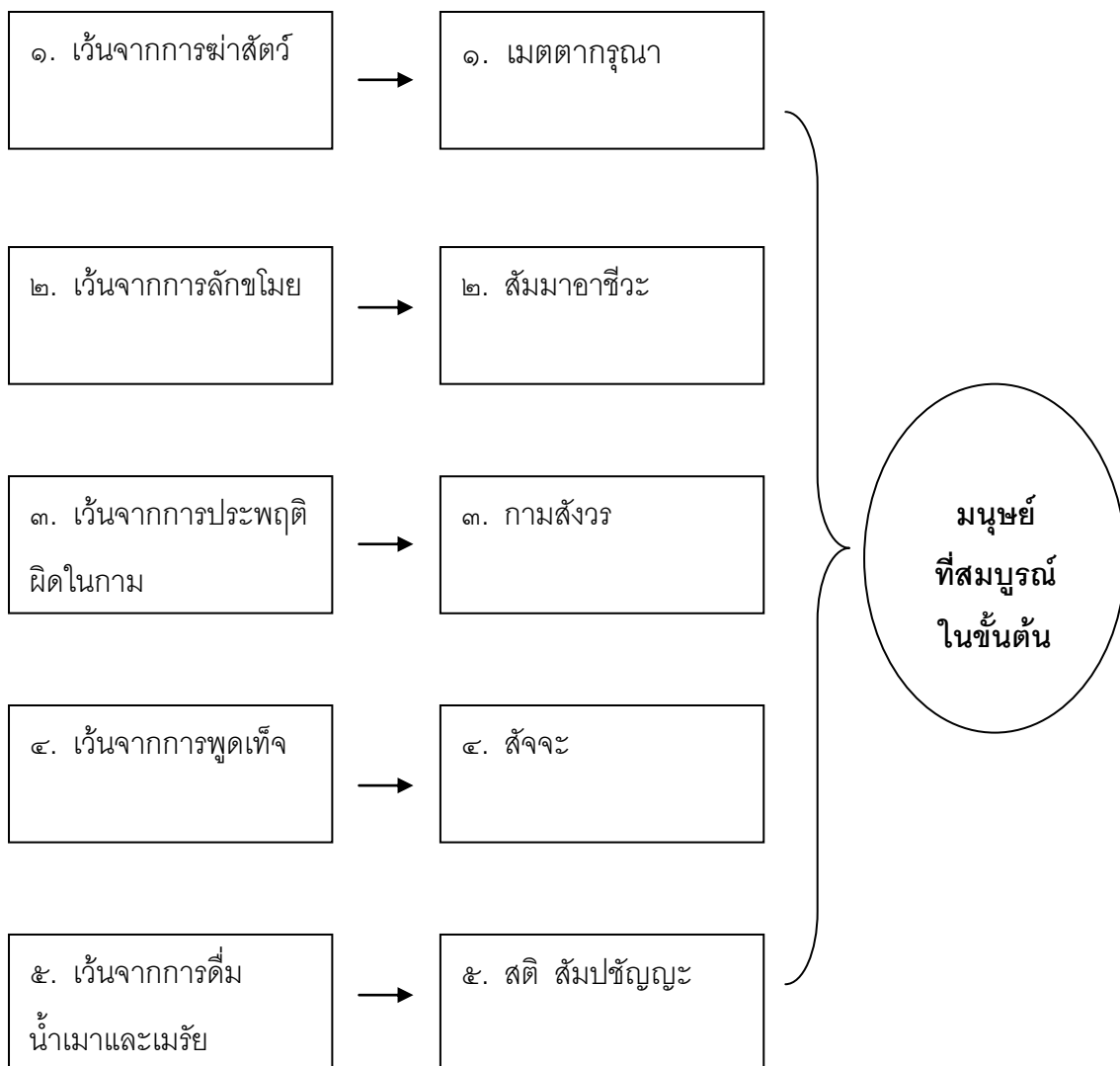
๔. เป็นผู้มียปัญญาภาวนา คือ การพัฒนาปัญญา ได้แก่ เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมความเป็นจริง รู้จักคิดหาเหตุผล หยั่งรู้ความจริง มีชีวิตที่เที่ยงาม ปราศจากปัญหา และในขั้นสูงนั้นย่อมเป็นผู้ที่มีความเปื้อน่าย คลายกำหนด ดับกิเลส มีความสงบระงับ มีความรู้แจ้งรู้ยิ่ง และตรัสรู้ โดยมีนิพพานเป็นที่สุด นี้เป็นมนุษย์ที่มีความสมบูรณ์ในขั้นสูง

^๕ ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), *จะพัฒนาคนได้อย่างไร (พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์)*, หน้า ๓๘ - ๓๙.

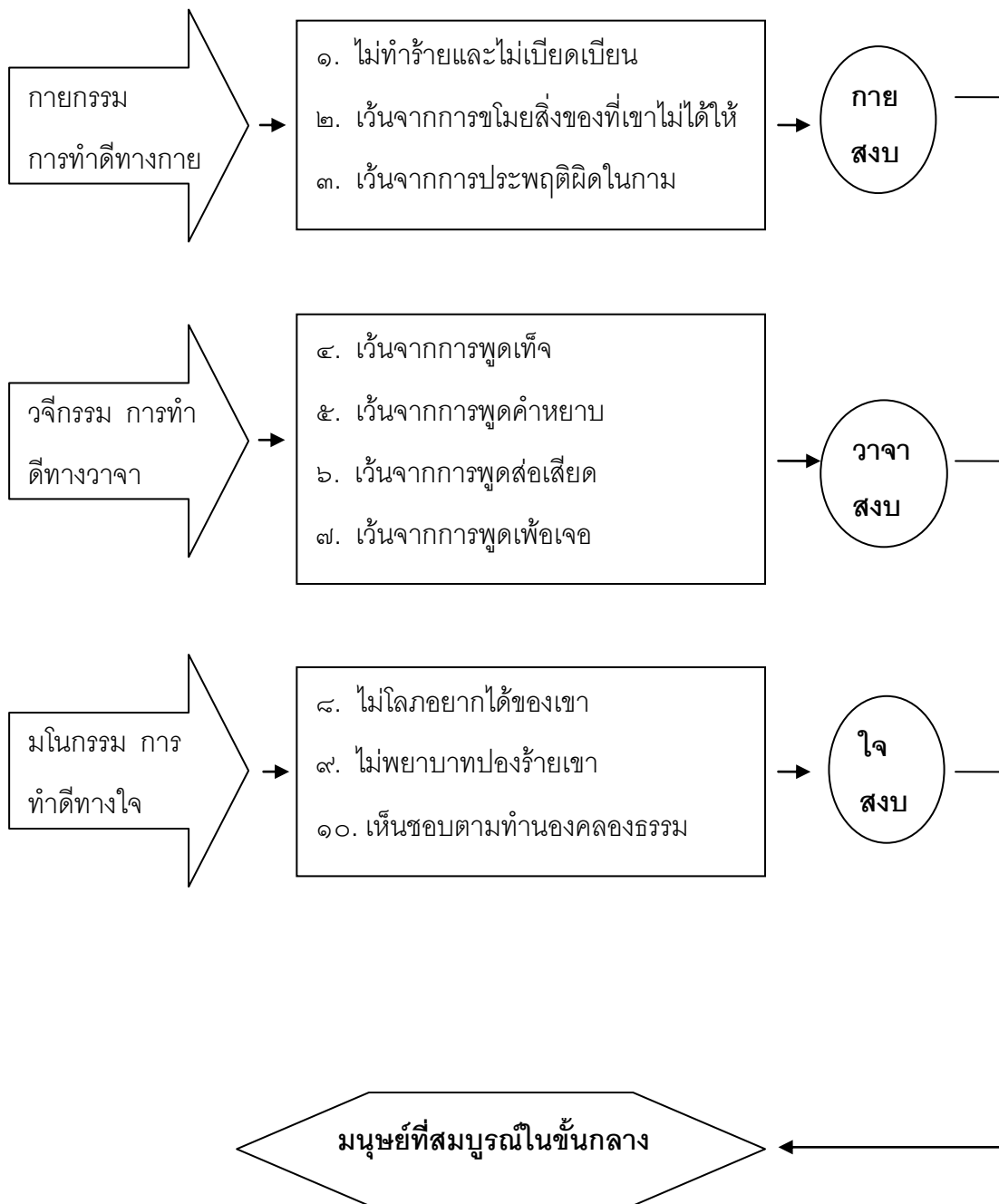
๔.๔ สรุป

การวิเคราะห์วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น สามารถสรุปความได้ว่าวิธีการที่จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ในขั้นต้นจนถึงขั้นสูงนั้นจะต้องฝึก ฝนส่งเสริมและพัฒนาขึ้นไปตามลำดับ แต่ก่อนอื่นนั้นจะต้องรู้จักหลักการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ก่อน ซึ่งก็คือการทำให้มนุษย์มีความเจริญ ทำสิ่งที่ยังไม่มีให้เกิดขึ้นเพื่อพัฒนาตนเอง โดยอยู่บนหลักของการพัฒนาตนทางด้านศีลธรรม ได้แก่ทางกาย วาจา จิตใจ และปัญญา เพื่อให้เกิดคุณประโยชน์สูงสุดแก่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยอาศัยหลักธรรมเป็นเครื่องส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ซึ่งหลักธรรมที่ได้นำมาวิเคราะห์ในบทนี้เป็นหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์พัฒนาขึ้นไปตามลำดับ ได้แก่ เบญจศีลเบญจธรรม กุศลกรรมบถ และมรรค ซึ่งสามารถสรุปวิธีการปฏิบัติได้ดังนี้ **เบญจศีล** คือ เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลักทรัพย์ของผู้อื่น งดเว้นจากการล่วงละเมิดการประพฤตินิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการดื่มน้ำเมา **เบญจธรรม** คือ ความรักใคร่ปรารถนาดี ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คู่กับศีลข้อที่ ๑ การประกอบอาชีพสุจริต คู่กับศีลข้อที่ ๒ การสำรวมในกาม ไม่ประพฤตินิดในกาม คู่กับศีลข้อที่ ๓ มีความจริงใจซื่อตรง ไม่พูดเท็จ คู่กับศีลข้อที่ ๔ มีสติปัญญาดีรู้รอบ คู่กับศีลข้อที่ ๕ **กุศลกรรมบถ** คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤตินิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ความไม่คิดร้าย และความเห็นชอบ **มรรค** คือ มีความเห็นชอบ ดำริชอบ พุจฉาชอบ ทำการงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ และตั้งใจมั่นชอบ ข้ออธิบายและวิเคราะห์วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ให้เป็นแผนผังวิธีการปฏิบัติตามหลักการขั้นต้น หลักการขั้นกลาง และหลักการขั้นสูง ดังแผนภาพที่ ๑ - ๓ ดังนี้

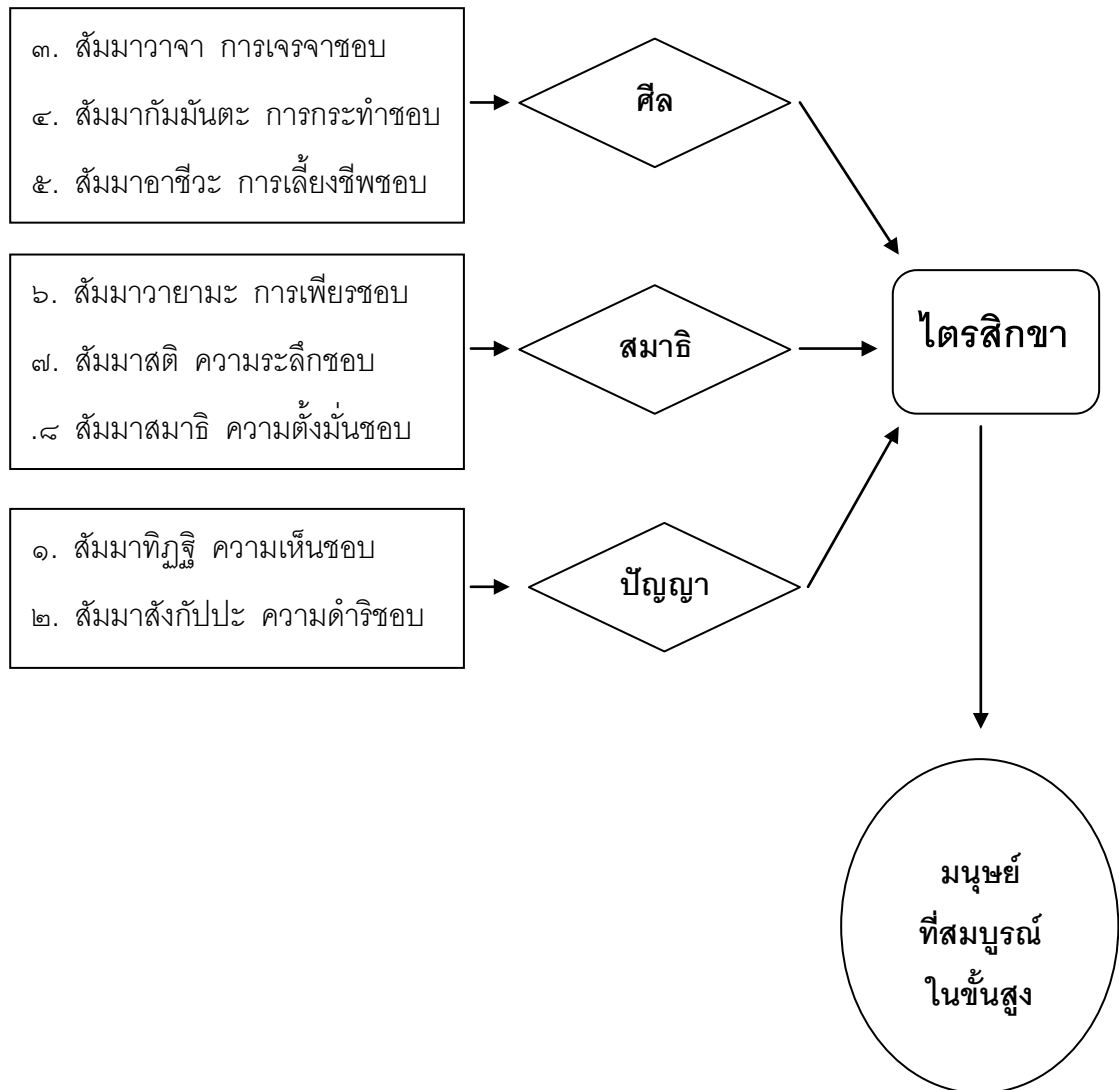
แผนภาพที่ ๑ การปฏิบัติตามเบญจศีลเบญจธรรม

แผนภาพที่ ๒ การปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ ๑๐

แผนภาพที่ ๓ การปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวិเคราะห์ห่มมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญานั้น ผู้วิจัยได้ศึกษามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา และวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ สามารถสรุปผลของการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาค้นคว้าหาคำสอนทางพุทธปรัชญา ทำให้ทราบว่าหลักธรรมคำสอนนั้นมีคุณค่าและประโยชน์อย่างมาก สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตได้ สามารถดำเนินชีวิตในลักษณะที่เป็นทั้งสัมมาชีพและสัมมาปฏิบัติ เพื่อความสงบสุขในโลกและในสังคมที่เรา อาศัยอยู่ในหลักพุทธปรัชญานั้นล้วนเน้นหนักในการสอนเรื่องศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรมและปัญญา ตั้งแต่ระดับปุถุชนขึ้นไป ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมและพัฒนาการมนุษย์ให้มีความสมบูรณ์ทางด้านจิตใจ จนถึงความหลุดพ้นจากความทุกข์ ดังนั้น ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยได้ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา พบว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีประโยชน์ มีความรู้สึกนึกคิด เป็นศูนย์รวมของสสารและจิต มีใจสูง รู้จักคิดอย่างมีเหตุผล รู้จักการตัดสินใจ และรู้จักเลือกในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ประเภทของมนุษย์ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ประเภทย่อย คือ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของประเภทสัตว์ (๒) ประเภทใหญ่ คือ มนุษย์รวมอยู่ในทุกอย่างของเอกภพในตัวมนุษย์ มีทั้งสสาร ชีวิต ความรู้สึก และปัญญา และมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญานั้นจะต้องรู้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นสาระให้เป็นสาระ รู้จักปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดี เป็นคนดี ชีวิตของมนุษย์ผู้นั้นก็จะสมบูรณ์ และธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตมนุษย์นั้นก็คือ การถึง “ภาวะพิเศษของมนุษย์” ได้แก่ การบรรลุธรรม การตรัสรู้

๕.๑.๒ มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา พบว่า พุทธปรัชญาได้อธิบายธรรมชาติของมนุษย์ กำเนิดมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญา ประเภทของมนุษย์ หน้าที่ของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญา มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา ประโยชน์ของมนุษย์ที่สมบูรณ์ ดังนี้

ธรรมชาติของมนุษย์ คือ เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้ ศึกษาได้ และเป็นสัตว์ที่เรียนรู้ได้ แปลกจากสัตว์อื่นที่ฝึกไม่ได้ หรือฝึกแทบไม่ได้ แต่มนุษย์นี้ฝึกได้และเป็นสัตว์ที่ต้องฝึกได้ และมนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ต้องทำหน้าที่ตามธรรมชาติ และจะได้รับผลดีจากธรรมชาติ กำเนิดมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญานั้นในภวสูตรกล่าวว่า มีพื้นฐานชีวิต ๓ อย่าง คือ (๑) กรรม เป็นพื้นที่ของชีวิต (๒) วิญญาณ เป็นพืชพันธุ์ของชีวิต และ (๓) กิเลส ตัณหาความทะยานอยากเป็นน้ำเชื้อของชีวิตสัตว์ ประเภทของมนุษย์ แบ่งมนุษย์โดยธรรมชาติที่มีความแตกต่างกัน ๔ ประเภท คือ มนุษย์ที่ฝึกได้เร็ว มนุษย์ที่ฝึกได้ระดับกลาง มนุษย์ที่ฝึกได้ช้า และมนุษย์ที่ฝึกไม่ได้เลย ส่วนด้านจิตใจของมนุษย์แต่ละประเภทยังมีความสูงและความต่ำของจิตใจตามประเภทของมนุษย์นั้นๆ หน้าที่ของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญาจะต้องประกอบด้วยหน้าที่ เพราะหน้าที่ คือ สิ่งที่ต้องทำ ถ้าไม่ทำจะเกิดความเสียหาย และสิ่งที่ควรทำ ถ้าไม่ทำจะไม่เหมาะสม ซึ่งหน้าที่นี้มี ๒ ชนิด ได้แก่ (๑) หน้าที่โดยกำเนิด และ (๒) หน้าที่โดยตำแหน่ง มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา คือ มนุษย์ที่รู้จักอบรมใจของตนเองในเรื่องของการกระทำ อันสำเร็จแล้วแต่ใจ การที่จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในความหมายพุทธปรัชญาในที่นี้เน้นในเรื่องของการนำเอาหลักธรรมต่างๆ ที่สำคัญในการดำเนินชีวิตมาพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นเพื่อการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขและเข้ากับสังคมได้เป็นอย่างดี

ประโยชน์ของมนุษย์ที่สมบูรณ์ในพุทธปรัชญา ได้แก่ ทำให้เป็นผู้ที่นำเคารพนับถือ นำยำเกรง เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของเพื่อนมนุษย์ ก่อให้เกิดความรัก ความเอ็นดู ความเชื่อใจ ความไว้วางใจ และความนับถือ นอกจากนี้ยัง ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ก่อให้เกิดความราบรื่นในการคบหาสมาคม ก่อให้เกิดความพอใจ ยินดี และความร่วมมือในการทำงาน ก่อให้เกิดความเชื่อถือรักใคร่ซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน และก่อก่อให้เกิดความสำเร็จในกิจการที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน

๕.๑.๓ วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ พบว่า การพัฒนาตนเองต้องปฏิบัติตามกระบวนการส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ความสำคัญของการพัฒนาและฝึกมนุษย์เป็นการพัฒนาตนเองตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งประกอบด้วยหลักการปฏิบัติ เพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นต้น (เบญจศีลเบญจธรรม) หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลาง (กุศลกรรมบถ ๑๐) หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูง (มรรคมีองค์ ๘) ซึ่งเป็นบริบทของการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน จนถึงการก้าวเข้าสู่ บริบทของการเจริญสติปัฏฐาน หรือวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งเป็นการฝึกที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนาอย่างมีคุณภาพจนถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ ความสำคัญของการ

การพัฒนามนุษย์จะต้องเริ่มจากการฝึกตนเอง ผู้ที่ฝึกตนได้ย่อมเป็นบัณฑิต ดังพุทธพจน์ว่า “บัณฑิตทั้งหลายย่อมฝึกตน” ซึ่งเป็นหลักสำคัญในการส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ พอสรุปหลักสำคัญในการปฏิบัติได้ ๖ ประการ ได้แก่ (๑) ต้องศึกษาหลักธรรมแต่ละข้อให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ (๒) ต้องนำเอาหลักธรรมแต่ละข้อที่ศึกษาเข้าใจดีแล้วมา ระลึกไว้ในใจเสมอ (๓) ต้องนำหลักธรรมแต่ละข้อมาพิจารณาในการนำมาปฏิบัติตามให้ถูกต้อง (๔) ต้องมีความอดทน อุทิศตน พยายาม และบากบั่นในการประพฤติตามหลักธรรมแต่ละข้อเนื่องๆ (๕) ต้องหมั่นสร้างความคิดอันเป็นกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และหมั่นรักษาความดี ที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ และ (๖) ต้องหมั่นเพียรละบาปอันเป็นอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป และไม่ให้บาปอันเป็นอกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เมื่อทำได้เช่นนี้แล้ว มนุษย์ก็จะกลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

- ๑) ควรส่งเสริม รมิให้บุคคลในสังคมเล็งเห็นความสำคัญของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
 - ๒) ควรมีการวิจัยหาแนวทางที่จะนำหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน
 - ๓) ควรให้การสนับสนุนยกย่องบุคคลหรือหน่วยงานที่ให้ความสำคัญต่อหลักธรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์
 - ๔) มนุษย์จะมีความสมบูรณ์ได้จะต้องนำหลักสำคัญในการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติตาม
 - ๕) การประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นจะต้องค่อยเป็นค่อยไป ต้องเริ่มจากพื้นฐานตั้งแต่ขั้นต้นๆ ไปจนถึงจุดสูงสุด ตามความรู้ความสามารถของบุคคลนั้น
- จากการศึกษาวิเคราะห์มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญานั้น การพัฒนาบุคคลจำเป็นต้องพัฒนาให้เป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๒ ประการ คือภูมิความรู้และภูมิคุณธรรม ในหลักพุทธปรัชญานั้นมีหลักคำสอนที่สามารถนำมาพัฒนาบุคคลได้ ถ้ามีความเอาใจใส่กันอย่างจริงจังในการปฏิบัติและดำเนินตามหลักคำสอนที่เรียกว่า คุณธรรมและจริยธรรม จะสามารถปฏิบัติตนให้เป็นอยู่อย่างมีความสุขและแก้ปัญหาของสังคมให้มีความสงบสุขได้ ดังนั้นควรมีการศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจัง ในการนำเอาหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเป็นเครื่องมือหนึ่งในการนำมาประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางระเบียบวินัย

ทางจิตใจ และทางปัญญา ดังคำว่า เก่ง ดี มีความสุข หรือคิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างปลอดภัยจากความรุนแรงเบียดเบียนกันในทุกด้าน เช่น ความเบียดเบียนต่อมนุษย์ด้วยกันเอง และความเบียดเบียนต่อสิ่งแวดล้อม การพัฒนามนุษย์นี้ทำให้เป็นผู้ที่สามารถประสานประโยชน์และเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันได้ ไม่ว่าจะเป็ประโยชน์ในการดำรงชีวิตอยู่ด้วยกันของมนุษย์ในสังคมและสิ่งแวดล้อมที่สามารถดำรงอยู่ด้วยกันอย่างเชื่อมโยงกลมกลืน เกื้อกูลกันและสมดุลกันระหว่างสังคม มนุษย์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป

หลักคำสอนในพุทธปรัชญานั้น มีหลักคำสอนที่มีคุณค่าและมีลักษณะสำคัญในการส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นวิธีการหนึ่งที่จะนำไปใช้ในการพัฒนามนุษย์ให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพ เป็นคนดีมีศีลธรรม มีการดำเนินชีวิตที่ราบรื่น ฉะนั้น ในงานวิจัยนี้ ยังมีเนื้อหาที่สามารถทำการศึกษาวิจัยได้อีกหลายประเด็นด้วยกัน โดยผู้วิจัยเสนอแนวทางเพื่อทำการวิจัยไว้ ดังต่อไปนี้

- ๑) ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญากับปรัชญาศาสนาตะวันตก
- ๒) ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญาในยุคโลกาภิวัตน์
- ๓) ศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญากับมนุษย์ที่ไม่มีความสมบูรณ์

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กิตติสุนทร. **หน้าที่ของคน.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไฉ่เยี่ยงเชียง, ม.ป.ป.

กีรติ บุญเจือ (ศ.). **แก่นปรัชญายุคกลาง.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

คุณ โทจันทร์ (ร.ศ.). **พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไฉ่เยี่ยงเชียง, ๒๕๓๗.

๒๕๓๗.

จำนง คันธิก (ร.ศ.). **พุทธปรัชญาในพระสูตรตันตปิฎก.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไฉ่เยี่ยงเชียง, ๒๕๕๒.

จำนง ทองประเสริฐ (ศ.พิเศษ). **ศาสนาปรัชญาประยุกต์.** พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๐.

ผดุงกิจ กิตติธโร, หลวงพ่อ. **หลวงพ่อสอนไว้ เล่ม ๑.** กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ที่สี่ตะวันออก, ม.ป.ป.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต.**

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ). **งามธรรม.** กรุงเทพมหานคร :

ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **จะพัฒนาคนได้อย่างไร(พุทธศาสนากับการพัฒนา-**

มนุษย์). กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๖.

- _____ . **นิติศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ธรรมสภา, ๒๕๓๗.
- _____ . **ถึงเวลาพัฒนาคนกันใหม่**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา,
๒๕๔๐.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๘.
- _____ . **โลกขึ้นสหัสวรรษใหม่ คนต้องเปลี่ยนแนวคิดใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๘.
- พุทธทาสภิกขุ. **คู่มือธรรมะ (ฉบับสมบูรณ์)**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา,
๒๕๓๘.
- ส. ศิวรักษ์ (แปลและเรียบเรียง). **มนุษย์ที่แท้**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร,
๒๕๓๓.
- สมภาร พรหมทา. **มนุษย์กับศาสนา**. พิมพ์ครั้งแรก. สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๖.
- สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สันทิ เขมจารี). **ชีวิต**. กรุงเทพฯ : จิตภาวัน มูลนิธิอภิธรรม
มหาธาตุวิทยาลัยพิมพ์, ๒๕๒๙.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **ธมมปทภูฎกถา (ปฐโม ภาค)**.
พิมพ์ครั้งที่ ๓๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____ . **ธมมปทภูฎกถา (ทุติโย ภาค)**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๔. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____ . **ธมมปทภูฎกถา (ปญจโม ภาค)**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๔. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____ . **ธมมปทภูฎกถา (ฉกฺโข ภาค)**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๔. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- ไสว มาลาทอง. **คู่มือการศึกษาจริยธรรมสำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา
นักบริหาร นักปกครองและประชาชนทั่วไป**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.

(๒) **วิทยานิพนธ์และงานวิจัย :**

ชุตติภัก อภินนุโท, พระมหา (แหลมทอง). “มนุษย์สัมพันธ์ในพระสูตรตันตปิฎก”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ดีภรณ์ บัณฑิตชน. “แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

นางสาวพรพรรณ สุจิตตวิณิช. “ประสิทธิผลของโครงการฝึกอบรมจริยธรรมแก่เยาวชน ณ ศูนย์อุทยานธรรม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่”. **วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาทองสุข สุจิตโต (ไกรพงษ์). “การศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตมนุษย์ในวรรณคดีพุทธปรัชญา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระมหาสมปอง จนฺทวิโส (ยุ้งรัมย์). “ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระมหาสำรวย ญาณสัโร (พินดอน). “การศึกษาเรื่องผลกระทบจากการล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๕ ที่มีต่อสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาอุทัย ภูริเมธี, (ชะกัจ). “ศึกษาคุณค่าของการเกิดเป็นมนุษย์ในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระอุบล กตปุณโย. “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลในสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุนทราภรณ์ เตชะพะโลกุล. “เศรษฐกิจแนวพุทธกับวิถีทางการพัฒนาของไทย”. **วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	:	พระมหาพยุงค์ศักดิ์ ธมฺมวิสุทฺธิเมธี (โสภาสาย)
เกิด	:	วันเสาร์ ที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๙
สถานที่เกิด	:	อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี
การศึกษา	:	นักธรรมชั้นเอก วัดเข้ยปราสาท อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์
	:	เปรียญธรรม ๖ ประโยค วัดสะแก (พระอารามหลวง)
	:	อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา
	:	ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบ้านโนนสมบุรณ์ อำเภอเดชอุดม
	:	จังหวัดอุบลราชธานี
	:	ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนพระปริยัติธรรมเข้ยปราสาทวิทยา
	:	อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์
	:	พุทธศาสตรบัณฑิต (รัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
	:	วิทยาลัย (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง)
บรรพชา	:	๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ ณ วัดเข้ยปราสาท อำเภอหนองกี่
	:	จังหวัดบุรีรัมย์
อุปสมบท	:	๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ ณ วัดพระนารายณ์มหาราชวรวิหาร
	:	อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา
สังกัด	:	วัดเข้ยปราสาท อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์
เข้าศึกษา	:	๑๖ พฤษภาคม ๒๕๕๓
ที่อยู่ปัจจุบัน	:	วัดเข้ยปราสาท อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๒๑๐
ตำแหน่ง	:	ครูสอนพระปริยัติธรรม, ครูสอนศีลธรรมในโรงเรียน, เลขานุการรองเจ้าคณะอำเภอหนองกี่